Benno Rosenberg

Masochismul mortifer și masochismul gardian al vieții

3

Benno Rosenberg

MASOCHISMUL MORTIFER ŞI MASOCHISMUL GARDIAN AL VIEŢII

Traducere din limba franceză
Vera Şandor

EDITURA TREI

EDITORI
Marius Chivu
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

COPERTA
Dan Stanciu

REDACTOR
Daniela A. Luca

TEHNOREDACTOR
Cristian Claudiu Coban

Această traducere a fost realizată după:
Masochisme mortifere et masochisme gardian de la vie
de Benno Rosenberg

© Presses Universitaires de France, 1991
© Editura Trei, pentru prezenta versiune românească, 1999

ISBN 973-9419-11-9

Pentru Hélène şi Dinah

Dedic această carte despre masochismul gardian al vieţii celor, prea mulţi, care au suferit în timpul celui de-al doilea război mondial, din cauza distructivităţii şi sadismului unora.

Moreh. – *Yizkor, Crima,* gravură 22 x 30 cm
(„Yizkor": rugăciune pentru morți în ritualul evreiesc. Cuvântul „Yizkor" vine din rădăcina „a-şi aminti" şi poate fi tradus prin „aminteşte-ți".)

CUPRINS

Cuvânt înainte 10
Prefață, *Claude Le Guen* 12
Introducere 19

CAPITOLUL I - CULPABILITATE ŞI
MASOCHISM MORAL sau CULPABILITATEA
CA «NEGATIV» AL MASOCHISMULUI 36
1/ Descrierea masochismului moral:
distincția (opoziția) între culpabilitate
şi masochism moral, masochism şi nevroză 37
A – *Culpabilitatea şi masochismul moral
sunt identice?* 37
B – *Distincția (opoziția) dintre culpabilitate
şi masochism moral* 40
C – *Simularea masochismului moral:
masochism moral şi nevroză* 45
2/ Auto-sadism şi culpabilitate *sau*
masochism şi geneză a culpabilității 52
A – *Auto-sadismul şi rolul culpabilității
în transformarea sadismului în masochism* 53
B – *Auto-sadismul sau rolul masochismului
în geneza culpabilității* 56
a) Câteva considerații privind perversiunea
infantilă 57
b) Auto-sadism şi originea culpabilității 60
c) Aspectul topic-formal şi aspectul de
conținut al culpabilității 62
d) Masochism şi geneza culpabilității 63

CAPITOLUL II - MASOCHISM MORTIFER
ŞI MASOCHISM GARDIAN AL VIEȚII 66
1/ Masochism (erogen) şi principiul plăcerii 67
A – *Modificarea principiului plăcerii în
funcție de masochism* 67
a) Problema 67
b) Modificare teoretică a principiului plăcerii:
reabilitarea excitației 69

c) Modificare teoretică a principiului plăcerii: originea sa pulsională 73
B – *Masochismul, principiul plăcerii şi continuitate - temporalitate internă* 77
2/ Masochismul erogen primar: masochism şi proiecţie 82
A – *Problematica masochismului erogen primar* 83
a) Masochism şi coexcitaţie 83
b) Masochism şi satisfacere pulsională 85
c) Masochism şi subiect 89
d) Masochism şi obiect 98
B – *Masochism mortifer şi masochism gardian al vieţii* 102

CAPITOLUL III - TRAVALIUL DE MELANCOLIE *sau* FUNCŢIA ELABORATIVĂ A IDENTIFICĂRII *sau* ROLUL MASOCHISMULUI ÎN REZOLUŢIA ACCESULUI MELANCOLIC 113
1/ Introducere 115
A – *Motive care duc la a presupune necesitatea unui travaliu de melancolie* 115
B – *Travaliu de melancolie în „Doliu şi melancolie",(*)* 117
2/ Travaliul de melancolie: ipoteză generală asupra travaliului de melancolie şi soluţia freudiană privind problematica şi înţelegerea travaliului de melancolie 121
A – *Problematica şi scopul travaliului de melancolie* 121
a) Detaşare (de obiect) şi detaşabilitate 121
b) Investirea narcisică a obiectului, cauză a non-detaşabilităţii 122
B – *Soluţia freudiană sau modul în care Freud a descris travaliul de melancolie* 126
a) Cum a descris Freud travaliul de melancolie 126
b) Paradoxalitatea travaliului psihic 129
c) Soluţia freudiană: descrierea freudiană a lichidării investirii narcisice a obiectului prin travaliul de melancolie 131
3/ Travaliu de melancolie şi sadism-masochism *sau* travaliu de melancolie şi regăsirea cu (noul) obiect 137
A – *Travaliu de melancolie şi masochism* 137

B – *Masochism şi economie a travaliului de melancolie* .142
C – *Concluzii* 146
a) Melancolie (depresie) şi masochism 146
b) Cele două nivele ale travaliului psihic 147

CAPITOLUL IV - PULSIUNEA DE MOARTE ŞI INTRICAREA PULSIONALĂ *sau* PULSIUNEA DE MOARTE ÎN CONSTRUCŢIA OBIECTULUI ŞI APARATUL PSIHIC *sau* PULSIUNEA DE MOARTE ŞI DIMENSIUNEA MASOCHISTĂ A EXISTENŢEI 150
1/ Intricare şi dezintricare pulsională: consecinţele metapsihologice şi clinice 152
A – *Problematica intricării pulsionale: pulsiunea de moarte şi structurarea internă a obiectului* 152
B – *Dezintricări. Rolul pulsiunii de moarte în construcţia (deconstrucţia) aparatului psihic, al obiectului şi al opoziţiei înăuntru-afară* 157
a) Pulsiune de moarte şi psihism 157
b) Clivajele relative: separarea Eu-Supraeu 160
c) Clivajele relative: pulsiunea de moarte obiectul şi distincţia înăuntru-afară 165
2/ Masochismul, relaţia sa cu intricarea pulsională şi ca fundament clinic al pulsiunii de moarte 167
3/ Ultima teorie a pulsiunilor. Organizările psihice stabile şi istoricitatea lor 172
A – *Valoarea istorizantă (exigenţa de istoricitate) intrinsecă pulsiunilor* 172
B – *Sensul pulsionar al organizărilor psihice dotate cu stabilitate* 177
C – *Postnotă* 183
4/ Pulsiunea de moarte, negare şi travaliu psihic *sau* pulsiunea de moarte pusă în serviciul apărării împotriva pulsiunii de moarte 185
A – *Denegarea în funcţionarea nevrotică* 187
B – *Refuzul realităţii în funcţionarea psihotică* 188
C – *Proiecţia delirogenă ca negaţie elaborativă* 189
D – *Proiecţia primară ca negaţie primară* 189

CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Această traducere este o reîntoarcere. Nu o întoarcere fizică în România pentru că sunt prea înrădăcinat personal şi profesional în altă parte pentru a mi-o putea permite. Este o reîntoarcere simbolică, prin ediția românească a uneia dintre scrierile mele, scrieri care mă reprezintă, fiind o parte importantă a muncii mele şi în care am investit cea mai bună parte din reflexiile mele, adică cea mai bună parte din mine însumi. Nimic nu-mi putea face atâta plăcere ca această traducere cu ceea ce are ea paradoxal, aceea de a traduce un autor în propria lui limbă maternă, care a fost şi limba studiilor sale de la nivelul primar la cel universitar. Dar acesta nu este singurul paradox. Deşi am revenit de mai multe ori de patru ani încoace, am lăsat să treacă zeci de ani fără să revăd locurile copilăriei mele, în ciuda dorinței mele...sau poate chiar din cauza dorinței mele! Este doar în aparență paradoxal, şi psihanaliştii, cititori ai acestei cărți ştiu că există dorințe pe care le putem refula. Poate că toate acestea sunt consecințe ale plecării mele care a fost, din diverse motive personale, o veritabilă smulgere. Această îndepărtare a luat sfârşit odată cu propunerea de a lucra cu grupul de psihanalişti români, propunere ce mi-a fost făcută de Vera Şandor, cea care s-a ostenit să-mi traducă şi această carte. Îi sunt, deci, dublu dator pentru a fi făcut să fie posibilă această reîntoarcere simbolică.

Astăzi, dar mai mult cu ocazia primei mele reveniri, simt satisfacția redeschiderii acestei uşi pe care am trăit-o vreme îndelungată ca închisă şi mă întreb ce am făcut în interiorul meu cu neplăcerea, dacă nu chiar cu suferința depărtării. Cu această întrebare opresc partea personală a acestei prefețe. Ea îmi dă însă ocazia să asociez cu un aspect privitor la conceptul principal despre care tratează această carte: masochismul.

Problema durerii, a suferinței şi a neplăcerii în general este crucială în psihanaliză şi, bineînțeles, în viața noastră, a tuturor. Dacă viața noastră este reglată de principiul plăcerii, ne putem întreba cum este posibilă, acceptabilă şi suportabilă neplăcerea de vreme ce suntem făcuți în aşa fel încât să fugim de ea la nesfârşit. Răspunsul, căruia voi încerca să-i găsesc bazele metapsihologice în această carte, este că *neplăcerea este posibilă pentru că ea presupune întotdeauna şi în mod necesar o parte de plăcere,* ceea ce o face, în mod secret sau nu, acceptabilă pentru noi şi conformă principiului plăcerii. Neplăcerea comportând o parte de plăcere este definiția fundamentală a masochismului, care devine astfel necesar vieții noastre psihice. În această lucrare, aşa cum va vedea cititorul, am încercat să arăt şi inversul: *că orice plăcere conține o parte de neplăcere.* Pornind de aici şi lărgind *definiția masochismului la orice fenomen psihic comportând, în acelaşi timp, plăcere şi neplăcere* am dedus, între altele, două consecințe. Prima este că orice plăcere ca atare, este plăcere masochistă deoarece conține neplăcere: plăcerea masochistă nu este o formă de plăcere, printre altele, ci chiar esența plăcerii. A doua este că orice fenomen psihic comportând obligatoriu un aspect afectiv ce se înscrie undeva pe scala plăcere-neplăcere determină existența unei necesare şi esențiale dimensiuni masochiste a vieții noastre psihice.

Am desemnat în prefața ediției franceze catastrofa evreilor din al doilea război mondial ca bază experiențială personală a preocupării mele pentru masochism. Adaug în prefața ediției române că separarea de pământurile naşterii şi copilăriei mele a fost o experiență tot atât de importantă.

Această prefață nu poate fi completă fără exprimarea mulțumirilor şi recunoştinței mele față de prietenul meu Vasile Zamfirescu care a avut ideea acestei traduceri şi care a muncit pentru realizarea ei.

Benno Rosenberg

PREFAȚĂ

Nici puterea obișnuinței, nici evidența experienței nu ar putea să mă convingă de contrariu: ideea însăși este scandaloasă și oricum l-am lua sau oricare ar fi forma sub care s-ar prezenta, masochismul păcătuiește împotriva bunului simț, ceea ce nu ar fi prea grav, și atentează la gândirea psihanalitică, ceea ce este chiar cel mai rău (sau cel mai bun?) lucru care ni s-ar putea întâmpla. Dacă durerea și neplăcerea, pot fi scopuri în sine și avertismente, principiul plăcerii este paralizat, gardianul vieții noastre psihice se găsește ca sub „efectul unui narcotic", regretă Freud în introducerea articolului său princeps asupra problemei.

Aș spune că este chiar scandalos; este „enigmatic", adică „neinteligibil", apreciază Freud; este „un paradox", adaugă Benno Rosenberg. Pentru a ne face să înțelegem mai bine, el ne va desemna funcția masochismului de „gardian al vieții"; și, mai mult, ne va convinge de-a lungul paginilor de pertinența acestei aprecieri. Ați ghicit deja, a aborda într-adevăr masochismul nu poate conduce decât la întrebări esențiale despre ceea ce contribuie la organizarea fundamentelor înșeși ale psihanalizei. Sarcină dură; și dintr-o asemenea operă nici autorul, nici cititorii n-ar putea ieși indemni. Întreprindere nemăsurată? Desigur că nu, și vom avea dovada. Operă neterminată? Desigur, deoarece cercetarea cheamă neîncetat revizuiri și noi întrebări asupra propriului obiect ca și asupra celor pe care le pune în discuție. Iată de ce într-un anumit sens această carte este mai ales introducere la o operă; mai întâi, desigur, opera unui autor, dar și opera care se înscrie într-un curent mai larg. Mi-ar plăcea să spun un cuvânt despre această deschidere și acest mediu.

Cu ocazia unui recent colocviu la Roma, în noiembrie trecut, colegii noștri italieni vorbeau uneori despre „psihanaliza franceză" ca și cum, pentru ei, aceste cuvinte desemnau un lucru foarte real. Nu putem spune mai mult decât că, auzind asta, francezii au fost cel puțin surprinși, într-atât simțeau ca rezolvate neasemănările, divergențele de ocazie, sau opozițiile. Astfel că René Diatkine (cel care povestește) s-a dus să întrebe câțiva analiști italieni ce înțelegeau ei prin acest epitet. Răspunsul lor

a fost că, dincolo de dezacorduri și certuri, transpăreau forme vecine de gândire, care ne identificau cu precizie, centre de preocupări comune care ne distingeau radical; în timpul acestor două zile de dezbateri ei verificaseră o dată în plus ceea ce pentru ei era evident de mai mult timp.

Această remarcă m-a frapat, căci venea să confirme câteva nedumeriri pe care le avusesem și să întărească câteva reflexii asupra cărora nu m-am oprit totuși prea mult, mai ales cu ocazia diverselor întâlniri internaționale, la Roma, în timpul ultimului Congres al Asociației Psihanalitice Internaționale. Aș adăuga, totuși, că mi se pare că această comunitate de gândire în psihanaliză cu contradicțiile, dezacordurile și conflictele sale trebuie extinsă la toată francofonia, și chiar dincolo de ea. În schimb, uneori mi-era greu să mă fac înțeles de colegii nord americani, sau eram surprins de cât mă chinuiam să-i înțeleg.

Revin la considerația că există, într-adevăr, un mod bun și frumos de a gândi și a lucra psihanaliza, care înflorește mai ales în Franța; mai mult, el găsește aici interese proprii, caracteristici singulare și complicități familiare. Ar fi, fără îndoială, convenabil să excludem din această confluență pe cei ce țin de doctrina lacaniană, cu atât mai mult cu cât ei înșiși s-ar apăra cu ardoare; totuși gândirea lui Lacan n-a rămas fără influență asupra ansamblului psihanalizei franceze și nici fără a suscita câteva dintre particularitățile sale. Indiscutabil, ea a contribuit cu forță pentru a organiza istoria noastră analitică – dar asta este efectiv o altă poveste.

Toate acestea pentru a vă spune că această carte despre MASOCHISM mi se pare exemplară pentru acest mod de a gândi psihanaliza. Și nu are importanță dacă una din cochetăriile autorului este aceea de a se desemna ca emigrant din Europa Centrală, de a se proclama „metec": dacă există ceva care poate fi numit pe alte meleaguri „școala de psihanaliză franceză", Benno Rosenberg este unul dintre străluciții ei reprezentanți.

Aș adăuga că el își cunoaște bine această apartenență. Vorbind despre „noile referințe cu care s-a îmbogățit psihanaliza", el notează că cele care au dominat au fost, succesiv, referința obiectuală, apoi narcisică, și, în fine, cea a masochismului. Chiar dacă este parțială, remarca nu este mai puțin pertinentă. Chiar dacă se referă la dezvoltarea operei freudiene ea este deosebit de

potrivită muncii depuse în Franța în ultimii patruzeci de ani, oricare ar fi ecourile, întâlnirile și influențele celei depuse în alte părți. Automat ne vin în minte nume: Bouvet, pentru relațiile de obiect, Grumberger pentru narcisism. Desigur, pentru aceste teme ei nu au fost singurii și imediat ce le-am scris, mi s-a părut nedrept să-i omit pe alții: să spunem totuși că ei au fost cei a căror operă a marcat mai mult o epocă. În alte domenii s-ar impune alte nume; pentru a nu cita decât unul, acela al lui Viderman pentru construcția în cură, cel a cărui influență a fost determinantă pentru o întreagă generație. Orice ar fi, astăzi, masochismul este Rosenberg.*

Desigur, toate aceste subiecte au fost foarte mult tratate de Freud și după Freud, aici și în alte părți. Ceea ce este important în aceste abordări, în aceste „referințe" nu este atât alegerea temelor de cercetare, cât cercetarea însăși, metoda și proiectele ei; fiecare dintre aceste concepte nu este numai obiect de reflecție, ci și mijlocul ales de cercetare, axul în jurul căruia se organizează înțelegerea funcționării și a naturii psihismului. În acest fel, pe rând visul, obiectul, narcisismul și masochismul au putut fi considerate căi regale de acces la inconștient.

Urmărind demersul freudian, ar trebui să adăugăm pulsiunile și teribilul cuplu Eros-Thanatos care se întorc în forță (cel puțin în Franța) în reflecțiile noastre după decenii de uitare (deși termenul de pulsiune de moarte „a fost mereu utilizat de către kleinieni, știm cât de diferit este de fapt conceptul).

În acest sens, este foarte semnificativă constatarea că B. Rosenberg se vede condus, în mod natural, pe firul reflecției sale, să se întrebe asupra pulsiunii de moarte, apoi să descopere că ea nu exclude problema narcisismului, și să înceapă cu raporturile pe care acesta le angajează cu masochismul. Trebuie atunci să ne mirăm că problema originarului - adică a primarului - îi bântuie reflecția? Și, în fine, faptul că autorul nostru regăsește problematica eului, ca și pe aceea a libidoului obiectual dovedește nu numai faptul că cercetarea sa rămâne deschisă și că sesizează orice ocazie pentru a se reinteroga, ci și că integrează istoria

* Psihanalist de origine română (nota trad.)

analitică și, mai ales că abordarea sa este holistă, categoric globalizantă, refuzând să separe conceptele între ele, raportul lor fiind indispensabil oricărei veritabile teorii în psihanaliză.

Acest demers, care este cu siguranță cel mai bun, presupune totuși riscuri; Benno Rosenberg o știe, chiar el constata că „ceea ce spunem aici reprezintă opțiuni metapsihologice fundamentale, opțiuni pentru care nu exista dovezi propriu zise"; dar avem aici o opțiune de care nu ne-am putea dispensa, chiar dacă suntem mereu gata de a o revizui. La această constatare s-ar fi putut adăuga această remarcă a lui Freud din „Inhibiție, simptom și angoasă": „Nu trebuie să tratați aceste probleme ca fiind sterile căci în multe puncte fenomenele vieții psihice patologice și normale par să reclame punerea unor astfel de probleme" - și vom adăuga că progresul se face cu acest preț.*

Să nu creadă cititorul că această carte vrea să trateze în 160 de pagini toată psihanaliza; ea se sprijină pe o cunoaștere aprofundată și o stăpânire a întregii psihanalize. Pornește cu masochismul, ajunge la masochism și îl tratează pe tot parcursul ei; totuși, celelalte concepte nu-i sunt necunoscute. Această carte ne învață mult despre masochism, și cititorul – v-am avertizat – nu rămâne insensibil; după ce a citit-o el nu mai concepe lucrurile la fel și nu mai gândește absolut în același mod.

B. Rosenberg nu vorbește decât despre masochism, dar într-o măsură care depășește obișnuitul. Despre concept, ca și despre comportament, despre predispoziția psihică, despre „lucrul" masochist el are multe să ne învețe, desigur. Dar mi se pare că ceea ce ne învață cu și mai mult profit este o metodă pentru a accede la o mai bună înțelegere a teoriei inconștientului, a funcționării psihice și a curei; și aceasta devine posibil grație solidului fir conducător masochist pe care și l-a luat pentru a traversa labirintul întrebărilor ridicate de reflecția psihanalitică. Iată ce mă face să cred că un subtitlu justificat al cărții ar fi „Cum să-ți ascuți spiritul pentru a gândi mai bine singur".

* Traducerea titlurilor lui S. Freud în românește, notate cu (*) reprezintă propunerile versiunii române a „Vocabularului psihanalizei" de J. Laplanche și J.-B. Pontalis, București, Humanitas 1994, și propuneri de traducere ale autorului acestei traduceri. (nota trad.)

Cum va proceda deci B. Rosenberg? Am spus-o: În modul cel mai freudian posibil. El nu se limitează la a urmări textul lui Freud, chiar dacă ştie să facă foarte bine şi asta (şi o face foarte bine de-a lungul cărţii), netemându-se să scrie că tot ce are de spus este conţinut într-o frază din PROBLEMA ECONOMICĂ A MASOCHISMULUI, în care este indicat că masochismul erogen este „acea parte a pulsiunii de distrugere care nu participă la deplasarea spre exterior (aşa cum o face sadismul), ci rămâne în organism, unde este legată prin coexcitaţie sexuală". Şi, în acest sens, este adevărat că toată cartea poate „să fie considerată ca un lung comentariu" al acestui citat; dar este un comentariu care va descoperi ceea ce Freud nu ştia că a pus acolo - este o formă particulară de fidelitate, chiar dacă este cea mai bună.

Să spunem atunci că „fidelitatea" faţă de Freud constă în a regăsi spiritul mai mult decât litera. Astfel, deci, autorul nostru ajunge să-şi pună o întrebare foarte simplă care îşi găseşte puterea de foraj spre adevăr în însăşi simplitatea ei; ea este departe de a fi nouă (ea urmărea psihanaliza de la începutul ei), şi că ineditul constă în modul în care este pusă la lucru, ca şi cum noutatea ei se naşte din felul nou de a o privi.

Deci, această întrebare este cea care ne-a scandalizat mai înainte aşa cum a suscitat şi perplexitatea lui Freud, care se întreba: cum poate fi neplăcerea un scop? Cum se poate ca un exces de excitaţie să provoace plăcere? Cum poate fi neplăcută detensionarea? Este evident că explicaţia cantitativă nu mai ajunge - constata el - şi începând de aici trebuie să recurgem la un factor calitativ, şi „vom fi mult mai avansaţi când îl vom putea indica; (...dar, vai), nu îl ştim", regretă el.

Este aici o problemă pe care nu o putem evita; este de asemenea aceea care ne poate prinde în capcana existenţialismelor şi a Weltanschauung, al acestor himere mistice în care s-au împotmolit Jung, Reich, şi atâţia alţii care le împărtăşeau opiniile sau care li se opuneau. Freud a ştiut să le evite datorită excepţionalei sale rigori de gândire, ca şi prudenţei pe care o conservă până şi în cele mai mari îndrăzneli ale sale. Asta explică de ce orice cercetare în psihanaliza câştigă în siguranţă inspirându-se, înainte de orice, din metoda freudiană pentru a reaborda probleme rămase în suspans - chiar dacă aceasta ridică altele. Asta face B. Rosenberg şi asta face ca demersul său să vizeze, în primul rând, calitativul.

Îl vedem organizând un ansamblu vast şi coerent în slujba masochismului unde celelalte mari concepte sunt chemate să ia loc, mai devreme sau mai târziu, unele în mod natural, altele puţin forţat (evident narcisismul primar tinde încă să reziste). De aici vine şi această impresie de epopee, de saga construită ca o enigmă poliţistă.

Pentru a nu da decât scurte şi parţiale exemple (le veţi citi de-a lungul cărţii), să spunem că descoperim că masochismul primar (care se confunda cu intricarea pulsională primară şi aici i se conferă „o poziţie unică între toate fenomenele psihice") este momentul, locul în care se formează Eul pentru că el devine condiţia structurării lui. El este, de asemenea, cel care prin erotizarea distructivităţii sale, conferă Eului primar „această posibilitate surprinzătoare de a deturna o parte din pulsiunea de moarte şi de a o folosi pentru a se apăra împotriva acestei pulsiuni", realizând astfel prima legătură, justificând intricarea pulsională. Această „deturnare", această veritabilă răsturnare care funcţionează după procesul negaţiei face ca, prin efectul său de legare, masochismul să fie în serviciul pulsiunii de viaţă care nu este ea însăşi, până la urmă decât „legarea ca atare". Adică el ne face istoria şi ne face Eul.

Masochismul este deci pur şi simplu cel care ne face să suportăm suferinţele şi mizeriile vieţii; să zicem că masochismul ne face să trăim. În aceste condiţii apare legitim să vorbim despre „dimensiunea masochistă a existenţei umane", de vreme ce aceasta nu face decât să depună mărturie despre avatarurile uniunii pulsionale, de necesitatea sa şi de „calitatea" sa vitală. Ceea ce conduce la constatarea că „viaţa psihică este, în acelaşi timp, conflictuală şi animată de o mişcare istorică".

Dacă n-am putut să rezist plăcerii de a redacta acest scurt rezumat, foarte personal al concepţiilor lui B. Rosenberg, este nu numai pentru că ele m-au convins, dar şi pentru că precum descoperirile făcute în analiză şi care, o dată recunoscute, par să fi fost dintotdeauna cunoscute - îmi dau sentimentul că gândeam astfel de multă vreme. Nu aşa putem recunoaşte pentru noi înşine accesul la un adevăr simţind nevoia de a-l împărtăşi şi altora?

Să spunem măcar că preocupările noastre se întâlnesc.

Trebuie să mă feresc aici de tentația de a acapara; trebuie să evit să mă angajez în această derivă narcisică ce-l pândește pe orice prefațator: să vorbească despre el mai mult decât despre autor, să evoce ideile acestuia pentru a putea să și le expună pe ale sale. Aș putea astfel să vă explic îndelung în ce fel teza sa, conform căreia masochismul ar contribui la geneza Eului, o completează pe a mea și întărește modelul meu despre un Oedip originar; sau să vă expun teza mea despre răsturnarea generalizată, ca formă particulară a negației; liniștiți-vă, nu voi face nimic din toate acestea. Totuși, aici solicitarea este cu atât mai mare cu cât nu numai că mă simt foarte aproape de modul său de a gândi psihanaliza, cât și de opiniile și acuzațiile sale, dar am cu el și suficiente dezacorduri pentru ca o discuție să fie interesantă.

Această discuție, am purtat-o cu ardoare pe parcursul unui an, în 1987, când a acceptat să vină la seminarul meu pentru a discuta despre „Pulsiunea de moarte și negația". Discuțiile de atunci mi-au schimbat puțin abordările (aceasta era rațiunea lor de a fi) și mi-au permis, de atunci, să nuanțez câteva aserțiuni prea abrupte; aș mai spune că astăzi, citindu-i cartea, tind să cred că el însuși a mai modificat unele afirmații (va fi el de acord?), mai ales cele referitoare la raporturile istorice între pulsiunea de moarte și pulsiunea de viață, ca și cele despre funcțiile legării și ale intricării? Aceasta nu face decât să confirme că discuțiile pot fi fecunde, așa cum știm de mult timp, dar mai ales atunci când există o proximitate între cei care participă la dezbateri.

Benno mi-a făcut plăcere și m-a onorat cerându-mi această prefață. Aș adăuga că l-a copleșit pe directorul colecției acceptând să publice în „MONOGRAFII DE PSIHANALIZĂ", inaugurând astfel secțiunea „Cercetare"; ocazia mi se pare de bun augur pentru viitorul său, ca și pentru cel al întregii colecții. De la început semnalăm că această lucrare poate fi considerată ca introducere la o operă care se dezvoltă; să spunem că în mod necesar, explicit sau implicit, textele viitoare vor porni de la ea sau se vor sprijini pe ea. Ce să mai adaug, dacă nu tocmai această constatare care se impune: „MASOCHISMUL" de Benno Rosenberg este o carte reprezentativă: ea va rămâne mult timp Referința.

Claude LE GUEN

INTRODUCERE

Această monografie despre masochism este o carte care s-a făcut pas cu pas, din articolele publicate într-o perioadă de zece ani. Fără să pretind că am avut un veritabil plan de bătaie, am știut întotdeauna ce îmi rămâne de făcut și de completat pentru ca modul în care înțeleg eu masochismul să se poată prezenta ca un ansamblu relativ coerent. Vreau să spun cu asta că, în ciuda aparențelor, această carte nu este o culegere de articole.

Într-adevăr, există alte criterii pentru o culegere de articole, și în primul rând este criteriul cronologic care arată, mai mult decât orice alt criteriu, evoluția gândirii autorului: în acest caz și-ar fi avut locul aici articole dinaintea primului din monografia de față, sau unele scrise între primul și al doilea. Am ales, deci, pentru această monografie acele articole din publicațiile mele care tratează direct masochismul și care constituie, fiecare, un progres față de precedentul. Fiind vorba despre articole publicate timp de nouă ani, mi se pare necesar să arăt aici firul care le leagă unele de altele. Ne putem întreba evident de ce autorul nu a topit aceste patru articole într-un ansamblu sistematic: am preferat să las lucrurile așa cum s-au prezentat ele în diferite momente, păstrând caracterul viu al unei gândiri care se întreba, căuta și se *tot* căuta. Rămâne problema repetițiilor, inevitabile de la un articol la altul, mai ales când este vorba despre reluarea unor teme la ani distanță. Dar repetițiile nu sunt neapărat o pierdere de timp, pentru că se întâmplă că, atunci când autorul nu repetă, cititorul să fie nevoit să repete, recitind, pentru a regăsi premisele necesare înțelegerii dezvoltărilor ulterioare. Mai ales că, în anumite cazuri, reluarea temelor și citatelor freudiene se face în contexte diferite, ca de exemplu în chestiunea Supraeului și a genezei sale care, așa cum se va vedea, mă preocupă de la primul până la al patrulea capitol al acestei monografii.

Vom pune deci în evidență firul sau firele conducătoare care leagă aceste articole, arătând astfel unitatea de concepție despre masochism care le animă. Ne-am permis să vorbim des-

pre patru capitole şi nu despre patru articole, tocmai datorită acestor legături. Tot în funcţie de unitatea masochismului se face şi trecerea de la primul capitol, ce tratează despre masochismul moral, la al doilea, tratând despre masochismul erogen, pentru că acesta este una din formele masochismului, şi în acelaşi timp forma sa esenţială, pornind de la care se desfăşoară celelalte forme. Ne-am ocupat, deci, de masochismul erogen şi mai mult de forma sa originară, sursă a tuturor celorlalte, altfel spus de masochismul erogen primar, din necesitatea unei aprofundări şi a cercetării a ceea ce este esenţial în masochism. Dar această trecere a adus o schimbare metapsihologică esenţială prin necesitatea teoretică ce ni s-a impus, aceea de a trece la a doua teorie freudiană a pulsiunilor şi în special la acceptarea conceptului de pulsiune de moarte:

– pe de o parte, nu există teorie posibilă despre masochism fără a accepta pulsiunea de moarte, şi a redefini cu ajutorul ei *legarea* ca raport fundamental între pulsiunea de viaţă şi pulsiunea de moarte;

– pe de altă parte, sadismul şi masochismul, dar în mod fundamental masochismul, devin *expresia clinică prin excelenţă* a pulsiunii de moarte.

Această relaţie dintre masochism şi pulsiunea de moarte a devenit pentru noi o dublă obligaţie (datorie).

Pe de o parte, trebuia să expunem lectura noastră, ceea ce am înţeles din pulsiunea de moarte, şi să o expunem clar, adică să dezvoltăm ceea ce nu era decât implicit sau prea schematic indicat în al doilea capitol. Este ceea ce am făcut scriind câţiva ani mai târziu, capitolul patru cu privire la pulsiunea de moarte (şi intricarea pulsională), având sentimentul că dacă nu reflectăm asupra bazelor metapsihologice-pulsionale ale masochismului acesta rămâne fără contur şi, mai ales, că fără asta câmpul său de aplicaţie în teoria psihanalitică şi în clinică ar deveni el însuşi neconturat, nesigur şi prost definit.

Pe de altă parte, trebuia examinat celălalt versant al relaţiei dintre masochism şi a doua teorie freudiană a pulsiunilor. Dar, dacă această teorie este adevărată, atunci ea se găseşte la sursa oricărei patologii şi, în final, a întregii vieţi psihice. De ce atunci masochismul are, din acest punct de vedere, această poziţie privilegiată? Nu ni se pare suficient să spunem că

masochismul arată *mai clar* ceea ce toate celelalte fenomene clinice arată şi ele, dar într-un mod mai ascuns. Motivul fundamental al acestei stări de fapt este că masochismul are în raportul său cu pulsiunile, mai precis în raportul cu intricarea pulsională *o poziţie unică* între toate fenomenele psihice. Într-adevăr, *masochismul erogen primar este definit în specificitatea sa proprie de către intricarea pulsională* (cf. citatul din „Problema economică a masochismului"*, al doilea capitol), în timp ce toate celelalte fenomene psihice fiind rezultatul unei intricări pulsionale au, pe deasupra, şi o specificitate proprie, ca de altfel şi celelalte forme de masochism. Simetric, prima, cea mai originară dintre intricările pulsionale se realizează în masochismul erogen primar. Această dublă relaţie face ca în acel moment masochismul şi intricarea pulsională să fie identice şi ca *orice formă de intricare pulsională, ca atare, să fie de esenţă masochistă*: sensul propriu al intricării pulsionale este erotizarea distructivităţii ivite din pulsiunea de moarte, *deci a neplăcerii care însoţeşte această distructivitate*, ceea ce constituie esenţa masochismului. Consecinţa acestei stări de lucruri este că, dacă un fenomen clinic sau psihic în general dovedeşte pulsiunea de moarte, o face în virtutea intricării celor două pulsiuni în sânul său adică în funcţie de masochismul pe care îl conţine şi nu de specificitatea sa proprie. *Este deci masochismul şi numai masochismul singurul care, direct sau prin intermediul oricărui alt fenomen clinic sau psihic, dovedeşte pulsiunea de moarte.* Prezenţa intricării pulsionale, sau a ceea ce este echivalent, a masochismului, în interiorul oricărui fenomen psihic ne-a făcut să ajungem să vorbim de *dimensiunea masochistă a existenţei psihice* în al patrulea capitol.

Acestei viziuni îi putem opune două obiecţii. Astfel, a se referi la momentul în care masochismul şi intricarea pulsională fac un tot, înseamnă a evoca un moment originar care presupune un moment anterior în care pulsiunea de viaţă şi pulsiunea de moarte ar acţiona independent, ceea ce este dificil de conceput. O altă obiecţie ar fi că este vorba aici doar de o construcţie metapsihologică şi care, în experienţa noastră clinică-psihanalitică, nu este evident la ce se referă.

Suntem de acord că nu există început absolut, că este în principiu imposibilă datarea istorică a unui moment în care ar

debuta intricarea pulsională. În schimb, credem că ceea ce ne spune Freud în „Problema economică a masochismului *" se referă nu la un moment istoric datat, ci la *o identitate de sens între intricarea pulsională şi masochism*, acesta fiind, dacă putem spune aşa, o cu totul altă istorie.

În ceea ce priveşte a doua obiecţie, este suficient să punem în evidenţă un fenomen fundamental al oricărei cure psihanalitice şi, mai ales a unei cure de nevrotic, adică *rezistenţa*. Îmi permit să citez aici din nou un text din *Noile conferinţe* (*) care arată ce credea Freud despre rezistenţă, adică faptul că ea dovedeşte prezenţa masochismului în motivaţiile ei proprii: „Vreau să vă raportez retroactiv care a fost punctul de plecare *al acestor reflecţii asupra teoriei pulsiunilor*. Este aceeaşi care ne-a condus la revizuirea relaţiei dintre Eu şi inconştient, adică impresia culeasă din travaliul analitic că pacientul care face rezistenţă nu ştie adesea nimic despre această rezistenţă. Dar nu-i este necunoscut numai faptul rezistenţei; îi sunt necunoscute şi motivele ei. A trebuit să căutăm aceste motive, sau motivul şi l-am găsit, spre marea noastră surpriză, într-o mare nevoie de pedeapsă *pe care n-am putut să o punem decât pe seama numărului de dorinţe masochiste*"[1]. Iată, deci, prezenţa masochismului în sânul procesului analitic prin intermediul rezistenţei. Vrem să spunem prin toate acestea că prezenţa universală a dimensiunii masochiste a existenţei psihice se traduce într-o dimensiune masochistă a curei, chiar a curelor clasice de nevrotici şi dacă spunem asta este pentru că auzim spunându-se ici şi colo că nu ne putem gândi la pulsiunea de moarte decât în contextul patologiilor grele sau marginale. Vom cita din acest motiv câteva rânduri imediat următoare din textul deja citat: „Importanţa practică a acestei descoperiri nu este mai mică decât importanţa ei teoretică, căci această nevoie de pedeapsă este cel mai rău duşman al efortului nostru terapeutic. Ea este satisfăcută prin suferinţa legată de nevroză şi se agaţă din acest motiv de starea de boală. Se pare că acest factor, nevoia inconştientă de pedeapsă participă la orice maladie nevrotică". Iată care era opinia lui Freud despre

[1] S. Freud - *Nouvelles conférences*...Paris, Gallimard, 1984, p. 145-146. Subliniat de către mine.

nevroză, prezenţa masochismului în nevroză şi în curele nevroticilor. Ceea ce spunem nu este deci doar de ordinul unei metapsihologii speculative fără legătură cu practica analitică.

Am vrut să punem la încercare ceea ce gândim despre dimensiunea masochistă a existenţei psihice şi, deci, a oricărei patologii, confruntând-o cu o patologie cunoscută şi bine analizată în interiorul teoriei psihanalitice: melancolia[2]. Este obiectul celui de al doilea capitol care pune în evidenţă această dimensiune masochistă în ceea ce am denumit, după Freud, *travaliul de melancolie*, un concept ce ni se pare că a fost uitat, dar care ni se pare important în înţelegerea accesului melancolic. Am pus în evidenţă, după Freud, dezintricarea pulsională care caracterizează debutul accesului în acelaşi timp cu reintricarea pulsională, *de esenţă masochistă*, care constituie rezoluţia accesului melancolic.

Ajunşi în acest punct şi punând cap la cap ceea ce am spus până acum, putem pune în evidenţă firul conducător central care leagă aceste patru articole transformându-le astfel în patru capitole ale aceluiaşi studiu: primul capitol tratează despre masochismul moral, adică despre forma de masochism cea mai clar implicată în clinica nevrozelor şi în curele nevrotice; acest prim capitol se prelungeşte în mod natural în sensul aprofundării a ceea ce este masochismul prin examinarea masochismului erogen şi mai departe prin examinarea masochismului erogen primar; acest al doilea capitol care conţine implicit esenţialul a ceea ce avem de spus despre masochism avea totuşi nevoie de două completări de natură diferită, chiar opusă. Pe de o parte trebuia arătat prin reinterpretarea din punctul nostru de vedere a unei entităţi psihopatologice că dimensiunea masochistă a patologiei este foarte reală şi acesta este obiectul celui de al treilea capitol; pe de altă parte, trebuia pus în evidenţă fundamentul metapsihologic şi mai ales pulsional al masochismului, ceea ce am făcut arătând concepţia noastră despre pulsiunea de moarte în al patrulea capitol. Se poate

[2] A se vedea, conferinţa (1989) lui L. Guttieres - Green "Problematique du transfert douloureux, de la douleur psychique au masochisme erogene" în curs de apariţie în *Revue française de Psychanalyse*.

vedea de aici poziția centrală a celui de al doilea capitol, de unde şi faptul că el dă titlul întregii monografii.

Cititorul se va mira, desigur, că vorbim de patru articole atunci când va constata că al patrulea capitol este completat de un al cincilea şi chiar de un al şaselea articol publicate recent. Motivul este dublu: pe de o parte, articolul constituind al patrulea capitol a fost scris acum trei ani, deşi a fost publicat recent, iar între timp înțelegerea noastră a evoluat şi s-a îmbogățit cu alte aspecte; pe de altă parte, acest articol scris pentru un colocviu despre pulsiunea de moarte tratează, deşi nu exclusiv, despre aceasta, în timp ce noi avem nevoie de ansamblul celei de-a doua teorii a pulsiunilor pentru a furniza masochismului fundamente metapsihologice. Printre alte considerații mai generale este vorba de a spune mai mult despre pulsiunea de viață şi a propos de aceasta despre narcisism. Dar al cincilea capitol rămâne insuficient, deşi aduce date complementare absente în al patrulea capitol: fiind scris pentru colocviul Societății din ianuarie 1989, m-am limitat voluntar la anumite aspecte direct legate de subiectul colocviului. Al şaselea articol aduce şi el completări, dar rămâne de asemenea insuficient din cauza perspectivei particulare a lucrării colective în care a apărut[3]

Nu putem în cadrul acestei introduceri să completăm într-adevăr ceea ce ni se pare că mai lipseşte, dar ne vom strădui să dăm câteva indicații privind mai ales pulsiunea de viață şi narcisismul în legătură, aşa cum vom vedea, cu masochismul mortifer. Aceste considerații complementare au cu totul alt relief în contextul celui de-al patrulea capitol şi câştigă din citirea a ceea ce urmează, ceea ce cititorul va putea face cu profit. Din acest motiv ne-am gândit un moment să oprim aici introducerea şi să facem din rest o „postfață". Dacă ne-am decis să lăsăm totuşi aceste considerații în introducere este pentru că ele „anunță bine culoarea", adică sunt un bun exemplu pentru preocupările şi convingerile autorului.

Prima considerație privind narcisismul este că el tinde spre o apropiere a pulsiunii de auto-conservare şi a libidoului,

[3] Pouvoirs du negatif dans la psychanalyse et la culture, Ed. Champ-Vallon, 1988.

apropiere care va sfârşi de-a lungul anilor printr-o unificare într-una singură, pulsiunea de viață. Freud îşi dă seama de asta încă de la primul articol sistematic pe care-l scrie despre narcisism („Pentru a introduce narcisismul" *, 1914) şi spune: „...privind distincția dintre două feluri de energii psihice (autoconservare şi libido) noi concluzionăm că la început în starea narcisismului *ele se găsesc reunite, indiscernabile pentru analiza noastră grosieră;* numai odată cu investirea obiectului devine posibilă distincția între energia sexuală, libidoul şi energia pulsiunilor eului (auto-conservare)"[4]. Freud face aceeaşi constatare în legătură cu maladia organică: „Libido şi interes al eului au aici acelaşi destin şi *sunt din nou imposibil de distins una de cealaltă". Dar în ciuda acestei „indiscernabilități", sau „indistincții"*, când obiectul de investire este Eul, *Freud continuă să susțină dualitatea-opoziția* între auto-conservare şi libido din motive clinice şi teoretice care, credem noi, s-ar rezuma la faptul că, pentru el viața psihică şi psihopatologia sunt de neconceput fără conceptul central de conflictualitate şi că baza ultimă a conflictului psihic se găseşte în opoziția pulsională care rămâne, din 1914 şi până în 1920, opoziția între libido şi autoconservare. Dar, în ciuda acestui fapt, ne simțim îndreptățiți să credem că aici se elaborează această unificare a libidoului şi a autoconservării sau, altfel spus, că pulsiunea libidinală însărcinată cu conservarea speciei îşi ia şi răspunderea conservării individului: conservarea individului este legată de aceea a aparatului psihic şi, în interiorul acestuia, a Eului care se presupune a fi gardianul aparatului psihic şi al individului. Ori, începând cu 1914, conservarea Eului este opera investirii libidinale a Eului, adică a narcisismului. Pornind de aici putem trage două concluzii în privința celei de a doua teorii freudiene a pulsiunilor:

a/ Se adevereşte că elaborarea celei de a doua teorii a pulsiunilor nu începe cu apariția în 1920 a pulsiunii de moarte, *ci cu elaborarea conceptului de pulsiune de viață*, că elaborarea lentă şi inevitabilă a pulsiunii de viață prin aprofundarea ca-

[4] S. Freud, Pour introduire le narcissme, în *La vie sexuelle*, paris, P.U.F., 1969, p. 24, subliniat de noi.

racterului „conservator" al libidoului este cauza profundă a acestei schimbări decisive.

b/ Rezultă, în aceeaşi măsură, că trecerea de la prima la a doua teorie a pulsiunilor este *o transformare dialectică a primei teorii care se săvârşeşte în cea de a doua*, şi că este un fel de autodepăşire din interior.

Dacă insistăm asupra acestor două concluzii, este pentru a arăta că a continua susţinerea primei teorii a pulsiunilor şi de a o opune celei de a doua înseamnă a încremeni un proces necesar şi inevitabil, şi în final a închide ochii la logica internă a primei teorii a pulsiunilor şi la raţiunile care duc la autodepăşirea sa. Acest aspect al lucrurilor ni se pare cu atât mai important cu cât avem convingerea că *evoluţia gândirii freudiene are un caracter paradigmatic pentru noi toţi* analiştii, şi că ea funcţionează ca un fel de filogeneză în raport cu ontogeneza gândirii noastre metapsihologice. Spunând asta, nu înţelegem, bine-înţeles, că gândirea noastră trebuie să repete fiecare detaliu şi toate meandrele gândirii freudiene, aşa cum au fost ele determinate de circumstanţe particulare; ceea ce vrem să afirmăm este necesitatea unei repetiţii, *o repetiţie a raporturilor structurale* între diferitele poziţii fundamentale, şi este, de altfel, ceea ce noi încercăm să punem în evidenţă în cele câteva indicaţii care nu se pretind a fi un adevărat istoric al gândirii asupra pulsiunilor.

Există o altă consideraţie care ţine seama de data aceasta de problematica distructivităţii, aşa cum se prezenta ea în prima teorie a pulsiunilor. Distructivitatea şi pericolul vital erau mereu prezente în gândirea lui Freud sub forma autoconservării: micuţa fiinţă umană avea nevoi pe care lumea exterioară şi obiectul trebuiau să le satisfacă pentru a împiedica o depresie catastrofică. Era aici o concepţie despre distructivitate care, dacă ne plasăm din punctul de vedere al celei de a doua teorii a pulsiunilor şi a pulsiunii de moarte, apare ca o metapsihologie proiectivă, proiecţia în exterior a unui pericol intern. Mai târziu i se impune lui Freud o altă concepţie despre distructivitate, a propos de sadismul primar, despre care se spune în metapsihologie că el: „...constă într-o manifestare

de putere împotriva unei alte persoane luate ca obiect"[5] este vorba despre o activitate de violenţă pe care o putem numi cu dificultate sadism pentru că „psihanaliza arată că a provoca durere nu joacă nici un rol în scopurile originare urmărite de pulsiune. Pentru copilul sadic, a provoca durere nu intră în calcul, nu asta este ceea ce el vizează".[6] Această activitate de violenţă, *care nu vizează o satisfacere libidinală*, pare expresia unei distructivităţi pornind de la subiect şi adresându-se obiectului, distructivitate care nu va deveni un adevărat sadism (erotizat) decât mai târziu (prin identificare), când faza masochistă va fi atinsă. Această descriere a sadismului originar ne pare expresia unei distructivităţi, dar care de această dată, în opoziţie cu prima, nu-şi are sursa în exterior şi în obiect, ci în subiect. Este o evoluţie interesantă, deoarece apare aici o interiorizare a distructivităţii, cel puţin din punctul de vedere al sursei, al punctului de plecare. Este ca şi cum ar rămâne de făcut al treilea pas în această evoluţie, care ar consta în a concepe o distructivitate care are sursa pulsională în subiect, dar care vizează şi se adresează în primul rând subiectului însuşi, ceea ce, bineînţeles ne-ar readuce la pulsiunea de moarte. Constatăm aici o evoluţie în interiorul primei teorii, o logică a autodepăşirii care îl aduce pe Freud în pragul celei de a doua teorii a pulsiunilor. De altfel, aşa cum se ştie, Freud şi-a dat seama mai târziu de rolul capital jucat de concepţia sa asupra sadismului (dar mai ales asupra sadismului primar) şi nu a ratat ocazia să sublinieze: „Pentru a pune în evidenţă a doua specie de pulsiune (pulsiunea de moarte) înseamnă să întâlnim dificultăţi; în final am ajuns la a considera sadismul ca reprezentant al său".[7]

---

[5] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Métapsychologie*, Paris, Gallimard, 1968, p. 26.

[6] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Métapsychologie*, Paris, Gallimard, 1968, p. 28.

[7] S. Freud, Le Moi et le Ça, în *Essais de psychanalyse*, Paris, Petite Bibliotheque Payot, 1981, p. 254. A se vedea şi *Malaise dans la civilisation, cap. VI* şi a 32a conf. *Nouvelles conferences.*

Putem să ne punem problema de a afla care dintre cele două procese despre care am vorbit este în final determinant; acela care transformă libidoul în pulsiune de viață prin înglobarea autoconservării sau cel care duce de la sadism la pulsiunea de moarte. Apropierea dintre libido şi autoconservare creează virtual un monism libidinal care devine incompatibil cu sadismul, mai ales cu sadismul primar, ca manifestare de violență distructivă. Pornind de aici, devine teoretic necesar de a da sadismului, aşa cum era *el* conceput în 1915 la nivelul „metapsihologiei"*, o bază pulsională diferită, opusă pulsiunii libidinale, adică pulsiunea de moarte. Revenim deci la concluzia noastră şi anume că elaborarea pulsiunii de viață pornind de la libido, elaborare în care narcisismul joacă un rol determinant, este aceea care constituie procesul fundamental în autodepăşirea primei teorii a pulsiunilor. Acestea fiind spuse, trebuie să adăugăm că o opoziție relativă între libido şi autoconservare continuă să existe, dar ea devine dialectică internă în interiorul unei singure pulsiuni, dialectică ce are importanță fundamentală aşa cum am încercat să arătăm în al patrulea capitol. Din punctul de vedere al celei de a doua teorii a pulsiunilor nu este altceva decât o dialectică (relativă) între libido şi autoconservare în interiorul pulsiunii de viață, în mod fals radicalizată ca expresie a două pulsiuni diferite. Această radicalizare nu putea să țină nici teoretic, nici clinic, din chiar momentul în care Freud s-a aplecat asupra fenomenelor clinice, în care luarea în calcul a narcisismului a devenit inevitabilă pentru ansamblul câmpului patologic.

Unificarea libidoului şi a autoconservării generatoare a pulsiunii de viață a avut de-a lungul anilor ca rezultat o definiție finală dată pulsiunii de viață şi scopului său, definiție care, credem, a schimbat concepția psihanalitică despre pulsiuni. Expresia cea mai clară a acestei definiții a pulsiunii de viață se găseşte în *„Compendiu de psihanaliză"* (*): „Scopul erosului este de a stabili unități din ce în ce mai mari, deci de a conserva: este *legarea*"[8]. Conceptul de legare se găseşte în opera lui Freud de la început şi până la *Compendiu*, până în 1938.

[8] S. Freud, *Abrégé de psychanalyse*, Paris, P.U.F., 1949, p. 8. Subliniat de noi.

Dacă lăsăm de o parte diferitele accepțiuni şi ne concentrăm asupra a ceea ce ne interesează aici, adică teoria pulsiunilor, putem constata o evoluție de o importanță capitală. La început, legarea avea sensul stăpânirii energiei *libere*, energie cu sursa evidentă în pulsiune (libidoul), energie şi pulsiune care erau deci considerate libere şi pe care Eul avea sarcina să le stăpânească, să le îmblânzească. După cum înțelegem noi, legarea pulsiunii (şi a dorințelor care decurg de aici) se face prin punerea în relație a acesteia cu obiectul, sau mai degrabă cu reprezentarea sa, punere în relație care este controlată de către Eu. O altă semnificație a termenului legare apare implicit de fiecare dată când Freud vorbeşte despre legarea de către pulsiunea de viață a pulsiunii de distrugere, de moarte: *pulsiunea de viață este cea care leagă,* care stăpâneşte efectele distructive ale pulsiunii de moarte. Am tratat îndelung această chestiune în capitolul IV arătând ce înțelegem noi prin intricare pulsională, adică felul în care funcționează legarea pulsiunii de moarte de către pulsiunea de viață. Se putea deja întrevede aici ceea ce este scris clar în citatul din *Compendiu* (*), adică, *scopul pulsiunii de viață este definit prin legare.* Vedem aici clar schimbarea fundamentală a viziunii pe care o are Freud despre pulsiune: *de la o pulsiune care se manifestă ca o energie liberă, ca o excitație ce trebuie controlată şi stăpânită, deci legată, se ajunge la definirea unei pulsiuni (pulsiunea de viață) ca o forță care, ca atare, este forța de legare.* În opoziție cu pulsiunea de viață, pulsiunea de moarte este definită în *Compendiu* (*) ca o forță care „sparge legăturile", care „distruge lucrurile"[9], ca o forță de dezlegare. În a doua teorie a pulsiunilor, deci, nici pulsiunea de viață nici pulsiunea de moarte nu mai sunt forțe care secretă o energie liberă: una este definită prin legare, cealaltă prin dezlegare, ele sunt amândouă *forțe având scopuri definite pozitiv,* deşi contrare - antagoniste una față de cealaltă. Dacă pulsiunea de viață trebuie să „lege" pulsiunea de moarte nu este din cauză că aceasta este o energie liberă, ci pentru că are ca scop dezlegarea, pe care pulsiunea de viață trebuie să o stăpânească. Definirea pulsiunii de viață ca legare pusă clar în relație cu *conservarea* în

[9] S. Freud, *Abrégé de psychanalyse*, Paris, P.U.F., 1949, p. 8.

Compendiu (*) ne pare a fi o consecință îndepărtată a acestei unificări a libidoului cu autoconservarea, care transformă libidoul dintr-o energie liberă într-o energie conservatoare, ca energie de legare, ea însăşi consecință a apariției narcisismului în teoria analitică.

Trebuie să mai revenim o ultimă dată asupra narcisismului pentru a pune o problemă care ni se pare inevitabilă într-o monografie asupra masochismului. De fapt, am mai tratat această problemă când am abordat melancolia (cap. III) vorbind despre identificare care, cum se ştie, are valoare de regresie narcisică şi vorbind de rolul identificării în geneza Supraeului (cap. IV). Dar ni se pare, în ciuda acestui fapt, că relațiile dintre narcisism şi masochism nu au fost abordate în termeni destul de generali.

Ni se pare că nu putem aborda cum trebuie această problemă decât considerând separat narcisismul secundar, pe de o parte, şi narcisismul primar, de cealaltă parte.

Narcisismul secundar, retragerea libidoului care a fost investit în obiecte pentru a fi investit în Eu, este consecința unor dificultăți majore în investirea obiectului, care fac ca Eul să aibă nevoie să se investească el însuşi. Exemplul cel mai evident al acestei situații este retragerea investirii obiectuale în melancolie, în situația pe care Freud o descrie ca pierdere de obiect. Dar această descriere sumară pe care o facem păcătuieşte prin uitarea, destul de frecventă şi de răspândită, a faptului că obiectul ne este numai libidinal investit, ci că *el este bipulsional investit*, şi de către pulsiunea de viață şi de către pulsiunea de moarte. Am insistat destul asupra acestui ultim aspect în capitolul IV pentru a-l utiliza aici fără a-l justifica în plus. Dar dacă obiectul este bi-pulsional investit, nu există numai retragere a libidoului, ci şi retragere a pulsiunii de distrugere spre *aparatul psihic*. Dacă vorbim despre retragerea pulsiunii de distrugere spre *aparatul psihic*, este pentru că nu dorim să revenim asupra unor considerații care se găsesc în capitolul IV, referitoare la soarta pulsiunii de distrugere în această retragere (se dirijează ea spre Supraeu sau măreşte nucleul masochismului primar...) Dar vom insista o dată în plus asupra faptului că această retragere este acompaniată de o (relativă) dezintricare pulsională, aşa cum Freud n-a ratat să arate a propos de identificare. Care este deci sensul pulsional al

creşterii investirii libidinale (narcisice) a Eului? *Este evident că sensul ei, din punct de vedere pulsional este o mărire a capacităților de autoconservare a Eului într-o situație de dezintricare pulsională.* Dacă ne amintim că masochismul este ceea ce psihic corespunde intricării pulsionale, putem deci spune că o slăbire a masochismului este cea care însoțeşte această mişcare defensivă de suprainvestire (narcisică) a Eului. Din acest punct de vedere, *relația masochism/narcisism se prezintă ca un raport invers proporțional: mai puțin masochism, mai mult narcisism defensiv.* Dar acest aspect al lucrurilor nu este decât unul din aspectele relațiilor dintre masochism şi narcisism. Aşa cum am încercat să arătăm în raport cu melancolia, aportul de investire libidinală a Eului conținut în identificarea cu obiectul pierdut poate fi utilizat de către Eu pentru a începe *un proces de reintricare pulsională*, care, psihic, se traduce printr-o trăire masochistă şi care, în final, favorizează reîntoarcerea la obiect. Putem deci spune că dacă este adevărat că într-un prim timp narcisismul este o mişcare defensivă în raport cu o dezintricare pulsională şi, deci, cu o diminuare a trăirii masochiste, el poate fi într-un al doilea timp ceea ce favorizează reintricarea pulsională, *reconstituirea masochismului necesar pentru ca o întoarcere la obiect să fie posibilă.*

Trebuie acum să vorbim despre narcisismul primar, convinşi cum suntem că ține de logica internă a narcisismului afirmarea unui narcisism primar, ceea ce Freud a făcut începând cu „Pentru a introduce narcisismul". Vom cita un pasaj din acest articol care afirmă existența narcisismului primar dezvăluindu-i una din caracteristici care face necesar un alt mod de a cerceta relația dintre narcisism şi masochism: „Noi ne formăm astfel reprezentarea unei investiri libidinale originare a Eului; mai târziu o parte este cedată obiectului, dar, fundamental, investirea Eului persistă şi se comportă față de investirile de obiect ca animalicul protoplasmatic față de pseudopodele pe care le-a emis"[10]. Este evident din acest text că nu poate fi vorba despre narcisism ca având o valoare defensivă în raport cu dificultățile de investire de obiect, pentru că este vorba de un narcisism care precede şi condiționează orice investire de obiect. Aceasta vrea, oare, să însemne că narcisismul primar nu are nici o valoare defensivă? Este drept că

[10] S. Freud, Pour introduire le narcissisme, în *La vie sexuelle*, Paris, PUF, 1969, p. 83

un soi de metapsihologie spontană a narcisismului face ca noi să ne gândim la narcisismul primar ca la o stare inițială care nu are rol defensiv, sau, mai degrabă, noi gândim spontan că narcisismul primar este o stare care ne plasează dincolo de o dinamică conflictuală implicând nevoi defensive. Putem de fapt să construim o metapsihologie pornind de la narcisismul primar cu condiția, bineînțeles de a presupune un monism pulsional, evident libidinal, şi deci ar trebui să nu mai ținem cont de loc de ceea ce am susținut mai sus privitor la dinamica ce conduce de la narcisism la cea de a doua teorie a pulsiunilor. La aceasta se adaugă o altă dificultate: o asemenea metapsihologie este incompatibilă cu ideea de masochism primar, şi aceasta din două motive. Primul este că reprezentarea intuitivă a ceea ce înseamnă narcisism primar pare incompatibilă cu prezența şi cu utilizarea neplăcerii pe care orice masochism o implică. Al doilea este că libidoul ca atare este esențial orientat spre obiectul satisfacerii sale. Ori, în acest caz, putem să înțelegem riguros existența unui *sadism primar* care este orientat spre exterior şi obiect, dar nu existența unui masochism primar, care presupune existența unei pulsiuni orientate prin natura sa spre interior, spre Eu, ca pulsiunea de moarte. Ar trebui atunci să spunem că narcisismul primar şi masochismul primar sunt incompatibile, prin natura lor şi prin teoria pulsională pe care fiecare o presupune? Este adevărat că în „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor", când vorbeşte de sadism/masochism (evident din punctul de vedere al libidoului şi al narcisismului), Freud afirmă: „un masochism originar care să nu fie ivit din sadism în modul în care am arătat mai sus, nu pare să se întâlnească"[11]. Este de asemenea adevărat că în 1924, în „Problema economică a masochismului" Freud nu sufla o vorbă despre narcisism, cu atât mai puțin despre narcisismul primar, el urca atât de departe în preistoria psihismului (până la organismele pluricelulare), încât narcisismul primar ar fi trebuit să fie cu necesitate implicat. Nu credem că ne putem resemna cu o asemenea incompatibilitate. Credem că, alegând de această dată ca punct de plecare *nu narcisismul primar, ci masochismul primar şi teoria pulsiunilor pe care o implică* putem găsi un loc pentru narcisismul primar, în acord cu acest punct de plecare. Ni se pare uşor de găsit acest loc dacă

[11] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Metapsychologie*, Paris, Gallimard, 1968, p. 27

considerăm că *narcisismul primar are şi el o valoare defensivă*, chiar dacă nu este vorba aici de un rol defensiv în raport cu dificultățile de investire obiectuală. Putem vedea lucrurile în maniera următoare: investirea libidinală este cea care creează Eul şi-l prezervă-conservă; investirea Eului, prin definiție narcisică, este necesară pentru că pulsiunea de moarte atacă întotdeauna şi imediat tot ceea ce libidoul creează în mersul său înainte, fie că este vorba despre instanțe psihice, fie că este vorba despre obiecte; *menținerea* acestei investiri narcisice, pornind de la narcisismul primar, îşi are sursa în aceeaşi necesitate de legare-intricare a pulsiunii de moarte. Nucleul masochist primar care este în acelaşi timp nucleul primar al Eului şi care-i condiționează existența (cf. cap. II) cere prezența *unui narcisism primar reprezentând partea de investire libidinală necesară constituirii sale.* Nu există deci incompatibilitate, cu condiția de a porni de la masochismul primar şi *cu condiția de a vedea narcisismul primar ca parte integrantă din funcționarea sa.* Narcisismul primar, dar şi narcisismul în general, are o valoare defensivă nu numai în raport cu dificultățile obiectuale, dar şi în raport cu amenințarea internă, cu amenințarea distrugerii ivite din pulsiunea de moarte. Ceea ce spunem aici constituie opțiuni metapsihologice fundamentale, opțiuni pentru care nu există probe veritabile. Totuşi, există o considerație făcută de Freud în *„Noile Conferințe" (*)* care pare să meargă în sensul a ceea ce propunem. Este vorba de un text care reia prezentarea narcisismului primar din *„Pentru a introduce narcisismul"* (*) (vezi mai sus), dar adăugând o precizare importantă: „Învățăm să înțelegem că Eul este întotdeauna rezervorul principal al libidoului de unde emană investirile libidinale ale obiectelor şi unde se întorc, *în timp ce cea mai mare parte a acestui libido rămâne constant în Eu*[12]. Întrebarea care se impune este de a şti de ce *libidoul care tinde prin definiție spre obiecte* chiar dacă trebuie să facă o trecere obligatorie prin Eu, ar rămâne *„în mare parte"* constant investit în Eu. Fără ca asta să fie o probă formală, ni se pare că putem vedea în această concentrare-investire libidinală *majoritară* în Eu o mărturie a nevoii defensive, care, după noi, tinde să arate că există o amenințare internă, constantă şi ea, şi a cărei sursă este o pulsiune amenințătoare, pulsiunea de moarte.

[12] S. Freud, *Nouvelles conferences d'introduction á la psychanalyse*, Gallimard, 1986, p. 138-139, subliniat de noi.

Apropo de capacitatea autoconservatoare a pulsiunii de viață, noi găsim aici ocazia de a preciza una din afirmațiile care ni se par la recitire puțin prea generale, adică sumare. Este vorba de afirmația conform căreia masochismul mortifer siderează, paralizează funcționarea autoconservării (vezi cap. II). Această afirmație nu ni se pare descriptiv falsă şi pare chiar tautologic adevărată. Dar în spațiul a opt ani am dezvoltat (cf. cap. IV, III) considerații susceptibile de a intra în contradicție cu această afirmație. Susțineam aici, anul trecut, că în caz de dezintricare pulsională se produce *în interiorul pulsiunii de viață o deplasare de energie cu valoare defensivă de la polul propriu zis libidinal spre polul autoconservator.* Ori, masochismul mortifer implică un proces subiacent de dezintricare pulsională şi suscită, deci, o reîntărire defensivă a polului autoconservator a pulsiunii de viață în contradicție cu ceea ce ni s-a părut descriptiv a fi o siderare a autoconservării. Să presupunem pentru claritatea discuției că eforturile defensive nu reuşesc să stopeze procesul masochist mortifer şi să inverseze tendința în sensul unei reintricări pulsionale, ceea ce s-ar traduce printr-o întărire a masochismului gardian al vieții. Dacă, deci, procesul masochist mortifer îşi continuă opera, deplasarea energiei în interiorul pulsiunii de viață spre polul conservator va continua şi ea, *slăbind-sărăcind în acelaşi timp celălalt pol al pulsiunii de viață, adică polul libidoului obiectual. Aici este riscul major al masochismului mortifer: dezinvestirea-dezinteresul pentru obiect şi pentru lumea obiectuală, ca urmare a slăbirii libidoului obiectual.* Ori, nu există viață psihică fără obiect şi, îngustarea, în masochismul mortifer, al lumii obiectuale a pacientului reprezintă o adevărată amenințare vitală. Dacă deci putem afirma la nivel descriptiv că masochismul mortifer reprezintă o amenințare pentru conservarea subiectului şi a vieții sale psihice, nu prin absența eforturilor uneori disperate, în sensul autoconservării, ci pentru că aceste eforturi sunt plătite printr-o incapacitate crescândă de a se interesa de altceva decât de propria conservare, ceea ce se traduce printr-un abandon al lumii obiectuale. *Paradoxul masochismului mortifer rezidă în faptul că suprapreocuparea pentru autoconservare amenință viața psihică.* Şi asta cu atât mai mult cu cât am ajuns să afirmăm (cap. IV, III) că viața nu poate să

se conserve pe termen lung decât prin expansiunea vieții, expansiune care este în natura pulsiunii de viață, dar care este opera polului libidinal al acesteia.

Am ținut să reproducem la începutul acestei cărți o operă picturală a unui pictor contemporan, Moreh, operă pe care o iubim mult. Numele dat acestui tablou *Crima* şi *Yizkor* (numele rugăciunii pentru morți în ritualul evreiesc) ne face să ne gândim că această operă comemorează victimele celui de-al doilea război mondial, suferințele lor şi mai ales martirul evreu. Ne întrebăm dacă acest animal străpuns reprezintă suferința victimelor sau suferința aceluia care îşi aminteşte prin identificare, prin rugăciune sau altfel. Noi am optat, pe bună dreptate sau nu, pentru a doua posibilitate. Acest animal puternic care suferă în carnea sa este învelit cu un sac care-i acoperă ochii pentru a-l separa de exterior, ca şi cum ar dori să atingă concentrarea maximă pentru a-şi aminti.

Toate acestea ne fac să ne gândim la un uriaş efort de elaborare dureros, dar necesar, al unei vechi traume. Un asemenea travaliu de elaborare nu ni se pare posibil fără o acoperire masochistă care condiționează găzduirea amintirii dureroase, amintire pe care trebuie să putem să o acceptăm pentru a fi în stare să o elaborăm.

Dar solitudinea animalului nu este absolută: un chip de copil apare în dreapta sus a tabloului. Cu siguranță nu este un spectator care priveşte cum moare taurul în arenă. Este mai degrabă un martor, singurul martor admis să participe la această scenă. El este poate, sau mai degrabă cu siguranță, admis din cauza vârstei sale. Fiecare generație are experiența sa dacă nu chiar povara sa de purtat, de elaborat şi de transmis copiilor ei. Această elaborare-transmisie de la o generație la alta ni se pare a fi o îmbogățire psihică ce depune mărturie despre tendința la „expansiune" a pulsiunii de viață, toate acestea nefiind posibile decât cu condiția unei legări-elaborări a distructivității trăite, printr-un masochism pe care-l vom numi gardian al vieții în accepțiunea deplină a termenului. Istoria a făcut să existe generații care au avut de purtat o povară mai grea decât altele.

Benno Rosenberg

CAPITOLUL I

CULPABILITATE ŞI MASOCHISM MORAL SAU CULPABILITATEA CA „NEGATIV" AL MASOCHISMULUI

(De la rolul masochismului moral în economia nevrozei la rolul masochismului în geneza culpabilității)[1].

De ce „masochisme"[2], când suntem convinşi împreună cu Freud de unitatea fundamentală a masochismului? Ar fi fost bineînțeles posibil, şi poate preferabil, să începem cu masochismul erogen, pentru a-l regăsi în toate formele masochismului, inclusiv în cea mai îndepărtată, cea în care permanența masochismului erogen este cea mai clandestină, în masochismul moral. Dar ne-am gândit că există un avantaj prin a începe cu masochismul moral, pentru că este cel mai general implicat în cura (tip) analitică a nevrozelor. *Masochismul moral este acela la care nevroticii fac apel cel mai frecvent atunci când masochismul le este necesar.*

Cu această alegere ne găsim, firește, la intersecția relațiilor masochismului şi nevrozei, şi direcția prin care ni s-a părut că putem cel mai bine să-l studiem este abordarea problemei relațiilor dintre culpabilitate şi masochism moral. Comparația dintre aceste două noțiuni ne poate lumina asupra relațiilor masochismului (moral) cu nevroza, fiind ştiut că, culpabilitatea este o noțiune fundamentală, centrală, în înțelegerea organizării nevrotice. Mai clar, este vorba de a ştii dacă masochismul joacă un rol, şi care este acest rol în funcționarea nevrotică. Vom ajunge să ne întrebăm dacă nu există un masochism „gardian al nevrozei" şi un masochism necesar funcționării curei analitice a nevroticilor.

[1] Apărut în *Cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychotérapie, nr. 4, 1992.*
[2] „Masochismes" a fost titlul şi subiectul num. 4, 5a *Cahiers...*, 1982.

Freud, creatorul conceptului de masochism moral, îl definește în funcție de noțiunea de culpabilitate; dar dacă culpabilitatea definește masochismul moral, ar trebui totuşi să le distingem cu prețul de a ne angaja pe o cale teoretică ce ar putea ajunge, în ultimă instanță, la o distincție între nevroză şi perversiune.

Dincolo de aceste probleme privind masochismul moral, putem să ne întrebăm *a contrario* dacă studiul masochismului nu ne va ajuta să rezolvăm anumite probleme privind culpabilitatea şi, în primul rând, cea a genezei sale.

Vom proceda în doi timpi: în primul rând vom apropia şi vom face mai ales distincția dintre culpabilitate şi masochism moral; în al doilea rând vom studia *relațiile lor*, distincțiile noționale neținând loc de studiul relațiilor. Rolul exact pe care-l joacă culpabilitatea în transformarea sadismului în masochism constituie un exemplu ale acestui tip de relații[3].

1) DESCRIEREA MASOCHISMULUI MORAL: *distincția (opoziția) dintre culpabilitate şi masochism moral; masochism şi nevroză*

A – Culpabilitatea şi masochismul moral sunt ele identice?

Pentru a arăta apropierea celor două noțiuni să începem cu clinica, sau mai degrabă cu ceea ce Freud considera ca exemplu prin excelență de masochism moral. Într-adevăr, iată cum îl introduce în „Problema economică a masochismului" *[4]: „Fideli unei habitudini tehnice [adică metodei sale] ne vom ocupa mai întâi de forma extremă [adică cea mai tipică], indubitabil patologică, a acestui masochism [masochism moral]". Exemplul tipic de care este vorba este „reacția terapeutică negativă". Astfel, deci, forma cea mai tipică şi cea mai patologică de masochism moral se găseşte în clinica psihanalitică, în procesul analitic. Aceasta nu este întâmplător, şi vom

[3] A se raporta la planul detaliat.
[4] S. Freud, Le probléme economique du masochisme, în *Névroses, psychoses, pérversion, Paris, PUF, 1973, p. 293.*

reveni. Pentru moment, este important să vedem ce anume caracterizează reacția terapeutică negativă. Înainte de „Problema economică a masochismului" (*), Freud a vorbit deja despre asta cel puțin de două ori. Mai întâi în „Omul cu lupi"[5] unde „reacțiile negative" pasagere constau în „agravarea temporară a simptomului lichidat", agravare care, după Freud, avea ca motiv o reacție de bravadă, de prestanță din partea pacientului[6]. În 1923, în „Eul și Sinele" (*), Freud își dă seama că era vorba despre un „fenomen mult mai profund decât manifestarea unui spirit de contradicție" a pacienților ce doreau „să-și arate superioritatea asupra medicilor"[7].

Astfel, ceea ce caracterizează reacția terapeutică negativă ar fi „nevoia de a fi bolnav", ea însăși fondată pe un sentiment de culpabilitate: „Se constată mai ales că este vorba de un factor să zicem „moral", de un sentiment de culpabilitate care-și găsește satisfacerea în boală și nu vrea să renunțe la pedeapsa reprezentată prin suferință...Totuși, pentru bolnav, acest sentiment de culpabilitate rămâne mut, nu-i spune că el este vinovat; și el însuși se simte nevinovat, dar bolnav"[8].

Reacția terapeutică negativă fondată pe sentimentul de culpabilitate devine astfel în „Problema economică a masochismului" (*) exemplul tipic, exemplul clinic prin excelență al masochismului moral, și asta fără a schimba ceva în relația dintre reacția terapeutică negativă și culpabilitate[9].

Ceea ce ne spune Freud prin intermediul clinicii exprimă, de asemenea, și pe plan teoretic, atunci când vine vorba de a

[5] S. Freud, Extras din istoria unei nevroze infantile (*Omul cu lupi*), în *Cinques psychanalyses*, Paris, PUF, 1954.

[6] Iată ce scrie Freud în „Omul cu lupi": „Perceptorul l-a convins să nu se mai dedea la cruzimi față de micile animale. El a pus capăt acestor răutăți, dar nu fără a se deda încă o dată la o orgie tăind omizi în bucățele. Așa se comporta și în terapie având reacții negative pasagere". Se știe că, copiii au obiceiul să se comporte astfel față cu interdicțiile; după ce au fost certați că au făcut un vacarm intolerabil ei reîncep încă o dată înainte de a se opri. Ei reușesc astfel să pară că s-au oprit din propria lor voință după ce au călcat interdicția încă o dată" (op. cit. p. 376)

[7] S. Freud, Le Moi et le Ça, în *Essais de psychanalyse*, Paris, Payot, 1981, p. 221-222.

[8] S. Freud, Le Moi et le Ça, în *Essais de psychanalyse*, Paris, Payot, 1981, p. 222.

[9] S. Freud, *Le problème économique du masochisme*, op. cit. p. 293

caracteriza, în același text, această a treia formă de masochism, care este masochismul moral: „A treia formă sub care apare masochismul și, dintr-un anumit punct de vedere, cea mai importantă nu a fost recunoscută de psihanaliză decât recent ca *sentiment de culpabilitate în general inconștient*"[10, 11].

Iată ce scrie Freud, la nivelul clinic și teoretic, pentru a caracteriza masochismul moral. *Ar însemna oare că masochism moral și culpabilitate sunt identice*? Dacă este cazul, atunci fenomenul, poate cel mai caracteristic nevrozei, culpabilitatea, ar fi o formă de masochism, adică un fenomen care în ultimă instanță se înrudește cu perversiunea. Toată diferența între nevroză și psihoză se joacă în legătură cu această problemă. Nu cred că putem rezolva problema doar spunând că în nevroză culpabilitatea este conștientă și că în masochism ea rămâne inconștientă. Problema sentimentului de culpabilitate inconștient este importantă pentru masochismul moral, și vom reveni. Pentru moment ne ajunge să arătăm că, dacă Freud admite că este preferabil să dăm un alt nume sentimentul de culpabilitate inconștient (nevoie de pedeapsă), el crede totuși în echivalența profundă dintre sentimentul de culpabilitate conștient și nevoia de pedeapsă: „Nu putem, totuși, să nu judecăm și să nu localizăm acest sentiment de culpabilitate inconștient după modelul sentimentului de culpabilitate conștient"[12].

Astfel, nu putem să facem uz de caracterul conștient sau inconștient al culpabilității pentru a opune nevroza și masochismul moral: pe de o parte, din cauza echivalenței în perspectiva lui Freud a nevoii de pedeapsă (culpabilitate inconștientă) și culpabilitatea conștientă; pe de altă parte, pentru că, dacă culpabilitatea inconștientă caracterizează masochismul moral, cum orice nevroză presupune o culpabilitate inconștientă, ar rezulta că orice nevroză comportă un aspect de masochism (moral) necesar. Chiar dacă este adevărat că masochismul moral este probabil mult mai răspândit decât se

[10] Ibid., p. 289 subliniat de mine.

[11] De asemenea pentru a arăta ce leagă diversele forme de masochism (cel moral de cel feminin) scrie: factorul culpabilitate furnizează tranziția spre masochismul moral" (ibid., p. 290)

[12] Ibid. p. 294

crede, mi se pare că este mai degrabă semnul, martorul unei falii în structura nevrotică, aşa cum vom încerca să arătăm, decât un complement necesar, care ar fi parte integrantă din nevroza ca atare.

B – Distincţia (opoziţia) dintre culpabilitate şi masochism moral

Regăsim întrebarea fundamentală neschimbată de vreme ce caracterul inconştient sau nu al culpabilităţii nu modifică esenţial cu nimic: masochismul şi culpabilitatea sunt ele identice? Răspunsul lui Freud nu lasă loc îndoielii: „După aceste preliminarii putem reveni la examenul masochismului moral. Am spus că persoanele în cauză dau, prin conduita lor în viaţă şi în cură, impresia de a fi excesiv inhibate moral, ca şi cum ar fi sub dominaţia unei conştiinţe morale în mod particular sensibile, deşi nimic din această hipermorală nu pare a fi conştient pentru ele. Aprofundând problema, sesizăm bine diferenţa între prelungirea inconştientă a moralei şi masochismul moral[13].

Iată, deci, că aprofundând problema, apare o diferenţă între prelungirea inconştientă a moralei (culpabilitate) şi masochismul moral. Care este această diferenţă?

„În primul (conştiinţa morală, culpabilitatea) accentul se pune pe *sadismul accentuat al Supraeului* căruia i se supune Eul, în al doilea (masochismul moral) el se pune, dimpotrivă, pe *masochismul propriu al Eului,* care reclamă pedeapsa, fie că vine de la Supraeu, fie că vine din exterior de la autorităţile parentale[14].

Există, deci, o diferenţă între sadismul Supraeului, chiar foarte sever şi masochismul Eului. Diferenţa între culpabilitate şi masochism rezidă în aceea că una caracterizează mai ales Supraeul, iar cealaltă mai ales Eul; în culpabilitate, Eul „se supune" Supraeului, în timp ce în masochismul moral este vorba de o dorinţă ce îi este proprie: Eul nu se supune Supraeului, el doreşte această supunere. Ceea ce deosebeşte fundamental culpabilitatea de masochism este problema *locului satisfacţiei.* În culpabilitate, satisfacţia este o satisfacţie libidinală, cu obiect propriu, iar culpabilitatea este *urmarea ei*; în masochismul moral, satisfacţia, sau cel puţin satisfacţia esenţială, constă *în culpabilitatea însăşi, este sentimentul de culpabilitate care este erotizat,* adică masochism investit.

[13] Ibid. p. 296

[14] Ibid.

Această distincţie teoretic clară nu este uşor aplicabilă clinic. Freud subliniază, de altfel, o dificultate caracteristică ce ne luminează pe plan teoretic: „Masochismul dă naştere *tentaţiei de a comite „păcatul"*, acesta trebuind apoi să fie ispăşit prin reproşurile conştiinţei morale sadice (aşa ca la atâtea tipuri de caractere ruseşti) sau prin pedeapsa destinului, marea putere parentală. *În scopul de a provoca pedeapsa* masochistul trebuie să acţioneze împotriva a ceea ce se cade"[15]. Astfel se întâmplă că, printr-una din farsele inconştientului, subiectul masochist comite un „păcat" în scopul de a „provoca pedeapsa", care ea este obiectul adevăratei, profundei sale satisfacţii. Problema este deci complicată: trebuie să ştim dacă satisfacţia libidinală primă este veritabilul obiect al dorinţei, sau dacă ea vine doar să provoace sadismul Supraeului, sentimentul de culpabilitate a cărui erotizare ar fi atunci obiectul urmărit. Este important de notat pe plan clinic că poate să apară o oarecare *concomitenţă* între sadismul Supraeului sau culpabilitatea şi masochismul propriu Eului[16]; ele se pot succeda sau completa şi este necesară separarea lor şi sesizarea aspectului preponderent în fiecare moment; trebuie, în aceeaşi măsură, să le diferenţiem şi să vedem cum se face trecerea de la culpabilitate la masochism şi invers.

[15] Ibid., p. 296-297; subliniat de mine.

[16] S. Freud, „Le problème économique de masochisme" *op. cit.* p. 297: „Întoarcerea sadismului împotriva persoanei proprii se produce în mod regulat cu ocazia represiunii culturale a pulsiunilor, care opreşte o mare parte a componentelor pulsionale distructive să se exerseze în viaţă. Putem să ne închipuim că acest element al pulsiunii de distrugere care s-a retras se traduce prin creşterea masochismului în Eu. Dar fenomenele conştiinţei morale ne sugerează că distructivitatea este reluată de Supraeu şi-i creşte sadismul împotriva Eului. *Sadismul Supraeului şi masochismul eului se completează mutual pentru a provoca aceleaşi consecinţe"* (Subliniat de mine)

Să luăm ca exemplu pasiunea jocului la Dostoievski, aşa cum o analiza Freud în „Dostoievski şi paricidul", articol în care întrebările privitoare la culpabilitate şi masochism au locul important pe care îl cunoaştem: „Publicarea scrierilor sale postume (şi a jurnalelor intime ale soţiei sale) au pus în lumină o epocă a vieţii sale, aceea pe care a petrecut-o în Germania, dominată de pasiunea jocului...Nu trebuie să vedem aici decât o indiscutabilă criză de pasiune patologică. Nu lipsesc explicaţiile raţionale ale acestei conduite stranii şi condamnabile. *Sentimentul de culpabilitate aşa zis morală,* aşa cum apare el la nevrotic, s-a transformat în datorie reală şi Dostoievski putea pretinde că voia să-şi procure, prin câştigul la joc, mijloace de a se întoarce în Rusia pentru a nu fi închis de cei cărora le era dator. Dar nu era aici decât un pretext: Dostoievski era destul de clarvăzător pentru a o recunoaşte şi destul de loial pentru a o mărturisi. El ştia că esenţial era jocul în sine, jocul pentru joc. Toate detaliile conduitei sale pasionale şi iraţionale ne-o dovedesc".[17] Iată, deci, această pasiune a jocului, această satisfacţie a jocului, o dorinţă concomitent autoerotică şi oedipiană care provoca culpabilitatea lui Dostoievski, culpabilitate, notează Freud, indiscutabilă, de vreme ce Dostoievski avea nevoie de pretexte pentru a o calma. De altfel, într-o notă de subsol, Freud îl citează pe Dostoievski care se apără spunând că joacă „din lăcomie"[18]. Dar iată că acest peisaj de satisfacere libidinală şi de culpabilitate se schimbă total: „...şi încă ceva: el nu se opreşte până când nu pierde totul. Jocul era pentru el un mijloc de a se autopedepsi. De mii de ori a jurat soţiei sale că nu va mai juca de loc sau în ziua aceea dar foarte rar, spune ea, s-a ţinut de cuvânt. Când, prin pierderi la joc, a adus-o şi pe ea în cea mai mare mizerie a rezultat din asta pentru el *o satisfacţie patologică secundară*"[19]. Care este deci această satisfacţie patologică secundară şi această dorinţă de a se autopedepsi, cum trebuie să o înţelegem?

[17] S. Freud, Dostoievski et le parricide, în A. G. Dostoievskaia, Dostoievski, Paris, Gallimard, p. 31, subliniat de mine.

[18] „Esenţialul este jocul însuşi" scria el într-o scrisoare. „Vă jur că nu este lăcomia, deşi nevoia mea de bani este din cele mai mari" (ibid.).

[19] Ibid. p. 32.

Iată ce ne spune Freud: „Putea să se acuze în faţa ei, să se umilească, să o roage să îl dispreţuiască, să o plângă pentru că s-a căsătorit cu el, păcătosul bătrân; apoi, a doua zi după ce şi-a uşurat conştiinţa, se punea iar pe jucat"[20].

Iată deci această *a doua* satisfacţie patologică: ea constă în a se pedepsi el însuşi, a se umili, a se acuza, a se dispreţui. Este fără îndoială o satisfacţie masochistă, şi este vorba fără îndoială de masochism moral. Trebuie remarcat că Dostoievski îşi pune culpabilitatea la vedere („bătrânul păcătos"), îşi pune la vedere umilinţa. Această punere în faţă a culpabilităţii acoperind satisfacţia masochistă este caracteristică masochismului moral, aşa cum vom vedea. (cf. C — *Simularea masochistă*)

Până aici, deci, în acest ciclu al jocului apar două perioade, cea a culpabilităţii, apoi cea a masochismului moral. Dar ciclul jocului nu se termină: „Şi tânăra femeie se obişnui cu acest ciclu, pentru că a remarcat că, creaţia literară, singura care îl putea salva, nu se realiza niciodată cu atâta uşurinţă ca atunci când pierduse totul şi amanetase totul. Ea nu înţelegea bineînţeles ce anume lega aceste lucruri între ele. Când sentimentul de culpabilitate se liniştea graţie pedepsei pe care singur şi-o atrăsese, atunci, eliberat, putea să se pună pe lucru şi să-şi permită câtiva paşi pe drumul succesului"[21]. Iată, deci, a treia fază a ciclului jocului la Dostoievski, momentul creaţiei, al sublimării, care este de asemenea o satisfacţie şi o descărcare libidinală. Cum este posibilă această a treia fază? Aşa cum am văzut, pentru Freud ea este posibilă datorită pedepsei pe care şi-o atrăsese singur. Ceea ce vrea să spună că în această fază, aşa cum am văzut, satisfacţia şi culpabilitatea sunt *diferite, distinctibile,* că aici, încă o dată, culpabilitatea odată calmată, poate fi urmată de satisfacţie. Dar ne putem întreba dacă totul este posibil tocmai pentru că a avut loc un moment de masochism moral în a doua fază. Nu cred că putem afirma că nu există un alt mod decât cel masochist de calmare a culpabilităţii: aceasta ar echivala cu a ne întoarce înapoi la nondistincţia între culpabilitate şi masochism. Probabil că există subiecţi care nu-şi suportă culpabilitatea cel puţin în anu-

[20] Ibid.

[21] Ibid.

mite momente ale vieții lor şi sunt obligați să o investească pentru a o putea suporta şi calma.

În ansamblul „ciclului de joc" al lui Dostoievski am avut, deci, o primă fază în care satisfacția jocului şi culpabilitatea se succed şi sunt distincte; o a doua fază de masochism moral în care, de această dată, satisfacția este culpabilitate erotizată, şi aceasta pentru că culpabilitatea este prea intensă pentru a fi suportată altfel decât investită masochist; o a treia fază, în fine, în care culpabilitatea este urmată de satisfacția sublimatoare.

Avem, deci, pe de o parte, o distincție teoretică netă între culpabilitate şi masochism moral, alături de o împletire clinică complexă care poate fi cauza confuziei pe care pacienții noştri o fac între culpabilitate şi masochism şi pe care, în consecință, o facem şi noi uneori. Într-adevăr, unii dintre pacienții noştri se declară masochişti („maso" cum spun ei) pentru că simt o culpabilitate poate puțin prea severă dar naturală în raport cu anumite satisfacții libidinale pe care le-au trăit. Culpabilitatea este condamnată în zilele noastre în virtutea unei ideologii psihologice care vrea ca un „om normal" să nu se simtă culpabil.

Freud dă o explicație teoretică a confuziei între culpabilitate şi masochism moral, explicație care este punctul de plecare al aprofundării distincției dintre cele două. Astfel, în „Problema economică a masochismului"(*), el spune: „Confuzia pe care o făceam la început este scuzabilă, căci în ambele cazuri este vorba despre *o relație între Eu şi Supraeu*, sau forțe echivalente, în ambele cazuri se revine la o nevoie care este satisfăcută prin pedeapsă şi suferință"[22]. Astfel, masochismul moral ca şi culpabilitatea sunt modalități diferite ale aceleiaşi relații între Eu şi Supraeu, ale unei nevoi de pedeapsă din partea Supraeului, resimțite de către Eu. Dar, pornind de aici, căile sunt diferite. În culpabilitate este într-adevăr vorba de Supraeu, adică de moştenitorul Oedipului obținut prin identificare/introiectare a relațiilor obiectuale oedipiene. Această identificare duce la o desexualizare a relațiilor obiectuale. În masochismul moral este vorba dimpotrivă, de o mişcare regresivă, de o *resexualizare* a relațiilor obiectuale oedipiene, de o mişcare de întoarcere de la declinul Oedipului la Oedip: „Conştiința şi morala au apărut prin depăşirea complexului Oedip, prin desexualizarea lui; prin masochismul moral, morala este resexualizată, este deschisă o cale regresivă, de la morală la complexul Oedip".[23]

Prin această resexualizare băiatul retrăieşte dorințe sexuale pasive, „feminine" după Freud, în raport cu tatăl oedipian, eventual dorința sa de a fi bătut de acesta. Fata are dorințe echivalente[24].

[22] S. Freud, *Le problème économique du masochisme*, op. cit. p. 296; subliniat de mine.

C – Simularea masochismului moral: masochism moral şi nevroză

Ceea ce caracterizează masochismul moral este bineînțeles această resexualizare, această re-personalizare a Supraeului în tată, această resuscitare a Oedipului; dar ceea ce este nu mai puțin caracteristic este că toate acestea nu apar, nu se văd, că ceea ce se manifestă este contrariul lor. Iată cum face Freud descrierea princeps a masochismului moral: „A treia formă a masochismului, masochismul moral, este *mai ales remarcabilă în abandonarea relației sale cu ceea ce noi considerăm ca sexualitate.* În alte cazuri suferințele masochiste presupun o condiție: *să provină de la persoana iubită, să fie îndurate la ordinul ei; această limitare este abandonată în masochismul moral.* Ceea ce contează este *însăşi suferința*; faptul că este impusă de o persoană iubită sau de una indiferentă, nu joacă nici un rol; ea poate fi cauzată de forțe sau de *circumstanțe impersonale*, veritabilul masochist întinde întotdeauna obrazul atunci când este vorba de a primi o palmă".[25] Astfel, masochismul nu se prezintă ca ceea ce este de fapt, şi această simulare reprezintă una dintre caracteristici: masochismul moral simulează a avea ținte impersonale, dar vizează în realitate tatăl oedipian;

[23] Ibid.

[24] Cf. S. Freud, „Un enfant est battu. Contribution a la connaissance de la genese des perversions sexuelles" în *Névrose, psychose, perversion*, Paris, P.U.F., 1974.

[25] S. Freud, *Le problème économique du masochisme*, op. cit. p. 292-293; subliniat de mine.

el simulează menținerea declinului oedipian cu reinvestirea sa, cu identificările sale, în timp ce ele sunt parțial șterse în timp ce relațiile de obiect sunt reinvestite; el simulează desexualizarea, când de fapt el resexualizează relațiile sale de obiect.

În final, așa cum am văzut deja, el *prezintă aparența unei culpabilități fondate pe un Supraeu impersonal și desexualizat, când este de fapt vorba despre dorința de pedeapsă (sexualizată), de satisfacție masochistă.*

Putem spune că dacă masochismul moral păstrează aparența unei culpabilități cu o realitate de satisfacție masochistă este pentru a păstra aparența nevrozei într-o practică perversă ascunsă. Această simulare a masochismului moral este cea care face și mai caracteristică una din dificultățile clinice pe care deja le-am evocat: subiectul transgresează nu pentru satisfacția libidinală dată de transgresare, ci pentru a-și provoca culpabilitatea și a-și da satisfacția masochistă a pedepsei. În acest caz subiectul simulează în primul rând că a avut ca scop satisfacția în ciuda interdicției; în al doilea rând, el simulează o culpabilitate pe care spune că o îndură, dar pe care de fapt o dorește și o erotizează; în sfârșit el simulează o autopedeapsă (culpabilitatea) din partea Supraeului, când de fapt, în realitate el vizează pedeapsa dată de tatăl oedipian.

Masochismul moral este simulat pentru a menține aparența nevrozei printr-o aparență de culpabilitate (post) oedipiană. Dar însăși existența masochismului moral arată, în realitate, o falie în organizarea nevrotică, o dificultate, o sfâșiere în funcționarea nevrotică. În ce constă această falie? Din punct de vedere al culpabilității, o nevroză se definește prin faptul că este o organizare care face posibilă pentru subiect suportarea culpabilității legate de dorințele sale și asta prin intermediul sau prin ansamblul simptomelor. O organizare nevrotică deficitară din acest punct de vedere nu permite subiectului să-și suporte culpabilitatea în ciuda ansamblului simptomatic. *Una din soluțiile care-i rămân subiectului în acest caz, dacă nu Soluția, este* de a încerca să mențină culpabilitatea sa investind-o masochist, adică *făcând-o suportabilă prin erotizare transformând-o în sursă de satisfacție masochistă.* Astfel, dacă existența masochismului moral pune în evidență, pe de o parte, o falie în organizarea nevrotică (ce nu permite subiectului să-și suporte culpabilitatea), și arată, pe de altă parte, că subiectul reacționează, că a folosit modalitatea masochismului pentru a face față acestei falii a organizării sale nevrotice. Astfel, masochismul moral ne apare ca un masochism-gardian-al-nevrozei, sau care face efortul să fie.

Rămânem în cadrul masochismului moral atât timp cât „simularea masochistă" există, adică atât timp cât o aparență non-masochistă există. Este „un strop" de perversiune numită defensiv nevroză. Dar dacă resexualizarea culpabilității este prea importantă, dacă ea devine aparentă, masochismul moral se transformă regresiv în masochism libidinal numit feminin sau, dacă regresia continuă, în masochism erogen. Formele masochismului se organizează și se ierarhizează în jurul unui ax unitar, de la masochismului moral la cel erogen, trecând prin masochismul feminin, dar nu există masochism moral decât atât timp cât falia masochistă este menținută. Deîndată ce regresia pe axul masochismului este prea puternică și masochismul ca atare devine evident, părăsim limitele masochismului moral și falia în organizarea nevrotică devine evidentă și pentru însuși subiectul respectiv[26]. Acesta demonstrează suficient că, pentru ca masochismul moral să se poată menține, falia în organizarea nevrotică nu trebuie să fie prea importantă. Masochismul moral este un mijloc economic și limitat răspunzând fie unui eșec momentan în funcționarea nevrotică, fie unei falii-limitate-a însăși organizării nevrotice a subiectului. Altfel, cea care câștigă teren este perversiunea, chemată în ajutor, și care limitează-reduce din ce în ce mai mult sectorul nevrotic.

[26] Se repune problema caracterului inconștient al masochismului moral: simularea masochistă nu se adresează numai obiectului, ea se adresează în primul rând subiectului însuși și se realizează prin caracterul inconștient al masochismului moral. Nu este vorba de a confunda masochismul și culpabilitatea inconștientă. Ultima este, alături de culpabilitatea conștientă (și deplasată...), una din caracteristicile nevrozei, cum Freud n-a pierdut ocazia să noteze în mai multe locuri: „În cursul travaliului analitic am avut surpriza să descoperim că *orice nevroză poate conține o doză de culpabilitate inconștientă,* care face ca simptomele să fie tenace și utilizate ca pedepse" (*Malaise dans la civilisation,* Paris, PUF, 1971, p. 99).

Unul dintre aspectele care ne interesează în mod special ca psihanalişti este acel moment în care funcţionarea nevrotică a subiectului este pusă în dificultate de cura analitică. Noi ştim bine că procesul psihanalitic împinge spre resexualizare, inclusiv cea a culpabilităţii şi la o oarecare compromitere a identificărilor prin reinvestirea relaţiilor obiectuale. *Un oarecare masochism moral pare deci natural şi inevitabil în funcţionarea subiecţilor nevrotici în analiză.* Este deci firesc ca exemplul clinic dat de Freud pentru a introduce masochismul moral şi ales din clinica psihanalitică, să fie reacţia terapeutică negativă.

Reacţia terapeutică negativă, luată în sens general şi nu în formele cele mai acute este, cred, inerentă procesului psihanalitic. Ea se înscrie într-o gamă de reacţii mergând de la simpla denegare până la formele extreme ce presupun un masochism de nedepăşit şi aproape de ceea ce Freud descria sub numele de „nucleu dur ireductibil al biologicului" (roca biologicului). Toate aceste forme se organizează în jurul unei culpabilităţi inconştiente, mai mult sau mai puţin virulente: foarte banală la o extremă şi în mod sigur transformată masochist la cealaltă extremă. Dar nu există oare în simpla denegare un masochism moral liminar? Mişcarea denegativă, prin „opoziţia" ei la analist nu este şi o resexualizare liminară a relaţiei transferenţiale? Oricum ar fi, prin intermediul reacţiei terapeutice negative sau altfel, masochismul moral ni se pare inerent dezvoltării unei cure. În majoritatea tratamentelor, masochismul moral este liminar; în altele este important şi se manifestă printr-o trăire transferenţială specifică.

Aceasta este opusul masochismului moral unde culpabilitatea este pusă în faţă: „Dar, detaliu care nu este neglijabil, sadismul Supraeului este cel mai adesea acut conştient, în timp ce *tendinţa masochistă a Eului rămâne în general ascunsă persoanei...*" (*Le problème économique du masochisme, op. cit.*, p. 296) Faptul de a fi inconştient constituie, la fel de mult ca şi simularea masochistă, esenţa însăşi a masochismului moral. El nu poate deveni conştient decât în două cazuri: sau prin regresie, transformându-se în masochism feminin sau erogen, sau în analiză, prin identificarea cu analistul, dar probabil acest lucru nu este posibil decât dacă masochismul moral a fost depăşit, elaborat. Numai când identificarea cu analistul poate lua locul relaţiei obiectuale sexualizate pasive cu acesta. (cf. cazul Daniel în următoarele pagini).

Daniel prezintă un fenomen banal în cura analitică sau psihoterapeutică, dar care devine caracteristic pentru masochismul moral şi pentru „simularea masochistă" care îl însoţeşte atunci când apare cu o foarte mare frecvenţă.

Daniel îşi începe aproape toate şedinţele, de mulţi ani, spunându-mi că se simte jenat, umilit, ruşinat sau vinovat, după caz, pentru că gândeşte anumite lucruri pe care trebuie să mi le spună, „pentru că în analiză se spune tot". Gândurile culpabilizante pe care trebuie „să mi le mărturisească" sunt variate în aceeaşi măsură în care fenomenul este constant: poate fi vorba de faptul că s-a masturbat sau că s-a dus la toaletă înainte de a veni la şedinţă (cu câteva detalii „ruşinoase" sau „culpabilizante"), că a venit cu întârziere sau că a fost absent la o şedinţă (de obicei din motive dificil de mărturisit). Toate aceste situaţii, toate aceste gânduri îl pun într-o poziţie de culpabilitate şi de inferioritate faţă de mine, zice el. El se simte inferior şi culpabil că este aşa şi faţă de alte persoane: faţă de soţul surorii care câştigă mai mulţi bani şi care, încetul cu încetul, încearcă şi reuşeşte să devină stăpânul familiei; faţă de fratele mai mare care este mai sportiv, mai viril, mai puternic decât el; dar mai ales relaţia transferenţială cu mine este trăită într-o atmosferă de culpabilitate, o culpabilitate exhibată, un fel de „transfer de culpabilitate" şi bineînţeles nu numai la începutul şedinţelor. El este de exemplu vinovat că nu mă plăteşte (este o psihoterapie care se derulează de ani de zile într-o instituţie) şi se simte de altfel umilit că face o psihoterapie şi nu o psihanaliză, (el „ştie" că eu mă gândesc că este ce ar trebui să facă)[27]. Acest „transfer de culpabilitate" exprimă bineînţeles culpabilitatea conştientă a acestui pacient; *dar această culpabilitate trăită este de asemenea utilizată în vederea satisfacerii masochiste:* ea este utilizată ca paravan pentru a ascunde această satisfacţie, pentru a simula nonexistenţa acesteia. În acelaşi timp cu proiecţia clasică a Supraeului asupra analistului şi, mai regresiv, prin intermediul repetiţiei trăirii oedipiene (poziţie pasivă în raport cu tatăl) există în trăirea transferenţială a masochismului (moral)

[27] Psihanaliză pe care îşi promite să o intreprindă şi pe care o întârzie-amână de ani de zile.

o tendință „clandestină" la erotizarea transferului, şi, în final, o tendință la trecerea în act.

Când acest pacient vrea să-şi ilustreze culpabilitatea, îmi evocă una din istoriile pe care mi le-a povestit: într-o zi face o călătorie de la Paris la localitatea sa natală cu un prieten despre care ştia că are practici hetero şi homosexuale. Este acelaşi prieten cu care în adolescență a avut atingeri, mângâieri. S-au oprit noaptea la un hotel unde şi-au luat o singură cameră cu un singur pat pentru a face economie...Daniel era îngrozit, n-a închis un ochi, s-a pus pe marginea patului şi nu a făcut nici o mişcare într-atât era – zice el – de angoasat şi de altfel vinovat de a fi acceptat propunerea „economică" cu atâta uşurință. Nu s-a întâmplat nimic, dar Daniel s-a bucurat masochist de aşteptarea lui, de angoasa lui, de culpabilitatea lui, iar faptul că povesteşte totul cu lux de amănunte este caracteristic din acest punct de vedere.

Istoria acestui pacient este o bună ilustrare a subiectului nostru; voi mai adăuga câteva aspecte care mi se par a veni în sprijinul ipotezei freudiene a sensului masochismului moral.

Un fel de întrerupere a oricărei activități timp de zece ani, între 20 şi 30 de ani i-a marcat viața: s-a retras în casa familială şi n-a făcut practic nimic. Era „bolnav", dar fără hipocondrie majoră sau delirantă, „bolnav de nervi", „obosit". A făcut înconjurul tuturor neurologilor şi psihiatrilor şi a încercat toate medicamentele şi tratamentele posibile în afară, bineînțeles, de psihoterapie care i-a fost propusă printre altele.

Abia la sfârşitul acestei perioade a avut o încercare (eşuată repede) de relaxare-psihoterapie despre care nu ştiu prea mare lucru.

A venit să mă vadă doi sau trei ani după ce a ieşit spontan din această lungă perioadă de „vegetare" şi după ce şi-a reluat studiile ştiințifice pe care le întrerupsese cu zece ani în urmă. Din punct de vedere al trăirii masochiste, ceea ce i-a dat posibilitatea de a renunța la a „fi bolnav" şi de a întreprinde o psihoterapie mi se pare a fi fost o schimbare şi o evoluție, în interiorul masochismului, a masochismului direct libidinal (deşi trăit în mod esențial în fantasmă) în masochism moral. În aceşti zece ani a trăit ca şi castrat, umilit, bolnav şi vinovat de a fi bolnav, dar a fost şi o perioadă de satisfacție masochistă,

probabil de la un nivel direct libidinal, mai aproape de perversiune decât de masochismul moral. A fost, în toată această perioadă, protejat de mama sa[28], care întotdeauna s-a neliniştit pentru „sănătatea fragilă" a fiului său. El se simțea inferior şi disprețuit de ceilalți membri ai familiei sale, mai ales de bărbați, în primul rând de fratele mai mare şi de cumnatul său. Cu ei ca şi cu mine s-a simțit întotdeauna, el care era cel mai tânăr, – „cel mai mic" din fratrie. Masochismul moral pe care-l trăieşte cu mine este în acelaşi timp un vestigiu şi o evoluție în masochismul său libidinal (feminin) anterior.

Mă voi limita la a da câteva elemente privind intrarea în această perioadă de „vegetare" care sunt în acelaşi timp elemente referitoare la tatăl său şi la bunica paternă. El a încetat orice activitate după eşecul său la concursul de intrare într-o şcoală superioară. Acest examen era un fel de realizare a unui plan de viață desenat pentru el şi acceptat de el, de către bunica paternă. Această bunică era adevăratul şef al familiei, proprietara întreprinderii familiale pe care o conducea şi unde lucrau tatăl său, fratele mai mare şi unde sora lui avea acțiuni. Această bunică l-a desemnat pe el ca moştenitor şi viitor şef al întreprinderii (scoțându-l astfel din joc pe tatăl său).

Tatăl era văzut, din perspectiva bunicii, la fel de incapabil să conducă întreprinderea ca şi fratele mai mare şi sora; el, „cel mai mic", era cel care devenea prin calitățile lui intelectuale fratele mai mare nu numai în fratrie, dar şi în relația cu tatăl. Tatăl era trăit ca „slab", şi era puțin alcoolic. Acestea sunt condițiile în care pacientul meu eşuează la concursul de intrare în această şcoală care trebuia să-l pregătească să conducă întreprinderea familială. Această imagine a tatălui nu este singura care reprezintă imagoul patern. În timpul războiului, tatăl său era departe, prizonier de război, şi ofițerii germani locuiau la ei. Daniel a fantasmat bineînțeles relații între aceşti ofițeri şi mama sa. El se juca mult cu nemții, şi îşi aminteşte mai ales de un joc în care un neamț îl arunca pe geam în brațele altuia. M-a comparat destul cu aceşti nemți sadici, încălțați în cizme, aşa cum m-a comparat şi cu tatăl său; eram

[28] Ar fi de discutat desigur şi despre mama sa mai ales pentru a explica structura depresivă a acestui pacient, dar mă limitez aici la aspectele de masochism şi culpabilitate.

deci pentru el, pe de o parte, evreu, deci slab, iar pe de altă parte aproape de Moshe Dayan, „fascist", în cizme, ca şi ofiţerii nemţi din copilăria sa. Această dublă imagine a tatălui este caracteristică pentru trăirea ambivalentă a lui Daniel în relaţie cu el: *culpabilitatea* de a-l depăşi pe tată şi de a-i lua moştenirea (împreună cu dragostea bunicii) şi *trăirea masochistă* homosexuală pasivă aşa cum a trăit-o cu nemţii.

Este vorba de un pacient cu structură depresivă, dar care nu poate trăi de ani de zile afectul depresiv. Împreună cu structura depresivă există şi un sector nevrotic important dar fragil, ameninţat de afectul depresiv pe care Daniel voia să-l evite cu orice preţ. Homosexualitatea sa inconştientă juca în acelaşi timp un rol contra-depresiv (ea furnizează un obiect al dorinţei care evită pierderea obiectului) şi un sens oedipian nevrotic. Masochismul face ca această homosexualitate ca şi culpabilitatea legată de ea să fie acceptabile. Masochismul libidinal-feminin al lui Daniel juca pe această cale, dar şi direct în calitate de masochism, un rol contra-depresiv; masochismul său moral susţine aici organizarea sa nevrotică fragilă. Atunci când ameninţarea depresivă s-a estompat, el a putut renunţa să fie „bolnav" (ca în cei zece ani de retragere) şi să abandoneze o fantasmatică masochistă libidinală; atunci s-a făcut trecerea spre masochismul moral, martor al organizării sale nevrotice fragile dar, în acelaşi timp, şi susţinător al acesteia.

2) – AUTOSADISM ŞI CULPABILITATE *sau* MASOCHISM ŞI GENEZĂ A CULPABILITĂŢII

Voi aborda în această parte două probleme distincte dar care comportă, cred, anumite aspecte comune ce justifică regruparea lor. Este vorba în primul rând despre rolul *exact* jucat de culpabilitate în transformarea sadismului în masochism: nu putem să ne mulţumim cu a spune că culpabilitatea transformă sadismul în masochism, deşi contribuie indiscutabil la asta, şi de aceea ne vom strădui să definim această contribuţie. O a doua problemă este geneza culpabilităţii şi rolul masochism-sadismului în această geneză.

Dintr-un anumit punct de vedere aceste două probleme se opun de vreme ce este vorba, într-una, de a vedea care este

rolul jucat de culpabilitate în, să zicem, geneza masochismului, iar în cealaltă de a examina intervenţia masochismului (şi a sadismului) în geneza culpabilităţii. Ceea ce leagă aceste două probleme este, aşa cum vom vedea, rolul auto-sadismului în fiecare dintre ele.

A – Auto-sadism şi rolul culpabilităţii în transformarea sadismului în masochism

Importanţa acestei probleme vine din aceea că dacă ne mulţumim să spunem că culpabilitatea transformă sadismul în masochism, chiar nepunând în discuţie distincţia conceptuală între cele două, concluzia ar putea fi că, de fapt, culpabilitatea va antrena întotdeauna masochismul. Într-adevăr, referinţa masochist-sadic fiind permanentă pentru fiinţa umană, ca şi aceea a culpabilităţii de altfel, va exista o continuă creare de masochism prin acţiunea culpabilităţii asupra sadismului. Aceasta ar echivala cu a spune că aceste două noţiuni, deşi distincte, sunt legate printr-o legătură necesară.

Unul din textele în care Freud explică cel mai bine rolul culpabilităţii în această problemă este „Un copil este bătut"(*). Freud arată aici care este funcţia culpabilităţii în trecerea de *la prima fază sadică* a fantasmei (un alt copil este bătut de părinte, eventual un membru al fratriei) la a doua fază, *faza masochistă* (în care subiectul însuşi este bătut de tată): „fantasma din perioada iubirii incestuoase spunea: el (tatăl) nu mă iubeşte decât pe mine şi nu pe celălalt pentru că pe el îl bate. *Conştiinţa culpabilităţii nu găseşte o pedeapsă mai dură decât răsturnarea acestui triumf:* „Nu, nu te iubeşte, ci te bate" *Astfel, fantasma acestei de a doua faze – a fi tu însuţi bătut de către tată – ar deveni expresia directă a conştiinţei vinovăţiei,* care atunci are ca bază iubirea pentru tată. A devenit masochist şi, după câte ştiu, continua să fie, de fiecare dată când *conştiinţa culpabilităţii este factorul care transformă sadismul în masochism*"[29]. *Acest text, ca atare, izolat de context,* nu este reprezentativ pentru gândirea profundă a lui Freud, dar îl

[29] S. Freud, *Un enfant est battu,* op. cit., p. 228-229; subliniat de mine.

citez pentru că reprezintă sentimentul pe care-l avem uneori în legătură cu această problemă. Ni se întâmplă să gândim că culpabilitatea transformă sadismul în masochism, ceea ce este adevărat dacă înţelegem prin asta că culpabilitatea contribuie la această transformare, dar este fals dacă ne exprimăm astfel încât să rezulte că *numai culpabilitatea* transformă mereu sadismul în masochism. Iată partea următoare a textului lui Freud: „Dar cu siguranţă acesta nu este tot conţinutul masochismului. *Conştiinţa culpabilităţii nu poate rămâne unica stăpână a terenului; trebuie ca moţiunea amoroasă să aibă şi ea partea ei...*"[30] Şi, mai încolo: „Propoziţia „tata mă iubeşte" era înţeleasă în sens genital; sub efectul regresiei ea se schimbă în aceasta: tata mă bate (sunt bătut de tata. Faptul de a fi bătut este acum *un amestec de conştiinţă a culpabilităţii şi de erotism; nu mai este pedeapsa pentru relaţia genitală interzisă, ci şi substitutul regresiv al acesteia (3), şi, la acest ultim izvor se originează excitaţia libidinală care îi va fi inerentă* şi îşi va găsi descărcarea în acte onaniste. Dar asta este precis esenţa masochismului"[31]. Astfel, deci, esenţa masochismului nu poate fi definită prin transformarea sadismului în masochism de către culpabilitate; culpabilităţii trebuie să-i fie adăugat „erotismul", „moţiunea amoroasă", iar pedepsei substitutul regresiv al acesteia, transformarea ei în relaţie pasivă faţă de tată, ceea ce vrea să însemne că va exista excitaţie libidinală tinzând spre descărcare. Revenim astfel la poziţia pe care am încercat să o explicăm în ultima parte, adică distincţia fundamentală pentru ceea ce ţine de masochismul moral între culpabilitate, chiar inconştientă, şi culpabilitate erotizată, care ea singură este masochistă.

Ne mai rămân de examinat mai atent două lucruri: pe de o parte, rolul jucat de culpabilitate în acest proces; pe de altă parte, produsul transformării sadismului sub influenţa unei culpabilităţi nonerotizate, nonsexualizate.

Trebuie cred să revenim la unul din textele fundamentale despre sadism şi masochism în „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor"* :„pentru cuplul de opoziţii sadism-masochism, procesul se poate reprezenta în maniera următoare:

a/ sadismul constă într-o activitate de violenţă, o manifestare de putere împotriva unei alte persoane luate ca obiect;

b/ acest obiect este abandonat şi înlocuit cu persoana proprie. În acelaşi timp cu întoarcerea asupra persoanei proprii se petrece o transformare a scopului pulsional activ în scop pasiv;

c/ este din nou căutată o persoană străină care, din cauza intervenţiei transformării scopului, trebuie să asume rolul de subiect.

Cazul *(c)* este ceea ce numim în mod curent masochism"[32].

Astfel, deci, numai la punctul (c), cu restabilirea distincţiei subiect-obiect este vorba de masochism. Ceea ce interesează este faptul că după punctul (b) sadismul întors asupra persoanei proprii *nu este masochism.* Credem că aici este locul specific şi influenţa specifică a acesteia asupra sadismului.

Acest loc specific, această influenţă specifică este auto-sadismul (sadismul reflexiv). Ceea ce urmează citatului de mai sus în „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor"* ni se pare că justifică această legătură specifică între auto-sadism şi culpabilitate. Freud arată că în nevroza obsesională (rolul pe care culpabilitatea îl joacă în aceasta este bine cunoscut) avem de-a face cu un auto-sadism şi cu o auto-pedeapsă, dar fără masochism: „Ipoteza stadiului (b) nu este superfluă dacă o raportăm la comportamentul pulsiunii sadice în nevroza obsesională. Găsim acolo întoarcerea asupra persoanei proprii, fără a avea pasivitate vis-a-vis de o altă persoană. Transformarea nu merge dincolo de stadiul (b). Nevoia de a chinui devine chin propriu, *auto-pedeapsă şi nu masochism*"[33].

În acest fel, legătura specifică între auto-sadism şi culpabilitate poate fi reformulată spunând că auto-sadismul este auto-pedeapsă. *Auto-pedeapsa este culpabilitatea ca pedepsire de către Supraeul propriu,* aparţinând aparatului psihic al subiectului, în timp ce *masochismul este o pedeapsă aplicată de către tatăl*

30 Ibid. 3/ Subliniat de Freud
31 Ibid., p. 229; subliniat de mine

32 S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Métapsychologie*, Paris, Gallimard, 1968, p. 26-28, subliniat de mine.
33 Ibid.

oedipian, o hetero-pedeapsă. Mai simplu spus, culpabilitatea este auto-pedeapsă şi auto-pedeapsa este auto-sadism, ambele distincte de masochismul moral, şi de altfel de orice masochism. Textele pe care le-am citat (cf. primei părţi) care făceau distincţia între *sadismul Supraeului şi masochismul Eului* au sens acolo unde sadismul este altceva decât o metaforă care subliniază severitatea Supraeului. Sadismul Supraeului este parte integrantă a culpabilităţii în ecuaţia culpabilitate=auto-pedeapsă=auto-sadism.

B – Auto-sadismul sau rolul masochismului în geneza culpabilităţii

Până aici a fost vorba de culpabilitate într-un sens care este legat de Supraeul oedipian sau mai degrabă postoedipian. Dar noi ştim bine că există o culpabilitate pregenitală, care corespunde probabil unei culpabilităţi pe care o putem găsi la psihotici, fără ca ea să fie, bineînţeles, exact aceeaşi.

În legătură cu această culpabilitate pregenitală, strămoş al culpabilităţii oedipiene, credem că este natural să ne punem aceeaşi întrebare cu privire la relaţiile ei cu masochismul-sadismul. Această întrebare este, sau de fapt devine, aceea a rolului jucat de masochism-sadism în geneza culpabilităţii; este evident că la acest nivel nu culpabilitatea creează sau contribuie la crearea masochismului (cf. mai sus) ultimul fiind indubitabil primul contemporan al primelor schiţe ale constituirii Eului. Dacă, deci, există o relaţie cauzală între cele două, ea merge dinspre masochism spre culpabilitatea pregenitală.

Putem aborda problema şi din alt unghi, pornind de la ceea ce am putea să stabilim, adică de la concordanţa dintre culpabilitate şi auto-sadism. Am văzut că culpabilitatea provoacă întoarcerea sadismului asupra persoanei proprii, că ea antrenează auto-sadismul: n-am putea oare să emitem ipoteza că genetic, în istoria sau mai degrabă în preistoria aparatului psihic, se produce inversul? Adică nu cumva întoarcerea sadismului asupra persoanei proprii să fie punctul de plecare al culpabilităţii? Am văzut de altfel foarte bine că atunci când culpabilitatea regresează, când se resexualizează ea devine (ar trebui poate să spunem reîntâlneşte?) masochism. Dar aceasta presupune că, pentru a rezolva problema genezei culpabilităţii, ar trebui regândită sexualitatea infantilă.

Sexualitatea infantilă este un fenomen complex: ea este constituită atât din perversiunea infantilă polimorfă, cât şi din ceea ce se instituie prin intermediul defenselor, adică nevroza infantilă. Pentru subiectul nostru, nu vom aborda relaţia perversiunii infantile cu nevroza infantilă, ci numai un sector al perversiunii infantile, masochism-sadismul, în raport cu un aspect al nevrozei infantile – culpabilitatea.

a) Câteva consideraţii despre perversiunea infantilă

Nu voi face decât să reamintesc aici legătura perversiunii infantile cu perversiunea adultă: „şi am constatat că toate tendinţele perverse îşi au rădăcinile lor în copilărie, că copiii poartă în ei toate predispoziţiile la aceste tendinţe pe care le manifestă în măsura compatibilă cu imaturitatea lor, pe scurt, că *sexualitatea perversă nu este altceva decât sexualitate infantilă dezvoltată şi descompusă în tendinţele sale particulare*“[34]. Important pentru subiectul nostru este de a sublinia diferenţa, dacă nu chiar opoziţia relativă, între perversiune (polimorfă) infantilă şi perversiunea adultă.

În primul rând, specificitatea perversiunii „infantile“ nu vine din vârstă. Dacă luăm ca punct de plecare celebra (şi fundamentala) formulă a lui Freud conform căreia „nevroza este negativul perversiunii“[35] ajungem să ne spunem că în această „negativare“ a perversiunii în nevroză este vorba despre un proces lung, care probabil nu se întrerupe odată cu copilăria. Probabil că este un proces continuu care nu se opreşte niciodată şi că „pozitivul negativului“, adică perversiunea (perversiunea infantilă după noi) persistă la frontierele nevrozei

[34] S. Freud, *Introduction à la psychanalyse*, Paris, Payot, 1973, p. 290; subliniat de mine.

[35] S. Freud, *Trois essais sur la théorie de la sexualité* Paris, Gallimard, 1968, p. 54

adulte constituite. Freud n-a omis să o sublinieze: „Experiența ne-a arătat că majoritatea acestor deviații, cel puțin în cazurile mai puțin grave, sunt rareori absente din viața sexuală a subiecților normali și pe care ei le privesc pur și simplu ca pe niște particularități ale vieții lor intime. Atunci când împrejurările sunt favorabile se poate întâmpla ca o ființă normală să substituie scopului sexual normal cutare sau cutare perversiune sau să-i facă loc alături de el. *Putem spune că la nici un individ normal nu lipsește un element pe care l-am putea califica drept pervers, și care se adaugă scopului sexual normal...*"[36]. Din contră, dacă am vrea să găsim perversiunea infantilă „pură", ca să zicem așa, aceea din care nici o parte nu a fost „negativată" am ajunge să ne spunem că *perversiunea infantilă este un concept limită care exprimă pulsiunile Sinelui,* înainte ca orice schiță de Eu, orice defensă, orice refulare să fi intervenit. Este evident că între perversiunea infantilă persistând toată viața la frontierele nevrozei, există un moment specific, acela al copilăriei până la Oedip și până la declinul Oedip-ului, până la instaurarea nevrozei infantile.

Abordăm astfel celălalt aspect care caracterizează și definește perversiunea infantilă, adică opoziția sa conceptuală cu nevroza infantilă, așa cum o definește S. Lebovici, ca moment necesar și constitutiv al individului. Această opoziție între perversiunea infantilă și nevroza infantilă este o poziție specific freudiană, diferită de poziția kleiniană care opune nevrozei infantile o poziție psihotică infantilă (poziția schizo-paranoidă). Este o problemă prea importantă pentru a o rezolva în câteva cuvinte, dar dată fiind importanța ei, nu o putem trece sub tăcere. Aspectele pseudo-psihotice și normale ale evoluției infantile ni se par mai degrabă *forme intermediare între perversiunea infantilă și nevroza infantilă, pe de o parte, și primele schițe pseudo-psihotice ale instaurării mecanismelor de defensă nevrotică, pe de altă parte.* Există în mod sigur un refuz al realității în copilărie, dar nu mi se pare a fi un refuz psihotic pentru că acesta este însoțit, așa cum a spus Freud, de clivajul Eu-

[36] Ibid. p. 47

lui[37]; ori, în copilărie nu poate fi vorba despre un clivaj al Eului, ci despre o non-unitate a Eului, care este pe cale de a se unifica. O analiză paralelă poate fi făcută în privința proiecției primare și care se va transforma puțin câte puțin în proiecție de structură nevrotică și în negare[38]. Procesul de „negativare" al perversiunii infantile în nevroza infantilă trece, deci, prin momente pseudo-psihotice, dar această poziție „psihotică" este după noi intermediară și nu punct de plecare al evoluției infantile.

Putem aborda acum ceea ce ni se pare opoziția fundamentală între perversiunea infantilă și perversiunea adultă. Perversiunea adultă este un sistem închis sau care se închide din ce în ce mai mult și se izolează de restul personalității. Este un sistem care are tendința de a funcționa după o lege imuabilă, care tinde să se reproducă, să se repete indefinit. Cunoaștem monotonia scenariului pervers, inclusiv pe cel sado-masochist. Ceea ce asigură imuabilitatea sistemului pervers adult este clivajul: clivajul obiectului ca obiect al perversiunii (obiectul fetiș, de exemplu), dar mai ales clivajul Eului care asigură izolarea și deci non-conflictualitate a sectorului pervers cu restul personalității subiectului.

În opoziție cu perversiunea adultă, perversiunea infantilă este un sistem deschis tinzând dialectic spre „negativare", spre transformarea ei în nevroză infantilă. „Fragmentarea" (și nu clivajul) în perversiunea infantilă, atât la nivelul pulsiunii cât și la nivelul Eului, tind să se anuleze: pulsiunile parțiale vizează să se reunească sub primatul genitalului, iar Eul să se unifice conflictualizându-se sau prin conflictualizare. Astfel, deci perversiunea adultă tinde, instaurându-se, să se închidă din ce în ce mai mult, în timp ce perversiunea infantilă trece de la rigiditatea și fixitatea instinctului spre relativizare și spre deschidere, spre conflictualizare nevrotică.

[37] Cf. B. Rosenberg, Quelques réflexions sur la notion de clivage du Moi dans l'oeuvre de Freud, în *Cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychothérapie*, n°1, toamna 1980.

[38] Cf. B. Rosenberg, Sur la négation, în *Cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychothérapie*, n°2, primăvara 1981, p. 3-55.

b) Auto-sadism şi originea culpabilităţii

Cum se exprimă aceste lucruri în acest sector esenţial al perversiunii infantile care este masochism-sadismul? În ce ar consta, deci, deschiderea şi închiderea sistemului masochism-sadism?

Presupunem că *închiderea* acestui sistem constă în aceea că masochismul trece în sadism prin proiecţie şi că sadismul trece în masochism prin introiecţie, *direct, adică fără intermedierea auto-sadismului, prin trecerea sadismului în masochism;* dimpotrivă, *deschiderea* sistemului constă chiar în faptul că introiecţia sadismului nu devine obligatorie sau în mod automat masochism, ci că poate fi şi că este în realitatea lucrurilor auto-sadism. Am văzut deja legătura, corespondenţa între culpabilitate şi auto-sadism, în sensul în care culpabilitatea este un auto-sadism; credem că putem spune că auto-sadismul (ca deschidere a masochism-sadismului) *este punctul de plecare al culpabilităţii.* Nu vrem, bineînţeles, să spunem că asta se întâmplă într-un moment precis al evoluţiei. Ne este dificil să concepem un moment fără culpabilitate. Dar ni se pare că trebuie, metapsihologic, să arătăm ceea ce presupune orice geneză a culpabilităţii, adică deschiderea sistemului masochism-sadism şi apariţia auto-sadismului ca distinct de masochism şi, de altfel, şi de sadismul propriu zis. Credem că această poziţie este absolut freudiană. Într-adevăr, cele două capitole din „Disconfort în cultură"*, capitole în care, după cum ştim, Freud elaborează geneza culpabilităţii, merg în acest sens.

La începutul capitolului VII, Freud îşi pune întrebarea despre mijloacele la care a recurs civilizaţia pentru a inhiba agresivitatea, agresivitate care este un pericol pentru civilizaţie. Pentru a elucida această problemă, Freud trece de la nivelul colectiv (al civilizaţiei) la nivelul individual care ne interesează aici: „Putem să o studiem în istoria dezvoltării individului. Ce se întâmplă în el şi-i face inofensivă dorinţa de agresiune? Un lucru singular. Nu l-am fi ghicit şi totuşi nu este nevoie să căutăm prea departe pentru a-l descoperi. *Agresiunea este „introiectată", interiorizată, dar de asemenea, ca să spunem drept, trimisă înapoi la punctul din care a plecat: în alţi termeni, întoarsă împotriva propriului Eu.* Acolo, ea va fi reluată de către o parte a acestui Eu care în calitate de „Supraeu" va intra în opoziţie cu cealaltă parte. Atunci, în calitate de „conştiinţă morală", va manifesta faţă de Eu aceeaşi agresivitate riguroasă pe care Eului i-ar fi plăcut să şi-o satisfacă împotriva unor indivizi străini. Tensiunea născută între Supraeul sever şi Eul pe care l-a supus o numim „sentiment conştient de culpabilitate"; şi el se manifestă sub forma de „nevoie de pedeapsă"[39].

Este vorba aici, bineînţeles, de agresivitate şi nu de sadism. Agresivitatea în acest text este instinctul de moarte proiectat în exterior[40], dar preferăm să vorbim de sadism pentru că o agresivitate nelegată libidinal şi care nu ar avea nici o semnificaţie sexuală, chiar în sensul cel mai larg, este dificil de conceput. Pe de altă parte eu înţeleg prin „sadism" altceva decât o practică perversă strict delimitată la sexualitate în sensul îngust al cuvântului. De altfel, în „Problema economică a masochismului"* lui Freud i se întâmplă să utilizeze termenul de sadism într-un sens mai larg şi mai aproape de ceea ce el numeşte agresivitate dar, bineînţeles fără să devină „pură" pulsiune de moarte, mereu însă pulsiune distructivă legată libidinal: „Nu vom fi surprinşi să aflăm că, în circumstanţe bine determinate, sadismul sau pulsiunea de distrugere, întoarsă spre exterior, proiectată, poate fi din nou introiectată, întoarsă spre interior"[41]. Vom prefera astfel să vorbim de sadism întors împotriva Eului, auto-sadism, mai degrabă decât de agresivitate întoarsă împotriva Eului.

Aceeaşi poziţie revine aproape cu aceleaşi cuvinte în „Noile conferinţe"*, unde originea nevoii de pedeapsă este pusă în relaţie cu agresivitatea deci, după noi, cu sadismul: „După părerea noastră *nu poate fi posibilă nici o îndoială privind originea nevoii inconştiente de pedeapsă.* Ea se comportă ca o parte a

---

39 S. Freud, *Malaise dans la civilisation,* op. cit., p. 79; subl. de mine.

40 Freud scrie mai sus: *„Am putea admite că instinctul de moarte acţionează silenţios, în intimitatea fiinţei vii, spre disoluţia acesteia, dar aceasta nu ar constitui o probă; ideea că o parte se întoarce spre exterior şi devine aparentă sub forma pulsiunii agresive ne face să facem un pas în plus"* (subl. de mine) (ibid.) p. 74.

41 S. Freud, *Le problème économique de masochisme,* op. cit. p. 292, subliniat de mine.

conştiinţei, ca prelungirea conştientului în inconştient şi *decurge fără îndoială din aceeaşi sursă ca acesta, adică ea corespunde unei fracţiuni interiorizate de agresivitate,* fracţiune pe care a pus stăpânire Supraeul[42].

Şi mai departe: *„Cu ocazia constituirii Supraeului partea agresivităţii care contribuie cu certitudine la formarea acestei instanţe* este chiar aceea care, dirijată împotriva părinţilor, nu putuse să se manifeste în exterior atât din cauza fixaţiei libidinale a copilului, cât şi ca urmare a dificultăţilor exterioare"[43].

c) Aspect topic-formal şi aspect de conţinut ale culpabilităţii

Am făcut, deci, efortul de a arăta legătura între masochism-sadism şi geneza culpabilităţii sau, mai exact, între auto-sadism şi geneza culpabilităţii. Dar este probabil necesar să precizăm modul nostru de a gândi fenomenul atât de complex al culpabilităţii. Trebuie să distingem aspectele diferite în interiorul acestui fenomen şi să desemnăm mai precis pe cel care îşi are originea în auto-sadism. Putem pleca de la definiţia „conştiinţei morale", sau culpabilitate, definiţie pe care Freud o dă în *Totem şi Tabu** : „Conştiinţa morală este *percepţia internă a respingerii anumitor dorinţe pe care le încercăm...*[44]. În această definiţie mai degrabă fenomenologică a culpabilităţii, Freud pune în evidenţă trei aspecte:

1/ *o percepţie,* sau sentiment intern al unei
2/ *respingeri,* şi
3/ *conţinutul acestei respingeri,* format din dorinţele noastre.

În privinţa percepţiei, ea există bineînţeles atunci când este vorba despre un sentiment de culpabilitate *conştient,* dar nu atunci când acest sentiment este inconştient. În ambele cazuri, trebuie făcută distincţia între respingere şi dorinţa respinsă, între un aspect „formal" al respingerii şi un conţinut respins care poate să se schimbe. Când vorbim despre auto-sadism ca

[42] S. Freud, *Nouvelles conférences sur la Psychanalyse,* Paris, Gallimard, 1971, p. 144. Subliniat de mine.
[43] Ibid.
[44] S. Freud, *Totem et tabou,* Paris, Payot, 1973, p. 82; subliniat de mine.

punct de plecare al culpabilităţii, *luăm în considerare mai degrabă aspectul formal, aspectul de respingere,* dar suntem foarte conştienţi că alături de acest aspect există un conţinut care nu-şi are originea în auto-sadism. Acest conţinut poate fi desemnat, în general, ca fiind Oedip-ul sau premisele lui în stadiul pregenital. De altfel, legătura între Oedip şi *geneza* culpabilităţii au fost puse în evidenţă de nenumărate ori de către Freud: „Nu putem abandona concepţia noastră despre *originea sentimentului de culpabilitate derivat din complexul Oedip* şi dobândit cu ocazia uciderii tatălui de către fraţii uniţi împotriva lui."[45].

În ce constă, deci, acest aspect formal al culpabilităţii? Este vorba despre o respingere şi, în consecinţă, de o diviziune în interiorul Eului (arhaic) într-o parte care respinge, opusă unei părţi respinse. În *„Totem şi tabu"**, Freud vorbeşte, în urma acestei definiţii, despre ambivalenţă. Urmărim cu uşurinţă elaborarea acestei probleme în gândirea freudiană, care se referă la o divizare în interiorul Eului între Eu şi Supraeu, culpabilitatea devenind astfel o tensiune între cele două instanţe. Ceea ce vrem să spunem este că *auto-sadismul se află la originea topicii culpabilităţii prin introducerea acestei dualităţi (topice) interne ce devine dualitate Eu-Supraeu.*

d) Masochism şi geneză a culpabilităţii

Pentru a încheia, trebuie să revenim la discuţia privind relaţia masochism-culpabilitate. Punând în evidenţă relaţia între sadism, pe versantul auto-sadism, şi culpabilitate, am stabilit o legătură între masochism şi culpabilitate. Aceasta presupune legătura mereu afirmată de Freud şi constatată clinic între masochism şi sadism, legătură pe care vom încerca să o precizăm.

În „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor"* Freud scrie: „Pentru a concepe sadismul ne lovim şi de această circumstanţă: această pulsiune pare, alături de scopul său general, (sau mai bine zis: în interiorul lui) să urmărească o acţiune comandată

[45] S. Freud, *Malaise dans la civilisation,* op. cit., p. 89.

într-un scop absolut special. Trebuie să umileşti, să domini, să provoci durere. Ori, psihanaliza pare să arate că a provoca durere nu joacă nici un rol în scopurile urmărite în mod originar de către pulsiune. Pentru copilul sadic nu a provoca durere este ceea ce contează, nu asta este ceea ce el urmăreşte. *Dar, de îndată ce transformarea în masochism a avut loc, durerile se pretează foarte bine pentru a furniza un scop pasiv, masochist (...).* De îndată ce a simţi durere a devenit un scop masochist, scopul sadic constând în a provoca durere poate să apară retroactiv: *atunci când provocăm durere altora juisăm noi înşine în mod masochist în identificarea cu obiectul suferind*"[46]. Deci, conform acestui text, sadismul nu devine identificatoriu (sadicul nu se poate identifica cu victima sa, cu obiectul chinuit, sadizat), decât cu condiţia ca masochismul să fi preexistat. Ne situăm la nivelul operei „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor"* într-un moment în care Freud gândea că sadismul este primar şi masochismul este secundar; în 1924, aşa cum se ştie, situaţia este inversată: sadismul este secundar şi masochismul este primar: *în această nouă perspectivă metapsihologică orice sadism este, ca atare, identificatoriu* de vreme ce succede mereu masochismului. Dacă orice sadism este, *prin precedentul masochismului,* identificarea cu obiectul sadizat, el este auto-sadism în plină putere. Dar, bineînţeles, apariţia autosadismului este condiţionată de schimbarea de obiect (tu-însuţi în locul obiectului sadizat), ceea ce se însoţeşte de o desexualizare a relaţiei de obiect sadice şi de o relativă dezintricare pulsională[47].

[46] S. Freud, *Pulsions et destins des pulsions,* op. cit., p. 28/29 subliniat de mine

[47] Iată cum, cu ajutorul melancoliei, Freud descrie trecerea de la sadism la auto-sadism şi dezintricarea pulsională: „În ceea ce priveşte melancolia găsim că Supraeul, foarte puternic, care a atras conştiinţa de partea sa, reprimă Eul cu o violenţă extraordinară *ca şi cum ar fi acaparat tot sadismul de care dispune individul. Dat fiind modul nostru de a concepe sadismul, vom spune că elementul distructiv s-a depus în Supraeu şi dirijat împotriva Eului.* Ceea ce de aici înainte domină în Supraeu este un fel de pură cultură a instinctului de moarte..." (Le Moi et le Ça, în *Essais de Psychanalyse,* Paris, Payot, 1981; subliniat de mine.)
Problema intricării-dezintricării pulsionale este bineînţeles capitală pentru înţelegerea masochismului, dar credem că este mai bine să fie tratată în legătură cu masochismul erogen (cf. cap. II)

Prin dezintricarea pulsională, sadismul, după transformarea în auto-sadism, poate fi conceput ca o auto-agresivitate relativ dezlegată libidinal, dar numai relativ: dezintricarea absolută, dezlegarea absolută, instinctul de moarte „pur" nu ni se pare de conceput, oricare ar fi fost diferitele opinii ale lui Freud în această privinţă. În acest sens, preferăm să vorbim despre auto-sadism mai degrabă decât despre auto-agresivitate.

Am vorbit despre perversiunea infantilă ca despre o perversiune pe cale să se deschidă, să se transforme în culpabilitate. În funcţie de acest aspect de identificare, sadismul este deja o „deschidere" în perversiunea masochistă primară. Poate că masochismul erogen primar este singurul sistem relativ închis[48] şi, astfel, de îndată ce acest masochism se pune în mişcare, proiectându-se (parţial) pe obiect (sadism), calea este deschisă spre auto-sadism, desexualizare şi culpabilitate şi, în consecinţă, spre constituirea nevrozei infantile. La celălalt capăt, nevroza adultă, construită în jurul nevrozei infantile conservă, aşa cum am văzut, opţiunea masochistă, (masochismul moral) ca posibilitate de resexualizare regresivă a autosadismului. Dacă nevroza este negativul perversiunii (perversiune primară, perversiune infantilă polimorfă) n-am putea spune oare că prin intermediul sadismului şi auto-sadismului, culpabilitatea este negativul masochismului?

[48] Anorexiile mentale grave aşa cum au fost descrise de E. şi J. Kestemberg şi S. Decobert oferă un exemplu al unui sistem având tendinţa să se izoleze-închidă în jurul masochismului erogen (secundar) al trăirii foamei. Importanţa sadismului şi desigur a auto-sadismului este relativ redusă în raport cu cea a masochismului erogen. Este vorba, cert, de psihoze (reci, non-delirante), dar care sunt, prin importanţa clivajului Eului, foarte aproape de perversiuni.

CAPITOLUL II

MASOCHISM MORTIFER ŞI MASOCHISM GARDIAN AL VIEŢII[1,2]

*(Câteva reflecţii asupra masochismului erogen, aşa cum este el descris în „Problema economică a masochismului")**

Înainte de a expune cele trei forme de masochism în „Problema economică a masochismului"*, Freud, ne propune o discuţie a relaţiei dintre principiul plăcerii şi masochism. Este vorba aici de a discuta despre ceea ce a fost numit *paradoxul masochismului* sau, şi mai simplu, despre contradicţia cu care se confruntă orice teorie a masochismului: masochismul este o plăcere a durerii, plăcere a suferinţei şi, în ultimă instanţă, plăcere a neplăcerii. Este evident că această contradicţie repune în cauză noţiunea de plăcere şi înţelegerea felului în care

[1] Expresia „masochism gardian al vieţii" poate surprinde şi totuşi, chiar dacă este, cred, nouă, faptul nu este nou deoarece caracterul pozitiv, în anumite ocazii ale masochismului a fost de mai multe ori subliniat. Astfel, P. C. Racamier a vorbit despre rolul contra-depresiv al masochismului şi E. Kestemberg face din masochism unul din conceptele cheie a ceea ce este psihoza „rece" şi-i acordă o importanţă capitală în terapia acestor pacienţi; la incitarea ei am vorbit acum trei ani despre masochism în seminarul ei şi am simţit nevoia să utilizez această noţiune pentru a exprima ceea ce simţeam clinic despre masochism. În spiritul ei, această expresie este freudiană (visul gardian al somnului) şi opusă-paralelă aceleia utilizate de Freud în „Problema economică a masochismului"* în legătură cu principiul plăcerii: „...gardian al vieţii noastre mai degrabă decât unica noastră viaţă psihică" (Le problème économique du masochism, în *Névrose, psychose, perversion*, Paris, PUF, 1973, p. 286). Astfel, ceea ce este implicit conţinut aici este, pe de o parte, relaţia dialectică a principiului plăcerii cu masochismul, şi pe de altă parte, dacă ţinem cont de masochismul „mortifer", dialectica internă a masochismului, ceea ce va corespunde la două părţi din această lucrare.

[2] Apărut în *Cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychothérapie*, no.5, toamna 1982.

funcţionează principiul plăcerii. Problema relaţiilor dintre principiul plăcerii şi masochism ni se pare a fi modul cel mai radical de a ne pune problema masochismului, sau mai degrabă de a ne pune problema pe care masochismul o pune teoriei analitice. Bineînţeles, această problematică se situează în perspectiva deschisă de „Dincolo de principiul plăcerii"*, dar este la fel de evident că este vorba de ceva diferit, nu numai de un „dincolo" de acest principiu, ci şi de fapte clinice care pot pune în dificultate însăşi funcţionarea principiului plăcerii. Putem să vedem cu uşurinţă importanţa problemei, acest principiu, stând la baza funcţionării mentale. Din acest motiv în prima parte vom trata despre principiul plăcerii în raporturile lui cu masochismul. În a doua parte vom vorbi în mod esenţial despre masochismul erogen. Credem că noutatea reprezentată de concepţia despre masochismul erogen în teoria analitică, problemă căreia îi răspunde acest concept, şi soluţia pe care o aduce, vor fi mai clare dacă le expunem prin intermediul unei comparaţii a masochismului cu proiecţia. Sunt, într-adevăr, aici două modalităţi fundamentale de apărare a Eului arhaic în raport cu distructivitatea internă. Vom încheia această parte opunând masochismul mortifer şi masochismul gardian al vieţii (în primul rând al vieţii psihice), ceea ce va pune în evidenţă, ni se pare, polaritatea fundamentală a conceptului de masochism.

1/ MASOCHISM (EROGEN) ŞI PRINCIPIUL PLĂCERII

A - Modificarea principiului plăcerii în funcţie de masochism

a) Problemă

Problema pe care clinica masochismului o pune principiului plăcerii este dublă: pe de o parte, este vorba despre o problemă teoretică privind *inteligibilitatea masochismului* şi a principiului plăcerii, cu aceeaşi ocazie; pe de altă parte este vorba *despre o problemă clinică, dacă nu chiar vitală.* „...Dacă principiul plăcerii domină procesul psihic în aşa fel încât scopul ime-

diat al acestuia să fie evitarea neplăcerii şi obţinerea plăcerii *masochismul este ininteligibil*[3].

Cum se explică faptul că Freud, care cunoştea problema masochismului şi scria despre el de douăzeci de ani, care a definit încă şi mai de demult principiul plăcerii, nu descoperă decât în 1924 contradicţia dintre ele, făcându-le inteligibile pe unul sau pe celălalt? Răspunsul evident este acesta: până în 1924, Freud vorbea numai despre o singură formă de masochism, despre cel feminin sau masochismul libidinal, obiectual. În raport cu acesta, se pune o singură problemă, aceea a (co)-excitaţiei şi a satisfacţiei sexuale. În acest articol nu mai este vorba numai despre masochismul feminin, ci şi despre alte două forme de masochism (erogen şi moral) şi mai ales despre masochismul erogen care pune o problemă de alt ordin, aceea a distructivităţii şi auto-distructivităţii: este problema vitală pe care Freud o ia cu atât mai mult în considerare cu cât se pregătise în 1920, adică de la introducerea conceptului de pulsiune de moarte. Iată rândurile care urmează celor pe care le-am citat, şi care explicitează ininteligibilitatea teoretică, completând-o în acelaşi timp cu problema esenţial-vitală: „Dacă durerea şi neplăcerea pot fi scopuri în sine şi nu numai avertismente, principiul plăcerii este paralizat, gardianul vieţii noastre psihice este ca sub efectul unui narcotic“[4]. Iată, deci, masochismul erogen periculos pentru viaţa noastră psihică, prin scoaterea din joc a principiului plăcerii. Dar găsim şi mai mult: „Masochismul ne apare astfel ca *un mare pericol*, ceea ce nu este cazul pentru contrapartida sa, sadismul. Suntem tentaţi să numim principiul plăcerii gardian al vieţii noastre şi nu numai gardian al vieţii psihice“[5]. Dacă Freud vorbeşte aici despre masochism şi nu despre masochismul erogen, ca reprezentând un pericol pentru viaţa noastră psihică şi chiar un pericol vital, este pentru că masochismul erogen fiind una din formele masochismului este, în final, cel pornind de la care se dezvoltă celelalte forme.

Rezumând, problema se prezintă astfel: pe de o parte, există un fapt clinic fundamental, acela al masochismului erogen,

[3] F Ibid., p. 287, subliniat de mine.
[4] Ibid.
[5] Ibid., p. 286, subliniat de mine.

pe de altă parte, se află teoria principiului plăcerii (mai veche); Freud alege să modifice teoria. Această alegere este importantă pentru că principiul plăcerii este acea lege suverană care dirijează direct (sau indirect prin intermediul principiului realităţii) ansamblul proceselor psihice; alegerea este urgentă, pentru că principiul plăcerii are în acest text un rol de avertisment vital, ceea ce face ca în joc să fie nu numai scopurile libidinale, ci şi, încă o dată, auto-conservarea.

Trebuie să fim sensibili la noutatea demersului lui Freud în aceste două pagini de introducere în care vorbeşte despre masochism în raport cu principiul plăcerii. „Ininteligibilitatea“ masochismului nu-l împinge spre a *construi o teorie a masochismului*, care l-ar face comprehensibil cum a făcut anterior (teoria coexcitaţiei, cf. partea a doua). Dimpotrivă, această „ininteligibilitate“ sau paradox al masochismului *este acceptat ca atare* şi devine punct de plecare al unei modificări a însăşi teoriei (şi în primul rând al principiului plăcerii) acuzată, implicit, de a face de neînţeles un fapt clinic, adică de a fi incapabilă de a-l integra în sânul ei. Astfel, numai în 1924, data lucrării „Problema economică a masochismului“*, masochismul este acceptat şi respectat în autentica sa originalitate, şi-şi face intrarea veritabilă în teoria analitică.

b) Modificarea teoretică a principiului plăcerii; reabilitarea excitaţiei

Înainte de a vorbi despre modificare, Freud începe prin a ne aminti care era (exceptând câteva îndoieli, la drept vorbind destul de izolate) teoria sa cea mai constantă în privinţa principiului plăcerii: „ne amintim că am înţeles principiul plăcerii ca pe un caz particular a ceea ce Fechner numeşte *tendinţa la stabilitate* şi atribuit ca atare aparatului psihic în scopul de a *reduce la nimic* suma excitaţiilor care afluează în el, sau cel puţin de a o menţine atât de scăzută cât poate fi posibil. Pentru această presupusă tendinţă Barbara Low a propus numele de *principiul Nirvana*[6]. Acest rezumat nu-i dă dreptate integral lui Freud şi concepţiilor sale despre principiul plăcerii, dar are

[6] Ibid. p. 287-288, subliniat de mine.

meritul de a pune problema în forma cea mai radicală cu putință și de a face posibilă o discuție mai facilă și mai clară. Care este, deci, atitudinea lui Freud în privința acestei teorii pe care a susținut-o timp de un sfert de secol și pe care, de altfel, nu o abandonează total? *„Am identificat principiul plăcerii-neplăcerii cu principiul Nirvana fără să reflectăm îndeajuns*[7]*"*. Într-adevăr, Freud crede acum că „...simțim creșterea și descreșterea mărimilor de excitație direct în seria sentimentelor de tensiune și *fără îndoială există tensiuni însoțite de plăcere ca și relaxări neplăcute"*[8].Totul se întâmplă ca și cum ochii lui Freud se deschid asupra unor fapte clinice sau simple fapte ale vieții pe care a reușit, dacă putem spune așa, să nu le vadă timp de un sfert de secol. Dacă adăugăm la aceasta că „starea de excitație sexuală este exemplul cel mai frapant al unei creșteri de excitație însoțită de plăcere"[9] suntem cu atât mai surprinși; într-adevăr, este vorba despre un cercetător care a făcut din sexualitate inima teoriei sale și care descoperă că timp de un sfert de secol nu și-a dat seama că stările de excitație sexuală sunt însoțite de plăcere[10]. Și iată concluziile lui Freud privitoare la această problemă: *„Plăcerea și neplăcerea nu pot, deci, să fie raportate la creșterea sau la diminuarea unei cantități pe care o numim tensiune de excitație,* deși are mult de-a face cu acest factor. Se pare că nu depinde de acest factor cantitativ, ci de un caracter al acestuia, pe care nu-l putem

7 Ibid. p. 287-288, subliniat de mine.

8 Ibid.

9 Ibid.

10 Chérubin în „Nunta lui Figaro" știa. El descrie în aria („Voi che sapete...") pe care o adresează contesei (și *tuturor* frumoaselor care-i trezesc dorințele) excitația neîncetată care-l urmărește, o descrie în termeni de martir, de flăcări alternând cu gheață, suspine, palpitații și tremurături, care-l lipsesc de pace ziua și noaptea... dar în ciuda acestui fapt el știe că această extremă tensiune a excitației îi place: „Voi care știți ce e iubirea, / Spuneți-mi frumoaselor, ce are inima mea. / Vă spun iar ce simt; / Mi-e nou acest sentiment. / Simt tandra dorință, / Când plăcere, când martir, / Sunt de gheață și apoi simt, / Inima ce se aprinde / Și care brusc îngheață iar / Suspin și gem fără să vreau, / Palpit și tremur fără să știu, / Negăsind pacea nici zi nici noapte, / Să tânjesc așa, totuși îmi place" (În fr. Lorenzo da Ponte, Nunta lui Figaro, în *Memoires et Livrets*, Libraire générale française; coll. „Pluriel" 1980, p. 433 - 434; Subliniat de mine.

desemna decât ca fiind calitativ"[11]. Ca de obicei, la Freud nu este vorba de înlocuirea unei teorii cu o altă teorie, ci de aprofundarea-dezvoltarea unei teorii existente. Într-adevăr, Freud nu va nega afirmația că plăcerea-neplăcerea este determinată, *cel puțin în parte,* de cantitatea de excitație și vom continua să găsim această afirmație și în operele scrise după 1924. Dar, în același timp, el admite existența creșterilor tensiunii de excitație însoțite de plăcere, ca și de relaxări neplăcute; deci, punctul de vedere cantitativ nu este suficient și trebuie completat cu un aspect calitativ. Trebuie să vedem în asta abandonul final al scientismului freudian (abandon al aspectului exclusiv cantitativ) și momentul de emancipare definitivă a psihanalizei de resturile metodologiei științelor experimentale? Dacă este cazul, atunci ar trebui să tragem concluzia că pentru aceasta a fost necesară luarea în considerare a masochismului erogen.

Când ne-am exprimat mirarea față de faptul că lui i-a fost necesar un sfert de secol pentru a-și da seama că aspectul cantitativ nu este suficient pentru a defini plăcerea-neplăcerea, nu ne-am pus întrebări și cu privire la *omul* Freud. Credem că este preferabil și mai productiv să știm în ce constelație teoretică pot să se producă anumite schimbări. Într-adevăr, Freud exprimase deja anumite îndoieli - deși rar și izolat - asupra definirii principiului plăcerii în funcție de cantitatea de excitație. De exemplu, în Metapsihologia(*), unde această teorie i se pare a avea un *caracter ipotetic*: „...senzația de neplăcere este în raport cu creșterea excitației și senzația de plăcere cu o diminuare a acesteia. Ținem totuși să *menținem caracterul foarte nedeterminat al acestei ipoteze,* atâta timp cât nu vom reuși să decelăm natura relațiilor dintre plăcere-neplăcere și variațiile cantităților de excitație care acționează asupra vieții psihice..."[12]. Există și alte cărți în care Freud exprimă astfel de îndoieli. În „Pentru a introduce narcisismul" (*) (1913) când vorbește despre hipocondrie, Freud își pune întrebarea: „De ce o astfel de stază a libidoului în Eu trebuie să fie resimțită ca neplăcută? Mă voi mulțumi să răspund că în general, neplăcerea este expresia creșterii tensiunii și, deci, o cantitate a

11 Ibid. p. 288; subliniat de mine.

12 S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Métapsychologie,* 1968, p. 17, subliniat de mine.

fenomenului material se transpune aici, ca şi în alte părţi, în calitatea psihică a neplăcerii; *pentru dezvoltarea neplăcerii, este posibil să nu fie determinantă mărimea absolută a acestui proces material, ci mai degrabă o anumită funcţie a acestei mărimi absolute*"[13]. Şi chiar şi în „Dincolo de principiul plăcerii" (*), de exemplu. Nu este deci vorba despre o problemă personală, ci despre o anumită constelaţie teoretică propice care-i permite lui Freud să vadă care este modificarea necesară pentru a defini plăcerea. Această constelaţie nu s-a creat decât după 1920. A fost nevoie de schimbarea teoriei pulsiunilor şi de aprofundarea teoriei masochismului erogen *în funcţie de această nouă teorie a pulsiunilor* pentru ca, pornind de la teoria reînnoită despre masochism, să se poată face modificarea principului plăcerii.

În fond, ce ne spune Freud? Că creşterea tensiunii excitaţiei rămâne o neplăcere; dar că, în anumite condiţii, ea poate fi resimţită, totuşi, ca o plăcere. *Ni se pare că aici modelul masochismului este determinant: el este cel care ne învaţă că anumite creşteri ale tensiunii de excitaţie, care sunt într-adevăr de ordinul durerii sau al neplăcerii, pot fi trăite ca plăcere.*

Spunând asta, punem în evidenţă importanţa *conceptului* de pulsiune de moarte pentru acest aspect înnoitor. De altfel, Freud scrie: „orice neplăcere ar trebui, deci, să coincidă cu o creştere, orice plăcere cu o descreştere a tensiunii de excitaţie prezente în psihism, *principiul Nirvana (şi cel al plăcerii, reputat, identic cu el) ar fi în serviciul pulsiunii de moarte* al oricărui scop ar fi trecerea de la viaţa mereu schimbătoare la stabilitatea stării anorganice"[14]. Asta vrea să spună că Freud îşi dă seama că, dacă menţine în mod absolut şi neschimbat vechea definiţie a principiului plăcerii, îl pune pe acesta în serviciul pulsiunii de moarte, ceea ce i se pare pe bună dreptate inacceptabil. Este evident, fie că credem fie că nu în pulsiunea de moarte, că *conceptul* de pulsiune de moarte a făcut aici un serviciu incontestabil.

Trebuie acum să studiem două probleme legate de schimbările intervenite în descrierea principiului plăcerii:

[13] S. Freud, Pour introduire le narcissisme, în *La vie sexuelle*, Paris, pouf, 1969, p. 91.

[14] S. Freud, Le problème économique du masochisme, *op. cit.* p. 288.

1/ baza teoretică pe care o dă Freud acestor modificări, şi care este o descriere a genezei principiului plăcerii pornind de la pulsiuni, sau originea pulsională a principiului plăcerii.

2/ Freud încearcă să descrie, sub formă ipotetică, în ce constă această calitate ce se adaugă definiţiei cantitative a principiului plăcerii, şi atunci el introduce ritmul, şi mai ales timpul.

Vom vorbi, deci, despre originea pulsională a principiului plăcerii pe de o parte şi, pe de altă parte, despre masochism în relaţia cu timpul.

c) Modificarea teoretică a principiului plăcerii: originea sa pulsională.

Principiul plăcerii a fost mereu „primul" punct de plecare pentru că el caracteriza procesele vechi, procesele primare. În „Formulări privitoare la cele două principii ale funcţionării mentale (*)", Freud scrie: „În psihologia bazată pe psihanaliză ne-am obişnuit să luăm ca punct de plecare procesele mentale inconştiente, a căror analiză ne-a familiarizat cu particularităţile lor. Considerăm că aici sunt procesele cele mai vechi, procesele primare, reziduurile unei faze de dezvoltare în care acestea erau unica formă de procese mentale. Tendinţa suverană care comandă aceste procese primare este uşor de recunoscut: o numim principiul plăcerii-neplăcerii sau mai scurt, principiul plăcerii"[15]. Principiul plăcerii este, deci, prima lege de funcţionare a proceselor mentale şi, pornind de la acest principiu, se dezvoltă principiul realităţii, care este o modificare a acestuia. Această situaţie este schimbată în contextul „Problemei economice a masochismului"(*). Iată ce scrie Freud: „În orice caz trebuie să ne dăm seama că principiul Nirvana care s-a desprins din pulsiunea de moarte, *a suferit în fiinţa vie o modificare ce l-a transformat în principiu al plăcerii* şi

[15] S. Freud, *Formulations concernant les deux principes du fonctionnement mental*, trad. De J. Mallet pentru uzul intern al Institutului de Psihanaliză, p. 2.

vom evita de acum înainte să tratăm cele două principii ca fiind unul singur"[16].

Astfel, tot aşa cum principiul realităţii se deducea din principiul plăcerii, în articolul care ne interesează, principiul plăcerii este cel secundar, sau este o modificare a principiului Nirvana care îl precede". Nu este desigur vorba despre relaţii temporale-cronologice ci, metapsihologic vorbind, Freud prezintă principiul plăcerii ca pe o modificare a unui alt principiu, iar noi trebuie să ne interesăm de condiţiile în care se produce această modificare. Freud continuă: „Oricât de puţin am dori să continuăm dezvoltarea acestei reflecţii, nu este greu de ghicit care sunt forţele din care provine această modificare. *Nu poate fi decât pulsiunea de viaţă, libidoul, care, în acest fel a obţinut prin forţa participării alături de pulsiunea de moarte,* reglarea proceselor vitale"[17]. Principiul plăcerii este, deci, o modificare adusă principiului Nirvana, modificare pe care libidoul o aduce sau o impune legii de funcţionare (principiul Nirvana) a pulsiunii de moarte. Putem utiliza în legătură cu aceasta metafora paralelogramului de forţe: cele două forţe, pulsiunea de moarte şi pulsiunea de viaţă, dau o rezultantă care este principiul plăcerii.

Această modificare nu se poate face, bineînţeles, decât luând în considerare ceea ce se numeşte intricare pulsională, legarea pulsiunii de moarte de către libido (cf. partea a doua).

Principiul plăcerii îşi schimbă astfel, în mod esenţial, caracterul. El nu mai este această funcţionare *definită în mod absolut* (punct de plecare absolut) prin cantitatea de excitaţie: dimpotrivă, trebuiesc presupuse variaţii în funcţie de individ şi schimbări la acelaşi individ. Într-adevăr, intricarea pulsională depinde, aşa cum se ştie, de obiect: ea se elaborează, deci, în mod primar în cadrul diadei mamă-copil, ea depinde, bineînţeles de condiţiile particulare ale acesteia. Mai mult: la cheremul avatarurilor, a intricărilor-dezintricărilor pulsionale în viaţa unui individ, funcţionarea principiului plăcerii se va

[16] S. Freud, Le problème économique du masochisme, *op. cit.* p. 288; subliniat de mine.

[17] S. Freud, Le problème économique du masochisme, *op. cit.* p. 288; subliniat de mine.

schimba şi ea. Aceasta corespunde faptelor clinice. Pentru a nu da decât acest exemplu, între un psihotic şi un nevrotic, revendicarea plăcerii şi condiţiile acesteia sunt fundamental diferite. Anumiţi psihotici azilari, aşa cum ştim cu toţii, au nevoie să se masturbeze de dimineaţa până seara pentru a reduce drastic cantitatea de excitaţie insuportabilă pentru ei (şi angoasa care o însoţeşte) şi sunt, prin asta, foarte aproape de *o definiţie cantitativă a plăcerii ca nevoie de reducere drastică a tensiunii de excitaţie* ceea ce nu este în mod obişnuit cazul nevroticilor care-şi suportă relativ bine excitaţia (care nu devine traumatică). *Această relativizare a principiului plăcerii în funcţie de individ, de momente şi de situaţii constituie o bază şi un scop pentru cura analitică: putem spune că vizăm, printre altele, o schimbare în definirea calitativă a principiului plăcerii la pacienţii noştri, a revendicării plăcerilor, a urgenţei satisfacerii,* etc.

Trebuie să revenim la intricarea pulsională şi la originea principiului plăcerii. Este vorba de a înţelege *momentul intricării pulsionale primare, fondatoare, a acestui principiu*; nu să-l „datăm", ci să notăm cu ce alt eveniment este acesta contemporan. Vom înţelege, astfel, de ce aceste discuţii se găsesc în „Problema economică a masochismului"*. Este vorba de masochismul erogen primar, despre care Freud ne spune: „Acest masochism [erogen primar] ar fi, deci, un martor şi un vestigiu al acestei faze de formare în care s-a realizat acest aliaj, atât de important pentru viaţă dintre pulsiunea de moarte şi Eros"[18]. Masochismul şi principiul plăcerii sunt „produsele" acestei intricări, ale acestei fuziuni-aliaj pulsionale primare. *Sunt cele două feţe, cele două aspecte, ale aceluiaşi moment psihic.* Este vorba despre momentul formator, de prima structurare a Eului arhaic, ce se constituie în jurul nucleului masochist erogen primar şi al legii care îi reglează funcţionarea, principiul plăcerii.

Care este semnificaţia acestei profunde solidarităţi dintre masochism şi principiul plăcerii pentru înţelegerea acestuia şi, prin el, pentru înţelegerea noţiunii psihanalitice de plăcere? După vechea definiţie care nu făcea diferenţa dintre principi-

[18] Ibid. p. 292.

ul plăcerii şi principiul Nirvana, principiul plăcerii realiza scopurile pulsiunii de moarte; plăcerea, ca reducere „la zero" a tensiunii de excitaţie, devine atunci paradoxal echivalentă cu extincţia, cu auto-distrugerea, cu moartea. *Este chiar probabil că o asemenea auto-distrugere nu poate fi resimţită într-un moment sau altul ca o neplăcere, ceea ce este o evidentă contradicţie, inerentă acestei plăceri absolute.* Influenţa masochismului asupra concepţiei privind principiul plăcerii face ca această aspiraţie auto-distructivă spre plăcerea absolută să fie evitată, iar principiul plăcerii să fie trăit într-o formă relativizată. *A spune că Freud modifică principiul plăcerii în funcţie de „paradoxul" inerent masochismului nu ar însemna oare să spunem: plăcerea masochistă devine modelul plăcerii?* Noi o credem şi ne gândim că această poziţie este în acord cu „Problema economică a masochismului"* şi care nu este în dezacord cu teoria psihanalitică. *Astfel, plăcerea devine o combinaţie de plăcere şi neplăcere care poartă în sânul ei o doză variabilă, dar inevitabilă, de masochism.* Această plăcere-neplăcere, care este plăcerea, este variabilă; în anumite momente se apropie de plăcerea (aproape) „pură", când componenta neplăcere tinde spre zero şi, invers, este trăită ca neplăcere „pură" când componenta plăcere tinde să se şteargă. Dacă plăcerea este o plăcere-neplăcere *este pentru că avem de-a face cu un proces complex şi unitar, incluzând atât excitaţia (aspect neplăcere), cât şi descărcarea (aspect plăcere): descărcarea „destinde"(retroacţiune) excitaţia, care însă, la rândul ei, nu dispare complet în descărcare.* Vechea formulare a principiului plăcerii desparte excitaţia de descărcare, neplăcerea de plăcere, în interiorul dialecticii plăcerii: această despărţire „făcea ca masochismul, în care plăcerea şi neplăcerea sunt solidare în mod necesar, să devină obligatoriu „paradoxal". Din contră, *dialectica internă a plăcerii devine manifestă în plăcerea masochistă ce apare astfel, mai mult ca oricare alta, ca un model fundamental al plăcerii.* Vechea formulare a principiului plăcerii despărţind excitaţia de descărcare ipostazia, imobiliza doi termeni legaţi într-un *proces viu care poseda şi propria sa temporalitate şi ritmul său intern* (cf. textul citat de Freud).

Trebuie acum să tratăm relaţia care leagă masochismul, principiul plăcerii şi timpul.

B – Masochism, principiul plăcerii şi continuitate-temporalitate internă

Aşa cum aţi observat, Freud a modificat definiţia exclusiv cantitativă a principiului plăcerii, adăugându-i un aspect calitativ. În legătură cu acest aspect calitativ, el enunţă o ipoteză: „Am fi mult mai avansaţi în psihologie dacă am putea indica acest caracter calitativ. Este poate vorba despre ritm, despre *curgerea temporală a modificărilor*, a creşterilor şi descreşterilor cantităţii de excitaţie; nu ştim"[19]. Acest text ne angajează să reflectăm la raporturile principiului plăcerii şi ale masochismului cu timpul. În primul rând trebuie să ne întrebăm care este *legătura între principiul plăcerii şi temporalitate* sau, altfel spus, de ce chestiunea timpului şi a temporalităţii este esenţială pentru modificările ce trebuiesc introduse în formularea teoretică a principiului plăcerii pentru ca el să fie adaptat clinicii şi, în primul rând, clinicii masochismului (erogen). În al doilea rând, este vorba de a afla care este *legătura dintre timp şi masochism*. Am afirmat că modificarea intervenită în principiul plăcerii constă în integrarea masochismului în definirea sa. Dacă este aşa trebuie să ştim prin ce anume este masochismul legat de timp şi dacă timpul este cel care schimbă înţelegerea principiului plăcerii.

Pentru a încerca să răspundem la aceste două întrebări este necesar să ne întoarcem înapoi şi să reconsiderăm principiul plăcerii, definit exclusiv prin cantitatea de excitaţie (sau principiul Nirvana). Aceasta nu este o supoziţie total nereală. Ea corespunde într-adevăr unei realităţi metapsihologice, deoarece principiul Nirvana este, am văzut, legea de funcţionare a pulsiunii de moarte, înainte ca legarea acestei pulsiuni de către libido şi ca intricarea pulsională să schimbe natura principiului plăcerii. Înseamnă să spunem că este vorba aici de o realitate care corespunde funcţionării pulsiunii de moarte înainte de apariţia masochismului, de o situaţie, dacă putem spune aşa, pre-masochistă, masochismul fiind produsul acestei intricări pulsionale primare.

[19] Ibid. p. 288, subliniat de mine.

Cum funcționează, deci, principiul plăcerii în această ipostază? Să revenim încă o dată asupra a ceea ce spunea Freud despre aceasta: „Ne amintim că am înțeles principiul care domină toate procesele psihice ca pe un caz particular a ceea ce Fechner numea „tendința de stabilitate" și am atribuit în acest fel aparatului psihic scopul de a *reduce la nimic* suma excitațiilor care afluează în el sau cel puțin de a o menține cât mai scăzută cu putință"[20]. Este un fel de a spune că, la limită, principiul plăcerii, în această ipoteză, funcționează ca „tot sau nimic", și cu cât se debarasează mai devreme de excitație (mai puțină excitație, mai puțină neplăcere) cu atât va fi mai bine. *La limită deci, principiul plăcerii funcționează ca „tot sau nimic" și de asemenea, dacă vrem, ca „tot și imediat".* Bineînțeles că nu este decât o ipoteză, principiul plăcerii nu funcționează niciodată așa, dar Freud a luat în considerare această ipoteză și încă de mult timp. Astfel, în „Formulări privind cele două principii ale funcționării mentale"* (1911) se spune într-o notă celebră: „Se poate obiecta în mod legitim că *o organizare care este sclava principiului plăcerii, care nu ține cont de realitate, este incapabilă să se mențină în viață chiar un timp foarte scurt, după cum și că ea nu s-ar fi putut forma deloc.*"[21]. Trebuie remarcate în acest text, pentru problema care ne preocupă, atât aluzia la timp, cât și aluzia la faptul că aparatul psihic ar fi distrus dacă ar funcționa efectiv după un principiu al plăcerii formulat în mod extrem: un asemenea principiu al plăcerii ar împiedica aparatul psihic să *dureze* sau chiar *să existe*. Aceasta este important pentru că dacă, așa cum am afirmat, principiul plăcerii se transformă în funcție de masochism, *existența și durata organizării psihice ar depinde de masochism.*

Acest text este remarcabil și pentru evoluția ideilor lui Freud. El arată, într-adevăr, că Freud și-a dat seama de consecințele distructive și mortifere ale concepției sale despre principiul plăcerii, dar nu a putut să-și dea seama de sensul pe care toate acestea îl aveau decât după formularea noii sale

[20] Ibid. p. 287, subliniat de mine.

[21] S. Freud, *Formulations concernant les deux principes du fonctionnement mental, op. cit.* p. 3; subliniat de mine.

teorii a pulsiunilor și a noii teorii despre masochism care decurge din aceasta.

Să revenim, deci, la principiul plăcerii în forma sa veche. El funcționează ca „tot sau imediat" într-un fel de punctualitate temporală, într-o revendicare de descărcare imediată. Aceasta ar pune probleme inextricabile aparatului psihic; dar noi nu vom insista aici decât asupra unui singur aspect: finalmente, *însăși excitația sexuală ar fi imposibilă, de vreme ce ar fi de ordinul neplăcerii și asta ar face imposibilă chiar descărcarea însăși*[22], ceea ce este o contradicție evidentă în interiorul principiului plăcerii astfel definit. Pentru ca o excitație să fie posibilă și în particular excitația sexuală, este necesar-obligatoriu un timp de așteptare-amânare; trebuie ieșit din punctualitatea temporală și trebuie să o înlocuim cu o succesivitate temporală posibilă. Dar orice așteptare, orice amânare, este de ordinul excitației și al neplăcerii. Ori, ni se pare că neplăcerea nu este posibilă decât prin masochism, considerat aici bineînțeles într-un sens larg, ca o capacitate a psihicului de a suporta neplăcerea. Amânarea plăcerii și capacitatea de a suporta neplăcerea sunt bineînțeles de ordinul principiului realității. Dar noi credem că principiul plăcerii nu putea să se modifice în principiul realității (și în „Formulări privind cele două principii ale funcționării mentale"* și în articolul care ne interesează principiul realității este o modificare a principiului plăcerii) fără a avea el însuși în germene această posibilitate de amânare a plăcerii, adică această capacitate de a suporta neplăcerea. Altfel spus, principiul plăcerii se poate transforma în principiu al realității tocmai pentru că înglobează în el plăcerea masochistă, pentru că implică posibilitatea plăcerii-neplăcerii.

Ar fi de mirare ca în acest context să nu vorbim despre ceea ce a fost prezentat de Freud ca nucleu prin excelență al așteptării-amânării satisfacerii, adică despre satisfacerea halucinatorie a dorinței. Trebuie să o reconsiderăm în această perspectivă și în acest context. Iată cum prezintă Freud satisfacerea halucinatorie ca răspuns la neputința primară în „Formulări privind cele două principii ale funcționării mentale"*,

[22] Cf. partea a doua despre coexcitație.

într-o notă pe care am citat-o deja: „Probabil că el [bebeluşul] halucinează satisfacerea nevoilor sale interne, *îşi trădează neplăcerea* (rezultat al creşterii stimulării şi al întârzierii satisfacerii) prin descărcare motorie, constând în a ţipa şi a se zbate şi atunci *el simte satisfacţia halucinatorie*"[23]. Conform acestui text, satisfacerea halucinatorie, deşi dă posibilitatea de a aştepta satisfacerea nu împiedică detresa, căci bebeluşul „îşi trădează" *în acelaşi timp* neplăcerea. De altfel, *satisfacerea halucinatorie nu are sens decât în starea de neputinţă şi abandon şi ea nu este posibilă decât atât timp şi numai atât cât starea este prezentă*. Există deci concomitenţă între detresă şi satisfacere halucinatorie. Dacă satisfacerea halucinatorie a dorinţei ar putea să împiedice starea de detresă să existe când nu face decât să o atenueze, satisfacţia nu ar mai fi necesară (am fi toţi morţi din cauza satisfacerii halucinatorii...) şi, paradoxal, nici satisfacerea halucinatorie n-ar mai fi necesară. Presupunând asta, renunţarea la satisfacerea halucinatorie de care vorbeşte Freud în „Formulări privitoare la cele două principii ale funcţionării mentale"* n-ar mai fi comprehensibilă: „Această tentativă de a se satisface prin halucinaţie nu a fost abandonată din cauză că gratificaţia aşteptată nu venea şi din cauza decepţiei simţite"[24]. Numai datorită faptului că starea de detresă *continuă* paralel cu satisfacerea halucinatorie şi că ea chiar creşte, face comprehensibilă decepţia despre care vorbeşte Freud. Din toate acestea rezultă că *problema suportabilităţii stării de detresă rămâne neschimbată şi că această neplăcere (majoră) ca şi altele, implică masochismul pentru a-i înţelege suportabilitatea.* Importanţa stării de detresă pentru dezvoltarea viitoare a individului şi a aparatului său psihic nu trebuie demonstrată: tocmai prin satisfacerea halucinatorie a dorinţei pe care ea o provoacă se poate dezvolta ulterior viaţa fantasmatică a individului. Dar toate acestea sunt condiţionate de *masochismul primar erogen care, făcând posibilă-viabilă detresa, permite satisfacerea halucinatorie*. Când Freud vorbeşte în „Problema economică a masochismului"* despre o parte a

[23] S. Freud, Formulations concernant les deux principes du fonctionnement mental, op. cit. p. 3; subliniat de mine.

[24] Ibid.

pulsiunii de moarte care nu participă la deplasarea-proiecţia „spre exterior...rămâne în organism şi acolo...este legată libidinal cu ajutorul coexcitaţiei sexuale..." fondând astfel „masochismul originar erogen" (p. 291), el ne arată nucleul pornind de la care viaţa psihică se pune în mişcare făcând posibilă neplăcerea stării de detresă primară ca de altfel şi orice altă neplăcere.

Să revenim la chestiunea temporalităţii-continuităţii-interne: fără masochismul erogen, şi mai ales fără nucleul masochist primar modificând principiul plăcerii într-o manieră care să facă posibilă integrarea neplăcerii, tot ceea ce nu este descărcare imediată, orice amânare şi orice succesivitate temporală sunt imposibile pentru că implică o relativă neplăcere. Toate acestea pot părea departe de clinică. „Timpul" cu care avem de-a face ascultându-ne pacienţii este succesiunea asociaţiilor lor, reţeaua amintirilor lor, a percepţiilor lor, a vieţii lor fantasmatice. *Masochismul asigură durata, continuitatea internă, el este podul care leagă atemporalitatea Sinelui cu temporalitatea specifică sistemului preconştient-conştient, sau în noua topică a Eului, conştient şi inconştient*. Masochismul este condiţie şi primă formă de travaliu a preconştientului, a temporalităţii pre-conştiente care fondează, condiţionează „timpul" pe care-l întâlnim în clinică. El este condiţia procesualităţii psihice şi intervine în procesul analitic prin însuşi faptul că acesta se poate derula, adică prin însuşi faptul că pacientul poate suporta şedinţa, că nu întrerupe tratamentul sau că, dimpotrivă analiza nu devine interminabilă. Îmi amintesc un adolescent psihotic (schizofren) pe care l-am avut în tratament acum câţiva ani şi care, la începutul tratamentului său, nu putea rămâne în şedinţă decât câteva minute întrucât era invadat de excitaţie şi de angoasa consecutivă ei. Puţin câte puţin, el a putut să-şi prelungească şedinţele şi aceasta atât graţie unei diminuări a excitaţiei, cât şi făcând „ucenicia" de a suporta; învăţare de esenţă masochistă. În acelaşi sens se află şi anumite întreruperi ale tratamentului, opuse tratamentelor interminabile printr-un fel de suprainvestire masochistă a situaţiei analitice. Între aceste două extreme se situează curele noastre reuşite, în care nucleul masochist primar lucrează în umbră şi asigură

Este, într-adevăr, ceea ce Freud afirmă în *Trei eseuri...*: *„Una din originile pulsiunii sadice ar putea fi regăsită în faptul că activitatea musculară favorizează excitația sexuală.* La un număr mare de indivizi, asocierea formată în copilărie între iubirea pentru luptă şi excitația sexuală contribuie la determinarea a ceea ce mai târziu va fi activitatea sexuală preferată[29]. Mi se pare că ceea ce doreşte Freud nu este o explicație, cum ar fi coexcitația care s-ar aplica atât la masochism, cât şi la sadism, ca de altfel şi la erotizarea altor fenomene psihice, ci *o teorie care arată legăturile „regulate şi intime" între cele două.* Aşa cum masochismul era, la nivelul metapsihologiei (şi înainte) o întoarcere a sadismului împotriva propriei persoane, Freud are acum nevoie de o teorie care leagă cele două, dar pornind de la masochism. *Sadismul trebuie să fie, în ultimă instanță, un masochism, un masochism trăit prin sadism*; în fond este vorba despre un masochism proiectat, trăit prin intermediul obiectului sadizat şi, astfel, o explicație a sadismului; este ceea ce Freud[30] va face efortul să ne propună.

În ceea ce priveşte coexcitația, şi Freud va reveni asupra ei în „Problema economică a masochismului"* dacă ea explică doar formele tardive-superioare ale masochismului, atunci ea rămâne tributară masochismului, pentru a putea fi înțeleasă. Cum?

Masochismul erogen primar este cel care arată posibilitatea de a erotiza durerea şi neplăcerea, în general, şi *pornind de la masochism se deschide calea pentru înțelegerea posibilității de erotizare a excitației, oricare ar fi ea.* Găsim aici o completă răsturnare a ceea ce Freud gândea la nivelul celor *Trei eseuri*(*)...: Nu mai este, după noi, coexcitația – cea care explică masochismul, ci masochismul este cel care face posibilă coexcitația. Şi aceasta pentru că *singur masochismul ne poate pune pe calea rezolvării unei probleme care depăşeşte, în însuşi principiul ei, posibilitățile de explicație ale teoriei coexcitației: este faptul că ființa umană poate suporta excitația sexuală chiar înainte ca descărcarea să se producă.* Coexcitația poate explica tot, orice erotizare[31], dar nu se poate explica pe sine, adică excitația sexuală.

În realitate, masochismul primar şi coexcitația (primară) sunt, la originea lor, coextensive: masochismul primar erogen este cel care permite micuței ființe umane să suporte detresa primară şi este, în acelaşi timp, prima apariție a coexcitației. Masochismul este considerat ca specific erotizării durerii şi a suferinței în evoluția ulterioară, în care şi coexcitația se adresează în acelaşi timp neplăcerii-durerii şi altor tipuri de excitație (neplăcere) pe care le erotizează. Rămâne faptul că totuşi coexcitația, după părerea noastră, nu este comprehensibilă metapsihologic, fără a i se vedea semnificația originar-masochistă, semnificație a cărei prezență este implicită în orice erotizare.

29 S. Freud, Trois essais sur la théorie de la sexualité, Paris, Gallimard, 1923, p. 102; subliniat de mine.

30 Cf. mai departe, Masochism şi obiect.

b) *Masochism şi satisfacție pulsională*

Care este, deci, teoria masochismului erogen primar pe care Freud ne-o propune în „Problema economică a masochismului"[32]? Punctul ei de plecare este la nivel pulsional (nouă teorie a pulsiunilor), depăşind astfel nivelul excitației pe care, în acelaşi timp o fundamentează: „Libidoul întâlneşte în ființele vii (pluricelulare) pulsiunea de moarte sau de distrugere care domneşte aici şi care ar vrea să spargă această ființă pluricelulară şi să aducă fiecare organism elementar individual la starea de stabilitate anorganică (chiar dacă aceasta este relativă). Libidoul are sarcina să facă inofensivă această pulsiune distructivă şi el se achită de această sarcină derivând o parte din această pulsiune spre exterior, destul de curând cu ajutorul unui sistem organic particular, musculatura, şi dirijând-o împotriva obiectelor lumii externe. Ea s-ar numi atunci pulsiune de distrugere, de dominare, voință de putere. O parte a acestei pulsiuni este plasată direct în serviciul funcției sexuale în

31 „Este posibil ca nimic important să nu se producă în organism fără a furniza o componentă excitației pulsiunii sexuale" (S. Freud, *Trois essais sur la théorie de la sexualité, op.cit.*p. 104-105)

32 S. Freud, Le problème économique de masochism, op.cit., p. 291

care are un rol important. Acesta este sadismul propriu-zis. O altă parte nu participă la această deplasare spre exterior, ea rămâne în organism şi este legată libidinal cu ajutorul coexcitaţiei sexuale despre care am vorbit; în ea va trebui să recunoaştem masochismul originar erogen. Tot ce vom spune despre masochismul erogen este conţinut în acest citat şi putem considera lucrarea de faţă ca pe un lung comentariu al acestuia.

Dacă am dori să evaluăm noutatea teoriei masochismului erogen primar conţinută în acest citat ar trebui să ne amintim, în primul rând, că masochismul erogen primar este esenţa masochismului, esenţa tuturor celorlalte forme de masochism[33]; în al doilea rând, trebuie să ne amintim că această teorie este radical diferită de tot ceea ce a spus Freud înainte despre masochism, pentru că ea formulează ameninţările care apasă asupra aparatului psihic în funcţie de noua teorie a pulsiunilor, adică utilizând conceptul de pulsiune de moarte.

Trebuie, deci, să pornim de aici pentru a aprecia noutatea acestei teorii. Într-adevăr, înainte de 1920 şi încă în *Traumdeutung* (Interpretarea viselor), neplăcerea internă era creşterea excitaţiei în funcţie de nevoile pulsionale interne ale copilului. Această excitaţie constituia o ameninţare pentru aparatul psihic şi putea să ducă la detresă; *ea nu putea fi oprită decât prin satisfacerea reală a nevoilor, satisfacere care dădea naştere la ceea ce Freud numea „experienţa de satisfacţie"*: „Excitaţia provocată de nevoia internă caută o ieşire în motilitate, pe care o putem numi „modificare internă" sau „expresia unei schimbări de dispoziţie". Copilul căruia îi este foame va striga disperat sau se va agita. Dar situaţia rămâne aceeaşi; căci excitaţia, provenind dintr-o nevoie internă, răspunde unei acţiuni continue şi nu unei lovituri momentane. *O schimbare nu poate avea loc decât atunci când, într-un fel sau altul (în cazul copilului printr-o intervenţie străină), se obţine experienţa satisfacţiei ce*

[33] „Primul, masochismul erogen, plăcerea durerii, este de asemenea la baza celor două alte forme... (masochism feminin, masochism moral)" (ibid., p. 289).

pune capăt excitaţiei interne".[34] Nu pretindem, bineînţeles, că nevoia internă impune mereu şi imediat satisfacerea. Ar fi o catastrofă pentru viitorul copilului dacă el nu ar avea, cel puţin pentru un timp experienţa *non-satisfacerii nevoilor sale*. Astfel, în *Interpretarea viselor*, Freud arăta că copilul este capabil să-şi procure halucinatoriu satisfacţia, reeditând experienţa de satisfacţie. Dar satisfacţia halucinatorie a dorinţei nu este decât o soluţie de aşteptare, care ajunge invariabil şi inevitabil la decepţie", aşa cum am văzut mai înainte. Această experienţă a „decepţiei" este şi ea necesară dezvoltării viitoare a copilului pentru că este la originea principiului realităţii. Numai că, *în ultimă instanţă, satisfacerea nevoii este necesară* şi este o propoziţie tautologică când spunem că nevoile originate în pulsiune tind spre satisfacere şi trebuie să fie satisfăcute, satisfacţie fără de care creşterea excitaţiei poate distruge aparatul psihic din interior. Putem cita, în acest context, istoria calului din Schilda, pe care Freud o povesteşte în *Cinci lecţii despre psihanaliză**: „Amintiţi-vă istoria calului din Schilda. Locuitorii acestui mic oraş aveau un cal căruia îi admirau forţa. Din nefericire, întreţinerea animalului costa scump; s-a decis deci, pentru a-l dezobişnui de hrană, să i se diminueze în fiecare zi porţia de ovăz; ceea ce s-a şi făcut; dar, când ultimul bob a fost suprimat, calul a murit. Oamenii din Schilda n-au ştiut niciodată de ce. În ceea ce mă priveşte, înclin să cred că el a murit de foame şi că nici un animal nu este capabil să trăiască dacă nu-i dai porţia lui de nutreţ".[35] În „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor"(*) Freud spune acelaşi lucru, dar la nivel teoretic: „Scopul unei pulsiuni este întotdeauna satisfacţia *ce nu poate fi obţinută decât suprimând starea de excitaţie la sursa pulsiunii*"[36] şi, ulterior, după ce a vorbit despre pulsiuni cu scop inhibat, el conchide: „Se poate presupune că tocmai asemenea procese nu se petrec fără o satisfacere parţială".[37]

[34] S. Freud, *L'intérpretation des rèves*, Paris, PUF, 1967, p. 481; subliniat de mine.

[35] S. Freud, Cinq leçons sur la psychanalyse, Paris, Payot, 1966, p. 65

[36] S. Freud, Cinq leçons sur la psychanalyes Paris, Payot, 1966, p. 65.

[37] Ibid. p. 19

Situația pe care o descrie teoria masochismului erogen primar, așa cum o prezintă Freud, este cu totul alta: ea se bazează pe luarea în considerare a pulsiunii de moarte. Ori, *nu poate fi vorba de a satisface această pulsiune, ci de a găsi un mijloc pentru a nu o satisface; nu este vorba nici de a găsi soluții de așteptare-amânare a satisfacerii, ci de a-i împiedica, cât mai mult timp posibil, „satisfacția"*. Freud prezintă masochismul erogen primar ca mijlocul *prin excelență* (sau mai degrabă ca *singurul* mijloc așa cum vom vedea) pentru a împiedica „satisfacerea" pulsiunii de moarte, pentru a împiedica distrugerea noastră. Trebuie să observăm importanța acestei atitudini: *până în 1920 și până la „Problema economică a masochismului"* (*) *masochismul era o altă cale de satisfacere libidinală; aici el a devenit în mod esențial mijlocul non-satisfacerii pulsiunii de moarte.* În opoziție cu alte mijloace de apărare (mecanisme de apărare) el nu este un mijloc de a împiedica satisfacerea directă a pulsiunii ci permite, prin intermediul simptomelor, satisfacerea ei indirectă. Înțelegem cu ușurință consecințele psihopatologice ale unei astfel de teorii a masochismului: *dacă masochismul poate împiedica satisfacerea unei pulsiuni este suficient ca el să se aplice altei pulsiuni decât pulsiunea de moarte, să se aplice pulsiunii de viață, libidoului, și/sau pulsiunii de autoconservare pentru ca, paradoxal, să se transforme din masochism gardian al vieții în masochism mortifier.* Exemplul anorexiilor mentale grave ne arată cum masochismul se poate substitui satisfacției nevoilor vitale provocând, paradoxal, moartea.[38]

Un alt exemplu al modului în care satisfacția masochistă blochează satisfacerea pulsiunii de viață și de auto-conservare se observă în cazurile de mutilări grave sau chiar mortale pe care și le provoacă anumiți psihotici. Regăsim aici preocuparea lui Freud (cf. I) privind primejdia vitală reprezentată de masochism. Ceea ce îl neliniștea pe Freud era capacitatea

[38] Am cunoscut anorexiile mentale grave în lucrările lui E. si J. Kestemberg lucrând cu anorexici (psihodrama) sub direcția lui E. Kestemberg. Ei au fost cei ce au pus în evidență legătura dintre anorexii și masochismul erogen. Acestea fiind spuse, eu sunt singurul responsabil pentru manier a în care prezint masochismul erogen mai ales în privința legăturii dintre masochismul erogen și pulsiunea de moarte.

masochismului de a „anula" neplăcerea și de a o scoate din joc cu rolul ei de avertisment vital; ceea ce este profund amenințător în masochism este că împreună cu semnalul-avertisment (neplăcerea) el poate renunța (împiedica) satisfacerea nevoilor vitale și pune astfel viața în pericol.

c) Masochism și subiect (insuficiența proiecției ca răspuns la distructivitatea internă)

1. Câteva considerații despre proiecția primară:

Dacă vrem să caracterizăm specificitatea răspunsului pe care masochismul erogen primar îl dă amenințării interne (pulsiunii de moarte) trebuie să facem iar o întoarcere înapoi și să comparăm masochismul erogen cu soluțiile pe care Freud le propunea până aici, ca fiind cele ale Eului arhaic față de amenințările interne. Vom compara masochismul mai ales cu proiecția pentru că, pe de o parte, așa cum am văzut în citatul rezumând teoria freudiană despre masochismul erogen, este citată proiecția (sau deplasarea spre exterior)[39] și, pe de altă parte, pentru că proiecția era până aici apărarea primară fundamentală a Eului arhaic, în raport cu amenințarea internă.

Ne amintim textul clasic în care Freud arăta cum Eul arhaic, Eul-plăcere purificat „ia în el, în măsura în care sunt surse de plăcere, obiectele care se prezintă, le introiectează (...) și, *pe de altă parte expulzează în afara lui ceea ce în interior îi provoacă neplăcere (vezi mai departe mecanismul proiecției).*"[40] Această proiecție primară este la origina obiectului extern, constituie obiectul extern: „Exteriorul, obiectul, urâtul, ar fi la început identice".[41] Pentru ca această proiecție să poată avea loc sunt cerute două condiții: un subiect (un Eu) și un suport extern pe care să se efectueze proiecția. Acest suport este furnizat de „obiectul" EU-lui – realitate – al începutului, un

[39] Freud utilizează ambele expresii; cf. pentru proiecte „Le problème économique du masochisme" op.cit.p. 292.

[40] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, op. cit. p. 38; subliniat de mine.

[41] Ibid p. 39

EU auto-erotic pentru care: „Lumea exterioară (...) nu este investită cu interes, (în sensul general al termenului) este indiferentă pentru ceea ce este sastisfacere".[42] Acest suport preproiectiv nu este un obiect, în deplinul înțeles al cuvântului, de vreme ce nu este investit şi nici nu va deveni astfel, decât numai după ce proiecția s-a efectuat asupra lui. Acest tip de proiecție, aşa cum am făcut efortul să-l rezumăm succint, poate fi un răspuns la amenințarea pe care o reprezintă pulsiunea de moarte? Înainte de a răspunde la această întrebare, trebuie să vorbim despre un alt tip de apărare utilizată de către Eul arhaic: satisfacerea halucinatorie a dorinței. Dacă o mai facem şi aici, este pentru că satisfacerea halucinatorie a dorinței este şi ea un tip de apărare de tip proiectiv[43] al cărui caracter „primar" este neîndoielnic. Dar ca şi în cazul visului, este o proiecție cu un caracter diferit de proiecția „răului" în exterior. Ceea ce caracterizează satisfacerea halucinatorie a dorinței este faptul că ea este o proiecție introiectabilă şi introiectată, în timp ce proiecția răului (ca în cazul clasic al proiecției ca mecanism de apărare) serveşte Eului pentru ca acesta să poată trăi cauza excitației ca pe o percepție externă şi să se poată apăra, în spatele barierei filtrului de excitații (sau prin fugă) de întoarcerea a ceea ce a fost proiectat. O altă diferență priveşte raporturile cu obiectul: dacă proiecția răului constituie, aşa cum am văzut, obiectul extern, satisfacerea halucinatorie a dorinței, proiecție-introiectată, constituie obiectul intern. Când Freud vorbeşte în *Metapsihologie** despre introiecția

[42] Ibid. p. 37

[43] Caracterul proiectiv al satisfacerii halucinatorii a dorinței suscită mirarea dacă nu chiar îndoiala. Pentru a încerca să conving, şi în primul rând să mă conving, m-am aplecat asupra textelor în care Freud vorbeşte despre asta, fiind de la sine înțeles că el are cuvântul decisiv asupra acestui concept al cărui autor este. Vom arăta acest caracter proiectiv, trecând prin identitatea de structură între satisfacerea halucinatorie şi vis. Într-adevăr Freud abordează în trei reprize satisfacerea halucinatorie a dorinței: în *Interpretarea viselor*(*), în contextul concepției sale despre vis ca îndeplinire de dorință, în „Complement metapsihologic la teoria visului"(*) şi în „Formulări privind cele două principii ale funcționării mentale"(*) Iată ce spune în acest ultim articol: „presupunând ca starea de echilibru mental a fost perturbată de exigențele peremptorii ale nevoilor interne nu fac decât să revin la moduri de gândire pe care le-am dezvoltat în alte părți. În situația luată în considerare tot ce se gândeşte (tot ce se doreşte) este imaginat pur şi simplu sub formă de halucinație aşa cum ni se mai întâmplă şi acum, noaptea, sub formă de vise." (*op.cit.* p. 3-3; subliniat de mine). Este clar indicată aici identitatea de structură între satisfacerea halucinatorie a dorinței şi vis. (Nu este bineînțeles vorba despre o identitate de conținut: visul adultului diferă de visul copilului, iar visul copilului diferă de acest prim vis care este satisfacerea halucinatorie a dorinței). Ori, visul este indubitabil o proiecție. În „Complement metapsihologic la teoria visului"(*) Freud spune: „Un vis ne indică faptul că ceva s-a produs; ceva care putea să perturbe omul (aşa cum exigențele pulsionale, excitația perturbă Eul arhaic...) şi ne permite să sesizăm modul în care a fost posibilă apărarea împotriva acestei perturbări. În final, cel ce doarme, visează şi-şi poate continua astfel somnul: în locul unei revendicări interne survine un eveniment extern a cărui revendicare este lichidată. Un vis este şi o proiecție, exteriorizare a unui proces intern" (în *Métapsychologie, op.cit.* p. 128, subliniat de mine). Şi pentru a nu mai rămâne nici un grăunte de îndoială asupra sensului pe care Freud îl dă aici proiecției, iată urmarea textului citat: „Ne amintim că am mai întâlnit proiecția şi în altă parte, printre mecanismele de apărare. În fobia isterică de asemenea, mecanismul atingea punctul său culminant când individul poate să se protejeze prin tentative de fugă, de evitare a unui pericol extern care a luat locul unei revendicări pulsionale interne" (Ibid. p. 128).

„bunului" opusă proiecției „răului", se pare că se referă atât la introiecția satisfacerii halucinatorii a dorinței, cât şi la percepțiile legate de experiențele de satisfacere. Proiecția (ambele forme reunite) era, mi se pare, apărarea prin excelență a Eului primar, cât timp era vorba despre excitația provenită din libido. Toate acestea rămân adevărate chiar după 1920 (sau după 1924, data lucrării „Problema economică a masochismului"*) *cu condiția să ne referim la revendicările libidoului, a căror caracteristică este să tindă spre satisfacerea prin obiect.* Freud reia afirmații similare în „Negația"*, adică în 1925. Dar noi trebuie să ne punem, împreună cu el, problema de a afla dacă proiecția poate fi pentru Eu o apărare suficientă împotriva amenințării de distrugere internă, ce provine din pulsiunea de moarte.[44]

[44] B. Rosenberg, Reflections sur la diversité et les limites de la projection, în *Les Cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychothérapie*, No 9-10, toamna 1984 – primăvara 1985, Paris.

b) Insuficienţa proiecţiei primare; masochism şi subiectivitate:

Proiecţia, ca apărare faţă de ameninţarea pulsiunii de moarte, serveşte la drenarea în exterior a „celei mai mari părţi" a pulsiunii de moarte.[45] Vom reveni mai târziu asupra caracterului specific al acestei proiecţii. Dar dacă „cea mai mare parte" este proiectată, rămâne, ne spune Freud, „o altă parte [care] nu participă la această deplasare spre exterior, ce rămâne în organism şi aici ea se leagă libidinal cu ajutorul co-excitaţiei sexuale despre care am vorbit; în ea trebuie să recunoaştem masochismul originar, erogen".[46]

Dacă acest text are un sens, acela este de a afirma că proiecţia este incapabilă să rezolve problema în întregime, că este deci insuficientă şi că apărarea împotriva pulsiunii de moarte nu se face numai prin obiect. *Pulsiunea de moarte atacă* („ar vrea să fragmenteze") *nu în primul rând obiectul, ci subiectul.* Este nevoie, deci, de un mijloc de apărare specific, care este, ne spune Freud, intricarea pulsională primară, sau masochismul erogen primar, care are *caracteristica de a fi o apărare a subiectului de către subiect, în interiorul subiectului, fără intermedierea obiectului extern şi a obiectului pur şi simplu.* Această apărare este o relaţie subiect-subiect, a subiectului cu el însuşi, fără intermedierea obiectului. *Caracteristica şi chiar esenţa masochismului este de a constitui o asemenea relaţie şi, invers, numai masochismul oferă subiectului posibilitatea de a se trăi pe el însuşi direct, fără mediere. Freud spune despre masochismul erogen primar: „...Masochismul (...) păstrează întotdeauna ca obiect fiinţa proprie a individului".*[47] Deoarece masochismul erogen primar este esenţa tuturor formelor de masochism, vom regăsi această caracteristică de fiecare dată, chiar dacă în forme mai puţin evidente. Astfel, în forma sa cea mai evoluată şi mai ascunsă, masochismul moral, care transgresează interdicţia Supraeului, nu în mod esenţial pentru a se satisface libidinal, ci pentru a suscita *propria* culpabilitate,

[45] Cf. S. Freud, Le problème économique du masochisme, *op.cit.*, pp. 26-27.
[46] Ibid., p. 291.
[47] Ibid.p. 292; subliniat de mine.

a o erotiza şi a se bucura de ea în mod masochist.[48] *Este plăcerea propriilor sentimente (culpabilitate) ale subiectului, adică juisarea de el însuşi.* Se ştie de altfel puţina importanţă pe care o are persoana sadicului pentru masochist (în alte forme ale masochismului, mai ales în masochismul erogen secundar), pe care îl utilizează (şi manipulează) după plac: adevăratul scop este de a juisa de *propria sa suferinţă.* Chiar în sadismul considerat ca masochism proiectat, în noua perspectivă a lucrării „Problema economică a masochismului" are ca scop, ţinem să reamintim, să dea sadicului posibilitatea de a juisa, prin identificare cu obiectul sadizat, de propria cruzime-suferinţă, adică de el însuşi.

Dacă fiinţa umană nu se poate cunoaşte decât prin intermediul obiectului şi a proiecţiei[49] (oglinda obiectului), atunci ea însăşi se poate trăi, se poate *recunoaşte ca subiect numai prin trăirea masochistă.* În starea de detresă infantilă, copilul mic *se simte el însuşi ca un subiect suferind,* se resimte el însuşi prin nevoi, prin dorinţele sale nesatisfăcute. În evoluţia ulterioară, întâlnirea subiectului cu el însuşi nu se mai face exclusiv prin suferinţă şi semnificaţia sa masochistă; semnificaţia masochistă a relaţiei de la sine la sine trece în plan secundar, dar nu rămâne, credem noi, mai puţin implicită. Ea poate fi relativ uşor regăsită în clinica noastră: când am spus unei paciente, care se plângea de angoasa sa (autentică), că se regăseşte pe sine în angoasa sa, ea a înţeles imediat şi intervenţia mea a liniştit-o pentru că *s-a regăsit efectiv ca subiect.* O ultimă întrebare-asociaţie: nu există, în îndoiala carteziană, îndoiala acestui om îndrăgostit de evidenţe clare şi distincte, o semnificaţie masochistă în supoziţia unui geniu rău (între alte motive de a te îndoi), care îl induce în eroare chiar şi în cele mai sigure evidenţe? Ştim ce regăseşte Descartes prin îndoiala sa (suferinţa de a se îndoi...): pe sine însuşi.

Ni se pare că trebuie, înainte de a încheia discuţia despre acest aspect al masochismului, să ne întrebăm dacă această re-

[48] Cf. B. Rosenberg, Culpabilité et masochisme moral, în *Cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychotérapie,* no.4, primăvara 1982, pp. 73-110.
[49] Cf. B. Rosenberg, Sur la négation, partea a treia, în *Cahiers du Centre de Psychanalyse* et de Psychothérapie no.2, primăvara 1981, p. 34.

laţie de la sine la sine pe care masochismul o face posibilă şi o realizează în interiorul lui însuşi nu este cumva sursa reprezentării noastre despre timp.[50] Freud spune în „Dincolo de principiul plăcerii"*: „Îmi permit, ajuns în acest punct, să ating în trecere o temă care ar merita dezvoltarea cea mai aprofundată. Anumite date culese de psihanaliză ne permit să angajăm o discuţie despre propoziţia kantiană conform căreia timpul şi spaţiul sunt forme necesare ale gândirii noastre. Experienţa ne-a învăţat că procesele psihice inconştiente sunt în sine „atemporale". Aceasta înseamnă, mai întâi, că ele nu sunt ordonate temporal, că timpul nu le modifică cu nimic şi că reprezentarea timpului nu le poate fi aplicată. Sunt aici caracteristici negative despre care nu ne putem face o idee clară decât comparându-le cu procesele psihice conştiente. Reprezentarea noastră abstractă despre timp pare să derive mai degrabă din modul de travaliu al sistemului Pc-Cs: *ea ar corespunde unei auto-percepţii al acestui mod de travaliu*".[51] Astfel deci masochismul realizează auto-percepţia, parte integrantă a acestei relaţii de la sine la sine, şi care este sursa reprezentării timpului. Masochismul este, deci, cel care face în acelaşi timp posibilă recunoaşterea subiectului de către el însuşi, dându-i prin asta posibilitatea de a avea o istorie, de a-şi ordona în timp viaţa interioară.

Freud vorbeşte (în acest citat) despre travaliul sistemului Pc-Cs, şi cuvântul „travaliu" nu este, credem, întâmplător. Travaliul de perlaborare, pentru a nu vorbi decât despre el, este, în ultimă instanţă, posibilitatea de a integra în sistemul Pc-Cs, în Eu, ceea ce altădată (sau chiar în momentul perlaborării) a fost refulat pentru că a suscitat o neplăcere. N-ar fi oare adevărată afirmaţia că dacă o neplăcere relativă este acceptabilă în momentul perlaborării (fără de care ea nici nu ar fi posibilă) este pentru că nucleul masochist erogen primar al Eului este acolo pentru a o face posibilă?

[50] Trebuie, bineînţeles să distingem între temporalitate-continuitate internă a Eului (cf. prima parte) şi reprezentarea pe care o avem despre timp, deşi aceea o influenţează pe aceasta.

[51] S. Freud, Au delà du principe de plaisir, în *Essais de Psychanalyse*, Paris, Payot, 1981, p. 70; subliniat de mine.

c) Masochism şi constituirea Eului primar:

Dacă masochismul primar, şi doar masochismul, este punctul de întâlnire originar al subiectului cu el însuşi, *el devine prin asta locul în care subiectul se naşte pentru el însuşi, în care Eul se constituie.* Subiectul, Sinele (Sinele vrând să spună aici percepţia imediată despre el însuşi a Eului arhaic), se naşte, deci, prin intricare pulsională primară, adică definiţia dată de Freud masochismului primar. Din acest punct de vedere, în mod paradoxal în aparenţă, trebuie să fim atenţi, cred, la excesul de expresii fiziologico-biologice pe care Freud le utilizează în jumătatea de pagină în care expune masochismul primar. Astfel, vorbind despre coexcitaţie, el spune că este un „mecanism fiziologic infantil", că ea este astfel „fundamentul fiziologic" pe care se edifică masochismul erogen. Cele două pulsiuni „acţionând în fiinţa vie", libidoul întâlneşte „în fiinţa vie (pluricelulară)" pulsiunea de moarte, care vrea „să rupă în bucăţi această fiinţă celulară" şi să o reducă la „starea de stabilitate anorganică". Dar având loc mai ales această întâlnire de pulsiuni, legarea coexcitativă sau intricarea pulsională se face la nivelul organismului: „O altă parte a acestei pulsiuni este plasată direct în serviciul funcţiei sexuale, rămânând în organism..."[52]

Această insistenţă a lui Freud asupra fiziologic-biologicului este poate maniera sa de a ne spune că legarea-intricarea pulsională se petrece la nivelul organic, dar că este în acelaşi timp prima schiţă a vieţii psihice. *Intricarea pulsională primară, sau masochismul primar, este trăsătura de unire între organic şi psihic.*

Trebuie să descriem aici mai precis cum se realizează intricarea pulsională sau legarea de către şi prin libido a pulsiunii de distrugere. Aşa cum ştim, Freud n-a fost prea precis în această chestiune, dar cred că ne-a lăsat destule indicaţii pentru a ne putea face o reprezentare suficientă. *Aspectul care ni se pare esenţial este că intricarea pulsională este condiţionată de obiect (de reprezentarea sa).* Obiectul este astfel dublu investit pulsional: de pulsiunea de moarte care tinde să-l facă bucăţi,

[52] S. Freud, Le problème economique du masochisme, *op.cit.*, p. 291.

să-l dizloce, să-l dizolve şi de libido care face efortul, paralel cu scopurile sexuale, de a conserva obiectul investirii, de a-l menține. Libidoul tinde să lege acolo unde pulsiunea de moarte tinde să dezlege. Obiectul devine, astfel, condiția, cimentul intricării pulsionale, mediatorul acesteia. Starea obişnuită este aceea a unei intricări-dezintricări, adică o intricare relativă. Aceasta se manifestă în dubla relație iubire-ură cu obiectul, pe care Freud o leagă, începând din 1920 de dualitatea pulsiune de viață-pulsiune de moarte.[53] Prin asta, ambivalența devine exemplul tip de investire pulsională dual a obiectului, exemplul unei intricări pulsionale parțial nereuşite, al unui *„amestec incomplet* (deci şi parțial reuşit): „Putem să ne întrebăm în egală măsură dacă ambivalența pe care o găsim adesea atât de marcată la subiecții având o dispoziție constituțională pentru nevroză n-ar trebui considerată, şi ea, ca o consecință a unei dezintricări a instinctelor; este adevărat că asta ne-ar duce la un trecut atât de îndepărtat, încât ne-am regăsi mai degrabă în prezența unui *amestec incomplet*".[54] Ambivalența fiind o constantă a investirii obiectului, găsim, după gradul de ambivalență, mai multă sau mai puțină intricare pulsională, într-o corespondență invers proporțională: mai multă ambivalență, mai puțină intricare. În melancolie asistăm la un fel de contra-probă a importanței obiectului în intricarea pulsională: *pierderea obiectului provoacă o dezintricare pulsională* (dar care rămâne mereu relativă). Eul se identifică cu obiectul, elementul distructiv se concentrează în Supraeul devenit „cultură pură a instinctului de moarte".[55]

Această descriere a intricării pulsionale condiționate şi realizate prin intermediul obiectului, corespunde cu ceea ce am

[53] El are grijă să adauge în 1923 o notă la „Micul Hans": „Asta a fost scris pe timpul când Adler părea să mai fie pe terenul psihanalizei, înainte de a pune în față „protestul viril" şi de a nega refularea. A trebuit şi eu să mă gândesc la un „instinct de agresiune" dar acesta nu este acelaşi cu al lui Adler. Prefer să-l numesc „instinct de distrugere" sau „instinct de moarte". Opoziția dintre acest instinct şi instinctele libidinale se manifestă în polaritatea cunoscută iubire-ură..." (Analiza fobiei unui băiețel de cinci ani, în *Cinq psychanalyses*, Paris, Payot, 1981; subliniat de mine.

[54] S.Freud, Le Moi et le Ça, în *Essais de Psychanalyse*, Paris, Payot, 1981; subliniat de mine.

[55] Ibid. p. 227.

putea denumi intricare pulsională secundară; intricarea primară, dimpotrivă, se joacă în jurul *Eului-subiect* şi existența acestuia este mai degrabă condiționată de intricarea pulsională. *Eul nu se poate forma fără ca pulsiunea de moarte să fie legată, altfel orice schiță de Eu primar ar fi distrusă.* Astfel, prin echivalența intricării pulsionale primare cu masochismul erogen primar, Eul primar este masochist; dacă nu, el nu poate nici exista, nici dura. *Masochismul erogen primar este astfel condiția formării Eului şi, în acelaşi timp, prima formă de structurare-organizare a Eului.* În realitate, intricarea pulsională primară, echivalentă cu masochismul primar nu este, la propriu vorbind, condiția Eului primar; ele sunt strict contemporane. Masochismul este *locul limită unde lucrurile se înnoadă; legând pulsiunea de viață de pulsiunea de moarte, se constituie primul nod psihic durabil.* Masochismul primar erogen se realizează în starea de detresă primară erotizată; acolo subiectul se recunoaşte pe el însuşi, acolo este naşterea Eului arhaic ce fondează subiectul. Masochismul este astfel sursa temporalității-duratei interne (cf. prima parte) sau altfel spus, prima schiță a perversiunii (polimorfe) infantile.

Acestea fiind spuse, opoziția pe care încercăm să o stabilim între intricarea pulsională secundară realizată prin intermediul obiectului şi intricarea pulsională primară ce se joacă în jurul Eului-subiect, nu este decât relativă, limitată. Într-adevăr, dacă pornim de la diada-unitate mamă-copil, ajungem să gândim că mama este aceea care determină legarea pulsiunii de moarte prin libido, atât timp cât copilul nu o poate face prin el însuşi. Aceasta subliniază importanța obiectului primar, mama, care pregăteşte şi condiționează intricarea primară. Această sarcină arhaică a mamei de a favoriza intricarea-legarea pulsională are o importanță capitală pentru viitorul psihopatologic al copilului; este probabil că ea determină calitatea intricării primare, existența unui nucleu masochist solid care asigură o continuitate internă suficientă sau o disfuncție a acestui nucleu-organizare masochistă primară având drept consecință o amenințare – ce poate fi gravă – de discontinuitate a funcționării Eului. Această amenințare devine realitate în psihoză: ea se realizează în organizarea Eului psihotic prin instaurarea unui clivaj al Eului ca răspuns obligatoriu al psi-

hoticului în fața unor nivele de intensitate a excitației insuportabile pentru el. *Astfel, clivajul Eului psihotic realizează discontinuitatea funcționării Eului, el însuși consecință a unei falii (disfuncții) a nucleului masochist primar.*

Trebuie, credem noi, să insistăm asupra acestei concluzii, pentru că ea face legătura între două lucruri care reprezintă convingerea noastră de psihanaliști în privința psihozei: pe de o parte, importanța fantasmelor și a conduitei mamei cu copilul viitor-psihotic și, pe de altă parte, intuiția genială a lui Freud în 1938[56] privind definirea structurii Eului psihotic prin clivaj. Legătura este constituită de către nucleul masochist primar care, pe de o parte este determinat în mare măsură de calitatea conduitei mamei și care determină la rândul său discontinuitatea Eului psihotic, care se va materializa, în evoluția ulterioară, ca clivaj al Eului psihotic. În opoziție, nucleul masochist primar asigură continuitatea internă a Eului nevrotic și îl face să evite clivajul, chiar și în situații traumatice.

d) Masochism și obiect

Am pus accentul, până aici, pe raportul dintre Eul-subiect și masochism. Trebuie să ne ocupăm acum de relațiile masochismului primar cu obiectul său, ceea ce ni se pare în acest context echivalent, și de relațiile masochismului cu proiecția. Trebuie să ne punem, deci, întrebarea pe care am lăsat-o de o parte până aici: care este statutul acestei deplasări spre exterior sau proiecții, despre care se spune că este capabilă să dreneze-deplaseze spre exterior pulsiunea de moarte?

La prima vedere, textul lui Freud (cf.p.70) considera apărarea proiectivă (deplasare) și apărarea prin intricare-legare pulsională ca fiind *independente* una de alta. Mai mult: apărarea proiectivă este prezentată în două etape ca fiind primară în raport cu intricarea pulsională și ca având o greutate relativ mai importantă („cea mai mare parte"). Noi credem că această interpretare este falsă (în afară de importanța relativă

[56] Cf. B. Rosenberg, Quelques reflexions sur la notion de clivage du Moi dans l'oeuvre de Freud, în *Les Cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychothérapie* no.1, toamna, 1980, p. 9-32.

a defensei proiective, și asta numai în cazul normal), și asta atât din motive ce țin de logica teoriei freudiene despre masochismul erogen, cât și în relație cu sensul textului „Problema economică a masochismului"*, așa cum ni-l relevă o lectură atentă. Ar fi de mirare ca intricarea să fie considerată ca secundară într-un text care pune bazele caracterului primar al masochismului erogen – echivalent al intricării pulsionale primare – în raport cu sadismul bazat pe proiecție. Freud ținea la această primaritate și adaugă, așa cum se știe, o notă în acest sens, în „Pulsiuni și destine ale pulsiunilor"(*).[57] Dacă masochismul este deci primul (primar), înseamnă că intricarea pulsională este primară în raport cu proiecția, care fondează sadismul. Pe de altă parte, dacă există, așa cum am văzut, relații „regulate și intime" între masochism și sadism, nu poate exista independență de funcționare între intricarea pulsională și proiecție. *Toate acestea dovedesc că ipoteza cea mai probabilă este că intricarea pulsională (masochismul) este prima și primară, și că proiecția este secundară și depinde, pentru a se efectua, de intricarea pulsională.* Trebuie adăugat la toate acestea că proiecția (chiar proiecția primară) este un mecanism de apărare care presupune, pe de-o parte, un suport exterior ei însăși (cf. p. 73-75) și un Eu subiect care utilizează proiecția. Ori, Eul-subiect, așa cum am văzut, este condiționat de intricarea pulsională, nu există decât prin masochismul care îl constituie. Masochismul precede sadismul, intricarea pulsională precede proiecția, narcisismul primar precede libidoul obiectual.

Să privim acum la textul „Problema economică a masochismului"*: „Asumându-ne o oarecare inexactitudine, putem spune că pulsiunea de moarte care acționează în organism (...) este *identică cu masochismul*".[58] De ce această afirmație uimitoare și cel puțin „inexactă" din partea cuiva care a susținut,

[57] Iată textul căruia Freud îi adaugă această notă: „Un masochism originar care nu s-ar ivi din sadism în modul în care l-am descris, nu pare a se întâlni." Și iată nota: „În lucrări ulterioare (vezi „Problema economică a masochismului", 1924) am susținut o teză opusă în privința problemelor vieții pulsionale („Pulsions et destins des pulsions, *op.cit.* p. 27).

[58] S. Freud, Le problème économique du masochisme, *op. cit.* p. 292; subliniat de mine.

în pagina precedentă (ca şi în rândurile imediat următoare ale acestui text), că masochismul *nu este pulsiunea de moarte, ci pulsiunea de moarte legată prin libido şi de libido*? Freud avea desigur motivele sale: în primul rând voia poate să ne spună că dacă există intricare pulsională, nici dezintricarea pulsională nu este departe, că este oricând posibilă şi că, în anumite cazuri, este chiar inevitabilă: dacă există dezintricare şi pe măsură ce ea se realizează, masochismul se apropie de pulsiunea de moarte şi dobândeşte astfel o potenţialitate mortiferă. Această potenţialitate mortiferă este, teoretic şi clinic, importantă şi ea este, credem, înscrisă în textul nostru. Se regăseşte în melancoliile grave în care dezintricarea slăbeşte organizarea masochistă a Eului şi duce, astfel, la creşterea riscului suicidar. Masochismul erogen primar care constituie Eul-subiect şi este gardianul supravieţuirii sale poate, deci, reveni în anumite condiţii la un masochism mortifer, ameninţare fundamentală pentru supravieţuirea psihică a Eului.

Dar să revenim la text: „Asumându-ne o oarecare inexactitudine, am putea să spunem că pulsiunea de moarte care acţionează în organism – sadismul originar – este identic cu masochismul. După ce cea mai mare parte a fost deplasată spre exterior pe obiecte, ceea ce rămâne în interior ca reziduu este masochismul propriu zis, erogen;"[59] Vedem aici celălalt motiv al „inexactitudinii" lui Freud: ceea ce vrea să spună atunci când identifică pulsiunea de moarte cu masochismul este că ceea ce este proiectat în exterior nu este pulsiunea de moarte pură, ci masochismul, adică pulsiunea de moarte deja legată, legată a minima de libido.[60] Astfel, ceea ce este proiectat în exterior şi devine sadism este masochismul, *sadismul devenind astfel masochism proiectat, ceea ce fundamentează teoretic primaritatea masochismului asupra sadismului.* Aceasta precizează sensul fundamental al sadismului: este un masochism trăit proiectiv, prin intermediul obiectului, o apărare necesară în raport cu masochismul primar, care fără asta ar ocupa tot locul, ar izola Eul de obiect şi ar deveni astfel mortifer.[61]

Ceea ce mai este precizat aici prin intermediul „inexactităţii" este conţinutul pulsional al proiecţiei şi, credem noi, al oricărei proiecţii, oricare ar fi să fie ea: ea nu este numai proiecţia revendicărilor libidinale, ea este întotdeauna proiecţia rezultatului intricării pulsionale, ea este prin conţinutul său proiecţia uniunii pulsionale. Aici se află, poate, motivul dispariţiei articolului despre proiecţie din *Metapsihologie**: ceea ce lipsea, pentru ca un astfel de articol să fie posibil, era aportul teoriei masochismului la teoria proiecţiei, aport care precizează dublul conţinut pulsional al oricărei proiecţii. Uniunea-intricare pulsională fiind o caracteristică generală a proiecţiei ca atare, este în acelaşi timp una din cheile sale, cea care permite caracterizarea celor după tipuri de proiecţie primară.

Am prezentat ca independente una de alta proiecţia „răului" care constituie obiectul extern şi satisfacerea halucinatorie a dorinţei care constituie obiectul intern. Ne putem, însă, întreba dacă nu cumva una din diferenţele dintre cele două, dacă nu şi cea esenţială, nu rezidă în conţinutul pulsional diferit în cele două tipuri de proiecţie: *în proiecţia răului putem presupune un aport relativ mai important al pulsiunii de moarte, al aspectului distructiv,*[62] în timp ce în satisfacerea halucinatorie a dorinţei ar exista o mai bună integrare, o mai bună legare a pulsiunii de moarte de către libido şi, astfel, conţinutul acestei proiecţii devine introiectabil şi introiectat.

Constituind conţinutul comun, deşi în grade diferite, a celor două tipuri de proiecţie primară, intricarea pulsională se

59 Ibid.

60 De altfel acestea au fost spuse deja într-un text fundamental în care Freud expune teoria masochismului. El începe prin a vorbi de „libidoul (care) întâlneşte în fiinţele vii pulsiunea de moarte"(p. 29). Această „întâlnire" nu este oare ea deja o intricare pulsională *a minima* care precede orice proiecţie (de ordinul sadismului) în exterior? Pentru proiecţia-deplasare în exterior a pulsiunii de moarte, Freud formulează lucrurile astfel: „Libidoul are ca sarcină de a face inofensivă această pulsiune destructivă şi se achită de ea derivând această pulsiune în mare parte spre exterior" (p. 291). Nu înseamnă oare să spunem că intricarea pulsională precede proiecţia mai degrabă decât să afirmăm că libidoul este cel care efectuează această „derivare" spre exterior? Cum ar fi posibil acest lucru fără o minimă intricare pulsională?

61 Cf. IIB: „Masochism mortifer şi masochism gardian al veiţii"

62 Ne reamintim termenii în care Freud caracterizează obiectul extern al acestei proiecţii: „Exteriorul, obiectul, urâtul, ar fi la început identice" (Pulsions et destins des pulsions, *op.cit.* p. 39; subliniat de mine.)

găseşte implicată atât în constituirea obiectului intern, cât şi în aceea a celui extern. Putem susține că *masochismul se regăseşte astfel ca element al acestor două tipuri de obiect sau, pe scurt, a obiectului, ceea ce vrea să însemne, de asemenea, că masochismul este implicat în relația de obiect (în orice relație de obiect) şi că o face posibilă: ceea ce vrea să spună că permite relativa non-satisfacere, non-descărcare imediată (inerentă oricărei relații de obiect durabile) şi, iată, găsim aici temele legate de relația masochismului cu principiul plăcerii.* Asta vrea să însemne că prezența masochismului permite genetic ascensiunea spre Oedip, (ca să nu vorbim decât despre acest moment), făcând relativ suportabilă angoasa de castrare, fără de care Oedip-ul nu are sens. Acest lucru este important şi din punct de vedere clinic, pentru că fără această investire „masochistă" a obiectului analist, situația analitică însăşi ar fi probabil insuportabilă din cauza frustrărilor pe care le presupune. Dar nu rămâne mai puțin adevărat că în cazurile de „bună" indicație de analiză, prezența masochismului în relația de obiect rămâne subterană şi, ca să zicem aşa, clandestină: ea nu devine palpabilă decât în cazurile în care simțim că sunt necesare amenajări psihoterapeutice (psihodrama de exemplu) pentru ca terapia să fie posibilă. *Aprecierea ponderii nucleului masochist erogen primar în inima relației de obiect este esențială în indicațiile de psihanaliză, ca de altfel şi invers, în indicațiile de amenajări psihoterapeutice ale cure analitice.*

B – Masochism mortifer şi masochism gardian al vieții

Încercând de-a lungul acestei lucrări să descriem masochismul erogen primar, care constituie nucleul masochist permanent al Eului, am expus implicit masochismul gardian al vieții. Să revenim pe scurt, în scopul de a-l defini, asupra unor aspecte deja dezvoltate, pentru a încerca să mergem mai departe.

a) În legătură cu relațiile principiului plăcerii cu masochismul, am încercat să arătăm, urmându-l pe Freud, că masochismul primar este cel care transformă plăcerea într-o plăcere-neplăcere, într-un proces incluzând nu numai descărcarea ci, de asemenea, într-o oarecare măsură, excitația. Clinic vorbind, nucleul masochist al Eului, constituit primar, dar care persistă în Eu, este cel care permite investirea (legarea) excitației, făcând-o acceptabilă: altfel excitația este (o neplăcere) insuportabilă şi în final imposibilă. Dar fără excitație nu există viață, este stingere, moarte. Masochismul (erogen) primar este deci în acest caz un masochism gardian al vieții. În terminologia ultimei metapsihologii a lui Freud (după 1924) aceasta se traduce prin faptul că fără intricare pulsională primară (masochism erogen) legea funcționării pulsiunii de moarte (principiul Nirvana) tinde să excludă orice excitație a materiei organice, făcând-o să regreseze la anorganic.

Dar masochismul, asigurând posibilitatea excitației, nu este numai gardian al vieții, el este asemenea gardian al vieții psihice: permanența nucleului masochist primar în Eu garantează temporalitatea-continuitatea psihică, asigurând continuumul excitației şi împiedicând astfel, pe de o parte, nevoia de descărcare imediată şi, pe de altă parte, prin prezența unui minim de excitație conservată în însăşi sânul descărcării, evită ca aceasta să fie (ca descărcarea imediată) un punct de discontinuitate, o ruptură în viața psihică; la fel, prezența excitației în sânul satisfacerii halucinatorii a dorinței o face pe aceasta necesară, ca şi viața fantasmatică ce decurge din ea. *A contrario*, în momentele de vid interior, de ruptură amenințătoare a vieții fantasmatice, subiectul simte nevoia unei suferințe masochist investite (masochism secundar), pentru a restabili gardianul continuității sale psihice.

Am încercat, pe de altă parte, să arătăm că masochismul, sau intricarea pulsională primară, se găseşte inclus în constituirea obiectului prin intermediul proiecției şi că el este implicat în relația de obiect, asigurând continuitatea sa. Şi aici, de asemenea (dar nu este decât un alt aspect al aceluiaşi lucru), găsim în clinica noastră subiecți care investesc sado-masochist obiectul pentru a se asigura de prezența sa.

b) Vrem acum să abordăm, pe altă cale, problema opoziției dintre masochismul gardian al vieții şi masochismul mortifer: pe de o parte, luând ca punct de plecare masochismul mortifer şi, pe de altă parte, alegând o abordare mai mult clinică decât metapsihologică, ceea ce este echivalent cu a discuta mai degrabă despre masochismul (erogen) secundar decât despre masochismul primar.

Ce este masochismul mortifer?

1) Ni se pare că răspunsul cel mai simplu, prima definiție, care va putea fi explicată apoi, este că masochismul mortifer este un masochism care reușește prea bine. Ceea ce vrea să însemne că subiectul investește masochist orice suferință, orice durere, întregul sau aproape întregul teritoriu al neplăcerii. Cunoaștem toți psihotici ce nu simt anumite dureri, adesea ca urmare a unor mutilări grave pe care și le produc ei înșiși. Cum se pot înțelege astfel de cazuri?

2) Ni se pare că în cazul lor nu este vorba doar de a face excitația (masochist) suportabilă și ocazional plăcută, ci de a-și găsi plăcerea exclusiv (sau aproape) în trăirea excitației printr-o investire majoră a acesteia. Corolarul acestei atitudini este că descărcarea, ca satisfacție obiectuală, devine la limită superfluă și, în ultimă instanță, imposibilă. Masochismul mortifer se mai definește, și este a doua definiție, ca plăcere a excitației în detrimentul plăcerii descărcării, ca satisfacție obiectuală. În opoziție cu masochismul mortifer, masochismul gardian al vieții, nu împiedică satisfacția libidinală obiectuală (descărcare), ca punct culminant al plăcerii, asigurând în același timp acceptabilitatea necesară excitației. Pe măsură ce se produce această „deplasare de la satisfacție (descărcare) obiectuală spre excitație trecem de la masochismul gardian al vieții la masochismul mortifer, veritabil masochism patologic. Când E. și J. Kestemberg vorbesc despre „orgasmul foamei" în anorexiile mentale, vorbesc despre masochismul mortifer, despre o investire masochistă a excitației produse de foame.[63]

3) Abandonul, la limită, a satisfacției obiectuale echivalează cu un abandon al obiectului. Masochismul mortifer tinde să realizeze un fel de *autism masochist*, centrat în jurul excitației în sine, în cele două sensuri ale expresiei. *Dar nu există viață, mai ales viață psihică, fără obiect: masochismul mortifer se definește, în al treilea rând, prin abandonul progresiv al obiectului*[64], pentru a deveni nu numai mortifer, ci și letal iar în acest caz își justifică numele.

4) Aceasta, și este a patra definiție, echivalează cu un *blocaj al pulsiunii de viață, axată pe satisfacția obiectuală, de către pulsiunea de moarte*; dacă masochismul gardian al vieții este o apărare împotriva distructivității interne, blocând pulsiunea de moarte, masochismul mortifer, prin creșterea considerabilă a acestei defense, poate duce subiectul către moarte, siderând funcționarea normală a libidoului și auto-conservării; ne gândim și aici la anorexiile mentale.

5) În același context al abandonului progresiv al obiectului, suntem aduși la necesitatea reconsiderării proiecției primare fondatoare a obiectului. Astfel, o suprainvestire masochistă a excitației conținute în detresa primară face mai puțin necesară căutarea satisfacerii prin halucinarea realizării dorinței; bogăția vieții fantasmatice a subiectului se va resimți din asta, la fel cu se va resimți asta în constituirea obiectului intern, care se află în chiar inima fantasmatizării. Același lucru și cu proiecția „răului" în exterior, cu aceleași consecințe pentru obiectul extern. Orice suprainvestire masochistă a excitației are drept consecință o dezafectare a altor forme de apărare și în primul rând, a proiecției. De aici, a cincea definiție a masochismului mortifer, cea care ni se pare cea fundamentală: *Este un masochism care tinde, la limită, să facă inutilă proiecția și prin ea, relația de obiect; el asigură esențialul apărării împotriva distructivității interne și lasă puțin loc proiecției, chiar și în acest domeniu.* Când Freud spune, așa cum ne amintim, că „cea mai mare parte" a pulsiunii de moarte este drenată-proiectată în exterior de către libido, el definește, credem, structura nevrotică normală. Rolul acestei „proporții" este capital: fie că se schimbă, fie că rolul masochismului devine preponderent în raport cu proiecția și în măsura în care această schimbare se petrece, masochismul evoluează și el de la un masochism gardian al vieții, spre un masochism mortifer.

6) De unde rolul capital pe care îl joacă sadismul în diferențierea dintre masochismul gardian al vieții și masochismul mortifer. Nu este vorba numai despre sadismul „plasat *direct* în serviciul pulsiunii sexuale" ci și despre sadismul în sensul mai larg, care cuprinde „pulsiunea de distrugere", „pulsiunea

[63] E. și J. Kestemberg și S. Decobert, *La faim et le corp*, Paris, PUF, 1972.

[64] Este vorba despre un abandon al obiectului sau de un clivaj al Eului făcând ca Eul să nu mai aibă acces la reprezentarea obiectului din el însuși? Clivajul Eului în psihozele reci, nedelirante, ne-ar face să înclinăm mai mult spre a doua ipoteză a acestei propoziții.

de dominare" şi „voinţa de putere"[65,66]. Partea sadismului, în această accepţiune a termenului, rezidă în economia sado-masochismului moral preponderent comparativ cu aceea a proiecţiei în raport cu intricarea pulsională: *inversarea acestei „proporţii", prin introiectarea masivă a sadismului, este semnul constituirii masochismului pe cale să devină mortifer; de unde rezultă, după noi, semnificaţia fundamentală a sadismului ca apărare în raport cu masochismul, în general şi în raport cu potenţialitatea mortiferă a masochismului, în particular.* Ne putem întreba dacă nu cumva această preponderenţă a sadismului în raport cu masochismul în cazul nevrotic-normal l-a făcut pe Freud să afirme atâta timp că sadismul este primar în raport cu masochismul.

c) Cu această chestiune a introiecţiei sadismului şi a transformării lui în masochism[67] ajungem la dificila problemă a constituirii masochismului mortifer sau, mai exact, la punerea în mişcare a procesului care transformă masochismul gardian al vieţii într-unul mortifer. Pentru aceasta, trebuie să revenim la descrierea masochismului gardian al vieţii psihice. Nucleul masochist primar care persistă în Eu face acceptabilă excitaţia suscitată de obiect şi asigură, în acest mod, continuitatea internă: este ceea ce permite acţiunea mecanismelor de apărare nevrotice şi travaliul intern, împiedicând astfel ca excitaţia să devină (cu unele excepţii) traumatică, iar descărcarea să fie brutală -"vidanta" (= tendinţa de a epuiza excitaţia). Ele nu mai pot atunci să constituie, nici una nici alta, puncte de ruptură-discontinuitate a vieţii psihice. Credem că nu este cazul psihoticilor, în general şi, în special, al celor dintre ei care sunt subiecţi ai excitaţiilor insuportabile şi ale unor descărcări brutale: înseamnă că la ei nucleul masochist al Eului, stabilit primar, nu-şi îndeplineşte rolul. *Noi credem că psihoza se caracterizează, din punct de vedere al masochismului, printr-o disfuncţie importantă a masochismului primar, a nucleului masochist erogen al Eului.* Cel puţin în aparenţă, paradoxul este că tocmai la ei găsim formele cele mai caracteristice ale masochismului erogen (mortifer), şi în special în psihozele nondelirante, mai ales în anorexiile mentale. Cum se explică acest paradox şi, cu aceeaşi ocazie, constituirea masochismului mortifer? Ni se pare că masochismul erogen pe care-l constatăm simptomatic este *un masochism secundar şi că aceşti psihotici îl utilizează tocmai pentru a acoperi faliile masochismului primar. Este o tentativă de „vindecare" în sensul analitic al cuvântului,* comparabilă cu aceea a altor psihotici, care realizează o asemenea vindecare prin delir, prin crearea unui neo-obiect chemat să acopere lipsurile constituirii obiectului primar. Sunt adesea, dar nu întotdeauna, aceleaşi. Această încercare de „vindecare" a masochismului primar prin cel secundar este posibilă datorită identităţii de natură a celor două. Propunem ipoteza că această încercare de „vindecare" prin masochismul secundar este o constanţă care se regăseşte în structurile cele mai diverse, dar că este mai degrabă caracteristica psihoticilor (şi mai mult a psihoticilor nondeliranţi) decât a nevroticilor, şi asta în funcţie de importanţa disfuncţiei masochismului primar, major la unii, minor şi tranzitoriu la ceilalţi. Astfel, masochismul moral tranzitoriu, precum reacţiile terapeutice negative lejere şi tranzitorii şi ele, *ne apar de regulă în analiza nevroticilor* şi sunt de ordinul masochismului secundar. Am încercat să înţelegem aceste reacţii masochiste pasagere (mai ales masochismul moral) ca fiind de ordinul perversiunii masochiste (masochism secundar): nevroticul face apel la ele atunci când apărările nu-i ajung pentru a face suportabilă culpabilitatea sa, când nu este capabil să menţină altfel continuitatea sa nevrotică.[68]

Suntem, cu aceste reacţii tranzitorii ale masochismului moral al nevroticilor, departe de masochismul erogen durabil al anorexiilor mentale (sau al psihoticilor suicidari), şi ni se pare că *sunt aici cele două extreme ale unei complexe ierarhii de forme ale masochismului secundar.* La anorexicii mentali investirea masochistă a excitaţiei foamei („orgasmul foamei") şi

[65] S. Freud, Le problème économique du masochisme, *op. cit.* p. 291

[66] Preferăm această extindere a termenului „sadism" (diferenţiindu-l de sadismul direct legat de sexualitate şi de limita perversă) pentru că păstrează o conotaţie legată de sexualitate (tot în sens larg) şi evităm astfel echivocul pulsiunii de dominare sau a voinţei de putere etc. nelegate de sexualitate.

[67] Introiecţia sadismului nu-l transformă, obligatoriu, în masochism; ea poate determina şi de altfel poate deveni în primul rând auto-sadism, cu alte consecinţe pentru Eu. Cf., pentru această chestiune, cap. I.

[68] Cf. cap. I

abandonul satisfacerii obiectale, finalmente a obiectului însuşi, caracterizează masochismul mortifer, aşa cum au arătat E. şi J. Kestemberg.[69]

Dar noi ne întrebăm dacă nu mai există şi un alt aspect care se raportează la pulsiunea de moarte şi la legarea acesteia: ca urmare a unui moment de excitaţie intensă şi în special insuportabilă, nucleul masochist este ameninţat, iar împreună cu el şi Eul, ceea ce înseamnă că există o ameninţare de dezintricare pulsională; pentru a înfrunta această ameninţare de dezintricare (de disoluţie a nucleului masochist), Eul reintroiectează progresiv sadismul şi îl transformă în masochism secundar. Dar masochismul secundar nu este întotdeauna de aceeaşi natură: el poate rămâne obiectual şi, deci, gardian al vieţii, sau se poate transforma în masochism mortifer. În prima dintre aceste două posibilităţi, procesul de transformare a sadismului în masochism secundar, investirea obiectuală este conservată şi *regăsim chiar un obiect sadic.* Într-adevăr, Freud arăta în „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor"* că după ce obiectul a fost înlocuit de persoana proprie (stadiul de auto-sadism, de sadism reflectat) este din nou căutată o persoană străină care să asume rolul subiectului sadic; numai atunci este vorba despre masochism.

„a) Sadismul constă într-o activitate de violenţă, o manifestare de putere împotriva unei alte persoane luată ca obiect."

„b) Acest obiect este abandonat şi înlocuit prin persoana proprie. În acelaşi timp cu întoarcerea asupra persoanei proprii se împlineşte şi o transformare a scopului pulsional activ în scop pasiv."

„c) Din nou este căutată ca obiect o persoană străină care, din motivul că a intervenit o transformare a scopului, trebuie să-şi asume rolul subiectului."

„Cazul (c) este ceea ce numim în mod obişnuit masochism"[70]

Lucrurile se petrec astfel în masochismul moral, unde obiectul-sadic este tatăl oedipian, regăsit prin regresie-resexualizare a Supraeului. La fel este şi în masochismul deschis pervers, atât cât masochismul pervers are nevoie de un obiect trăit ca

[69] E. si J. Kestemberg, S. Decobert, *La faim et le corps, op. cit.*

[70] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, op.cit.p.26-27.

sadic. Este cazul masochismului secundar la nevrotici, dar de asemenea, în general, la psihotici, cel puţin la unii dintre ei (cf. mai departe despre paranoia).

Ceea ce se întâmplă la anorexicii mentali şi la alţi psihotici care prezintă un masochism mortifer important-preponderent, este de un cu totul alt ordin. Nu este vorba despre un masochism secundar obiectual, pentru că există o *disoluţie progresivă a sadismului care, la limită, nu mai este conservat şi tinde să dispară.* Într-adevăr, pentru a înfrunta ameninţarea de dezintricare a nucleului masochist, Eul, în acest tip de organizare psihică, sacrifică sadismul, retrage libidoul obiectual inclus, îl introiectează, pentru a întări, astfel, acelaşi nucleu masochist şi pentru a asigura legarea pulsiunii de moarte; dar această retragere-introiecţie a libidoului obiectual eliberează, prin dezintricare pulsională, pulsiuni distructive care ameninţă Eul; el reacţionează atunci printr-o introiectare reînnoită a libidoului de obiect şi tot aşa ... Dacă toate acestea sunt adevărate, acest masochism secundar devine într-adevăr mortifer, pentru că realizează un proces-escaladă, care riscă să nu se oprească decât odată cu moartea.

Vom trece acum la un cu totul alt peisaj psihopatologic care, deşi de ordinul psihozei, se găseşte la antipodul psihozei reci a anorexicilor: paranoia. Ceea ce vom spune despre paranoia, am învăţat îndeosebi de la P. C. Racamier, din articolul fundamental apărut în 1966.[71] Dacă vorbim, în acest context, despre paranoia, nu este în primul rând din cauza sado-masochismului din paranoia, pus în evidenţă de numeroşi autori (J. Malet, P.C. Racamier printre alţii) şi de Freud, încă din 1908[72]: „Formaţiunile delirante ale paranoicilor sunt fantasme de aceeaşi natură, dar devenite imediat conştiente, purtate de componenta sado-masochistă a pulsiunii sexuale..." Paranoicii, aşa cum ştim, se apără de homosexualitate dar mai ales prin homosexualitate, prin agăţarea de tată şi de obiect, se apără deci de legătura primară, pasivă, cu mama, legătură pe care o simt ca anihilatorie. Ei se apără, astfel, de o dezvoltare

[71] P. C. Racamier, Esquisse d'une clinique psychanalytique de la paranoia, în *Revue française de Psychanalyse*, t. XXC, no1, 1966.

[72] S. Freud, Les fantasmes hysteriques et leur relations à la bisexualité, în *Névrose, psychose, et perversions*, Paris, PUF, 1973, p. 153.

schizofrenică şi, de altfel, şi depresiv-melancolică subiacentă. Prelungind acest rezumat prea sumar al tezelor lui P. C. Racamier ne întrebăm dacă nu putem vorbi, în aceeaşi logică, despre o *apărare paranoică în raport cu dezvoltarea masochistă mortiferă subiacentă, cu ajutorul unui masochism secundar, pe care paranoicul are grijă să-l menţină obiectual, agăţat de obiect şi, deci, gardian al vieţii.* Aceasta presupune că există în paranoia, de asemenea, o disfuncţie a masochismului primar, care a fost de altfel pusă în evidenţă de către J. Mallet[73].

Dar trebuie să observăm că, dacă această disfuncţie există şi la paranoici, care aparent prezintă tulburări ale continuităţii lor interne (ei se apără de asta prin tot sistemul lor de defensă), atunci este probabil ca ea să existe, efectiv, la toţi psihoticii. Masochismul secundar de „vindecare" este trăit de către paranoici în moduri diferite, mai mult sau mai puţin manifeste, dar noi credem că se găseşte în însăşi inima delirului de persecuţie. Persecuţia paranoică are, aşa cum se ştie, mai multe sensuri: ea este o gratificare narcisică megalomaniacă (nu oricine este persecutat), ea conservă în mod rigid relaţia de obiect ca apărare împotriva regresiei narcisice (trăită ca anihilatoare), dar ea are, *de asemenea, semnificaţia unei juisări masochiste, persecutorul fiind trăit ca obiect sadic.* Dar aceşti persecutori-persecutaţi, care sunt paranoicii, sunt după cum se ştie nişte sadici în relaţiile lor sociale, atât în sensul larg (dorinţa de putere, de dominare, de distrugere), cât şi în sensul îngust, prin sexualizarea relaţiilor sociale. Cei dintre noi care s-au ocupat, în tratamente de lungă durată, de paranoici au resimţit desigur contratransferenţial sadismul lor, şi asta în moduri diferite, dar mai ales prin interdicţia pe care încercau să ne-o impună (şi se întâmplă mai des decât ne

[73] „Această relaţie extrem de narcisică cu fratele mai mare presupunem că decurge dintr-o insuficienţă libidinizare a masochismului primar. Cu certitudine, masochismul primar s-a transformat, în cea mai mare parte, în sadism. Dar acesta, prea puţin împins de Eros să investească obiecte diferite de subiect, s-a limitat să investească un alter-ego. De ce această libidinizare insuficientă? Poate frustrările, sau chiar afecţiunile somatice grave ale primei copilării al căror răspuns intern este construit de masochism, au jucat un rol complementar cu cel al dispoziţiei moştenite" (J. Mallet, Une théorie de la paranoia, în *Revue française de psychanalyse*, t. XXX, no 1, 1966).

gândim) să le spunem altceva decât acceptau să audă şi, în final, în refuzul libertăţii noastre de analişti şi de fiinţe umane. Această conservare, această întărire chiar a sadismului este esenţială ca apărare eficientă împotriva unei dezvoltări masochiste mortifere, şi aceşti pacienţi *reuşesc* această defensă pentru că *proiecţia* joacă la ei rolul important pe care îl cunoaştem.

Prin această reuşită a apărării paranoice împotriva masochismului mortifer, paranoia se opune psihozei reci a anorexicilor, care încearcă în van (exceptând intervenţia terapeutică) să vindece masochismul (primar) prin masochism (secundar). Între aceşti doi poli s-ar putea încerca stabilirea unui fel de nosografie psihanalitică a masochismului (erogen) mortifer în diferitele psihoze, într-atât suntem de convinşi de prezenţa implicită şi/sau explicită a acestuia în orice psihoză. Am putea încerca descrierea masochismului mortifer în schizofrenie, care pare să ocupe din acest punct de vedere un loc median: schizofrenul este „tentat" continuu de către masochismul mortifer el reuşeşte (în general) să se recupereze, să stopeze această dezvoltare, pentru a reîncepe ciclul, şi aşa mai departe... Această descriere corespunde, pe planul masochismului, paradoxalităţii schizofrenului descrisă de P. C. Racamier (cf. *Les schizophrènes*, Paris, Payot, 1980) Paradoxul nu distruge numai tot ce se afirmă, dar el revine la punctul de plecare prin distrugerea afirmaţiei contrare, pentru a reîncepe la infinit. Paradoxul nu este pentru schizofren numai un sistem de distrugere, el este şi un sistem (circular) de recuperare. În paradox, ca şi în modul lor de a trăi dialectica internă a masochismului, schizofrenii sunt ca trapeziştii care se lansează în vid (vidul masochismului mortifer) şi se salvează (în general) regăsind un masochism obiectal, gardian al vieţii... Acest lucru este legat, ni se pare, de modul lor de a trăi obiectul: ei sunt obligaţi să-i nege existenţa, dar el există pentru ei în aceeaşi măsură în care îl neagă: „...un obiect care nu este aici decât atunci când nu este, nu este o absenţă de obiect..." (ibid., p. 157-158). Dar acest studiu al masochismului în psihoze depăşeşte cadrul acestui articol.

Ce să spunem la capătul acestui voiaj în țara masochismului? Că există cu siguranță lucruri pe care nu le-am văzut, că altele au fost doar întrezărite, probabil pentru că nu am fost interior pregătiți să le vedem și altele pe care nu am putut să le înțelegem pentru că ne-a lipsit un ghid, un locuitor al acelei țări pentru a ne ajuta să înțelegem... Dar revenim cu o impresie generală care a devenit puțin câte puțin convingere și care ne-a ghidat de-a lungul acestei munci. Masochismul este cea mai bună redută împotriva distructivității și în primul rând a distructivității interne, dar poate deveni și instrumentul său privilegiat.

CAPITOLUL III

TRAVALIUL DE MELANCOLIE SAU FUNCȚIA ELABORATIVĂ A IDENTIFICĂRII SAU ROLUL MASOCHISMULUI ÎN REZOLUȚIA ACCESULUI MELANCOLIC[1]

De ce travaliul de melancolie?

În primul rând pentru că Freud vorbește despre asta, și ni se pare că este un concept relativ uitat, în orice caz puțin utilizat și care, după noi, poate avea atât o importanță clinică, cât și una teoretică. Vom reveni asupra manierei în care Freud a conceput și utilizat acest concept.

Dar, înainte de a vorbi despre el, să spunem câteva cuvinte despre domeniile în care acest concept își poate dovedi utilitatea.

Înainte de toate este vorba, bineînțeles, despre melancolie, despre travaliul psihic al melancolicului și despre dificultățile sale. Acestui punct trebuie să-i adăugăm faptul că bine cunoscutul concept de *travaliu de doliu* nu este suficient pentru a da seama despre travaliul psihic al melancolicului, chiar dacă adăugăm adjective ca (doliu) blocat sau (doliu) patologic. Dar, bineînțeles, ne vom lega, așa cum a făcut de altfel și Freud, de constanta comparație între travaliul de doliu și cel de melancolie, încercând să arătăm relațiile lor, asemănările, diferențele etc.

Travaliul de melancolie poate, de asemenea, să ne ajute să înțelegem mai bine noțiunea centrală de travaliu psihic în general, o noțiune implicată, așa cum bine știm toți, în clinica noastră. Astfel, dacă ajungem, pornind de la comparația între travaliul de doliu și cel de melancolie, *să avansăm în înțelegerea diferențelor dintre diferitele tipuri de travaliu psihic*, vom putea

[1] Apărut, în formă prescurtată în *Revue française de Psychanalyse*, no.6, 1986.

poate să aducem o contribuție la o *nosografie specific psihanalitică* şi părerea noastră este că ea ar trebui să se intereseze în primul rând de capacitățile de travaliu elaborativ ale pacientului, care nu sunt aceleaşi de la caz la caz şi în diferitele forme de psihopatologie.

Astfel, o nosografie fondată pe noțiunea de travaliu şi de elaborare ar fi o nosografie ținând cont de relația analist-analizat şi care este la antipodul unei nosografii „obiective", fondate pe o fenomenologie a semnelor „obiective" sau a simptomelor considerate (greşit) ca semne obiective. Să luăm exemplul problemei puse de decizia crucială pe care o avem de luat în privința unui pacient, aceea de a ştii dacă ne angajăm cu el în aventura psihanalitică, ca şi aceea nu mai puțin importantă de a ştii ce formă trebuie ea să ia (cură tip, psihoterapie, psihodramă, etc.) Este o decizie cu consecințe importante atât pentru noi, cât mai ales pentru el. Cred că ceea ce ne străduim să ne reprezentăm în momentul acestei decizii sunt capacitățile sale de travaliu psihic cu noi şi forma cea mai adaptată pentru ca acest travaliu să se facă în cele mai bune condiții. Astfel, ceea ce numim problema „indicației" este legată de noțiunea de travaliu elaborativ, legată ea însăşi de o diferențiere între diferitele tipuri de travaliu şi de cele mai bune condiții în care acest travaliu se poate efectua.

Dar reflecția asupra travaliului de melancolie are, credem noi, alte implicații, şi în primul rând o elucidare a rolului identificării în travaliul psihic. Freud, ştim asta, a pus în evidență importanța identificării în melancolie, ca una din trăsăturile caracteristice ale acesteia. Pornind de aici, vom încerca să arătăm că, alături de rolul identificării, în secvența bine pusă în evidență de către Freud, – secvența care pornind de la identificare ajunge la sublimare, prin intermediul desexualizării – se poate găsi o altă funcție a identificării, la fel de specifică, în travaliul de elaborare şi nu numai în travaliul de melancolie. Este legătura dintre identificare şi travaliul psihic pe care credem că o putem evidenția când ne referim la travaliul melancoliei.

O altă implicație a acestei relații va privi legătura dintre melancolie, pe de o parte, şi sadism-masochism, pe de altă

parte. Aşa cum se ştie, Freud a pus în evidență sadismul Supraeului în raport cu Eul în melancolie. O cercetare a relațiilor complexe dintre sadism-masochism şi melancolie, şi a rolului sadism-masochismului în travaliul psihic, va fi o altă temă a acestui studiu.

Ca urmare a acestor considerații, se degajă un plan al acestui studiu constituit din trei mari părți:

1) Vom enumera într-o primă parte introductivă motivele pentru care este necesar conceptul de travaliu de melancolie, chiar dacă Freud nu a abordat această problemă. Vom urmări în această parte un număr de citate din „Doliu şi melancolie"(*) pentru a arăta nu numai că Freud a vorbit despre travaliul de melancolie, dar şi că a încercat să formuleze clar problemele puse de acest concept.

2) Într-o a doua parte, vom încerca să formulăm o ipoteză generală privind travaliul de melancolie, comparându-l constant cu travaliul de doliu şi încercând să punem în evidență neasemănările (mai ales), dar şi asemănările dintre cele două. Vom urmări în această parte ceea ce ni se pare a fi „soluția freudiană" privind caracterizarea travaliului de melancolie, aşa cum poate fi ea desprinsă din „Doliu şi melancolie"(*)

3) A treia parte va completa soluția freudiană cu considerații care ni se par în acord cu ea, dar care nu sunt expres exprimate în „Doliu şi melancolie"*. Vom continua această parte cu concluziile generale ce ar putea fi extrase din acest studiu.

1 / INTRODUCERE

A – Motive care ne duc la a presupune necesitatea unui travaliu de melancolie

Înainte de a parcurge textele lui Freud, credem că este bine să arătăm motivele pentru care un asemenea travaliu trebuie presupus, deşi Freud nu a vorbit despre el. Astfel, este clar că nu ajunge să vorbim numai despre dificultăți sau numai despre imposibilitatea travaliului de doliu în melancolie pentru că, pe

de o parte, trebuie să presupunem un tip de travaliu pozitiv determinat, specific melancoliei, iar pe de altă parte pentru că un travaliu de doliu dificil a fost deja reperat de Freud ca „doliu patologic", a cărui definiție nu corespunde melancoliei. Într-adevăr, vorbind despre doliul patologic, Freud îl definește prin două dintre cele trei caracteristici ale melancoliei (pierderea de obiect și ambivalența), dar fără a treia caracteristică a melancoliei, identificarea.

Melancolia, de altfel, ca orice formațiune psihopatologică, presupune un travaliu psihic de „traducere" a problematicii fundamentale în simptome specifice. Este atât de adevărat încât, *a contrario*, știm bine că există subiecți cu structură melancolică, dar incapabili să facă un acces melancolic și care fac în schimb pusee delirante sau alte sindroame, așa cum psihiatria a remarcat de mult[2]. În acest caz spunem, utilizând conceptul de travaliu de melancolie, că subiectul nu este capabil să-l facă și că acesta este motivul pentru care problematica sa profundă ajunge la alte sindroame decât melancolia.

Dar noi putem și trebuie să utilizăm noțiunea de travaliu de melancolie pentru a arăta că ea este necesară pentru a înțelege intrarea în sau posibilitatea unui acces melancolic, dar și pentru a înțelege modalitatea obișnuită de a ieși din el: accesele de melancolie treceau înainte (înainte de tratamentele medicamentoase) spontan, în câteva luni. Trebuie, deci, să presupunem un travaliu de elaborare care are loc în aceste câteva luni.

Dar mai există și alt motiv pentru a presupune travaliul de melancolie: suicidul melancolicului. Putem să ne punem, astfel, întrebarea dacă suicidul melancolicului, oricare ar fi frecvența lui, este o concluzie a logicii melancoliei sau este o ratare a melancoliei. Se va înțelege că utilizând travaliul de melancolie și spunând că sfârșitul accesului de melancolie depinde de succesul travaliului de melancolie, noi considerăm suicidul melancolicului ca o ratare, ca un eșec al travaliului de

[2] Cf. M. Riser, Laboucarie, A. și P. Lacassin, Formes atypiques et méconnues de la mélancolie, *Annales médico-psychologiques*, 1962; citat de P.C.Racamier în *De psychanalyse en psychiatrie*, Paris, Payot, 1979, p. 244.

melancolie. Dacă acestea sunt adevărate există un interes major pentru studiul conceptului de travaliu de melancolie, căci el ne-ar putea face să înțelegem care sunt mijloacele tehnice pentru a favoriza travaliul de melancolie și a evita suicidul. Vorbind despre suicidul melancolicului, aproape că citățm titlul unui important articol al lui B. Grunberger[3] pentru care, rezumând în mare, suicidul melancolicului corespunde unei dezinvestiri narcisice a Eului. Vom vedea că o asemenea dezinvestire narcisică a Eului se află chiar în inima definiției economice a travaliului melancolicului.

*B – Travaliul de melancolie în „Doliu și melancolie"***

Așa cum am spus deja, Freud a vorbit despre travaliul de melancolie în „Doliu și melancolie". Ar părea, poate, inutil să-l reamintim, dacă nu ar fi un concept dacă nu uitat, oricum foarte puțin utilizat. Ceea ce vrem să facem aici înainte de a intra în problematica acestui concept, este să arătăm nu numai că Freud a vorbit despre el dar și că problemele pe care și le punea în legătură cu el dovedesc importanța și seriozitatea cu care el considera acest concept, cel puțin în acel moment crucial al operei sale când a încercat să facă în *Metapsihologie"(*)* o sinteză a lucrărilor sale anterioare.

Despre travaliul de melancolie Freud vorbește în mod esențial în ultima parte a articolului, adică acolo unde încearcă să pună la punct, dar după propria mărturisire fără a reuși, o concepție despre manie. Acest lucru este ușor de înțeles când mania este gândită prin inversarea simptomatică în raport cu melancolia și devine mărturie a unei importante schimbări în travaliul psihic care susține formarea simptomelor. Totul se petrece ca și cum Freud s-a gândit că trebuia să definească travaliul psihic al melancoliei pentru a înțelege travaliul psihic care duce la simptomele maniacale. Asta ne și spune, de altfel: „Chiar dacă putem admite această concepție a *travaliului de melancolie* [despre care a vorbit înainte] ea nu poate totuși să

[3] Bela Grunberger, Le suicide du melancolique, în *Le narcissisme*, Paris, Payot, 1971.

dea seama despre punctul pentru care am pornit în căutarea unei explicații. Noi sperăm să putem deriva de aici condiția economică pentru apariția maniei, odată cursul melancoliei terminat"[4]

Însă noi credem că, într-adevăr, unul din aspectele cele mai importante ale acestei ultime părți a articolului îl constituie descrierea travaliului de melancolie.

Nu trebuie, însă, să credem că Freud vorbește despre travaliul de melancolie doar în această ultimă parte și numai în legătură cu preocuparea pentru manie. Încă de la începutul articolului există aluzii la travaliul de melancolie (chiar dacă nu este numit ca atare), ceea ce arată că acest concept nu este exclusiv legat de o problemă pe care am putea-o considera ca particulară.

Începem, deci, cu un text în care travaliul de melancolie și problema pe care o pune sunt clar denumite: „Este tentant să cauți, pornind de la supozițiile asupra travaliului de doliu, o cale care să permită reprezentarea *travaliului de melancolie*. De la început ne oprește o incertitudine. Nu ne-am ocupat până aici *de punctul de vedere topic* în melancolie și nu am pus întrebarea în ce sistem și între ce sisteme psihice se produce *travaliul de melancolie*"[5]

Acest text arată două lucruri: comparația continuă între travaliul de melancolie, denumit ca atare, și travaliul de doliu, ca și preocuparea de a le înțelege din punct de vedere topic.

Un alt text arată mai precis care era problema, din punct de vedere topic, pe care o punea Freud în raport cu travaliul de melancolie, fiind vorba aici, în funcție de data articolului, despre topica utilizată de Freud în *Metapsihologie*(*): „În consecință, în melancolie în jurul obiectului se poartă o mulțime de lupte, în care ura și iubirea luptă una împotriva celeilalte, ura pentru a detașa libidoul de obiect, iubirea pentru a-l menține în această poziție împotriva asaltului. Aceste bătălii singulare nu le putem situa într-un alt sistem decât Inconștientul, regatul urmelor mnezice de lucru (în opoziție cu investirile de cuvânt). Tot aici, în doliu, se joacă tentativele de detașare, dar, în acesta, nu se opune nimic propagării procesului, prin calea normală ce trece prin Pcs., până la conștient. *Această cale este barată de travaliul de melancolie* din cauza unei pluralități de cauze care pot acționa convergent. Astfel, tot ceea ce ține de aceste bătălii ambivalente rămâne sustras conștiinței, atâta timp cât ieșirea caracteristică melancoliei nu a survenit."[6]

Ceea ce aduce nou acest text în raport cu precedentul, prin intermediul comparației, atât de evidente aici între travaliul de doliu și cel de melancolie, este o precizare privind în același timp atât opoziția dintre ele, cât și problema topicii, pe care această opoziție o pune. Dacă în travaliul de doliu calea propagării de la inconștient la conștient nu este împiedicată – și asta explică tocmai posibilitatea de a face acest travaliu, preconștientul având un rol fundamental în orice travaliu psihic – pentru travaliul de melancolie dificultatea provine din faptul că această cale este barată. Preconștientul este aici ca și cum ar fi în afara jocului, și acest fapt ne va pune problema de a afla cum este posibil acest travaliu psihic fără intervenția preconștientului. Trebuie să mai observăm că, pe lângă problemele topice pe care le pune concepția despre travaliul de melancolie, există în text și o aluzie la punctul de vedere dinamic, pentru că prin „bătăliile ambivalențiale" se pune problema conflictualității în melancolie.

Vom trece acum la un alt text în care travaliul de melancolie, fără a fi numit astfel în mod expres, este privit din punct de vedere economic: „Melancolia ne mai pune și alte probleme la care răspunsul ne scapă parțial. Ea își termină cursul după un oarecare interval de timp, fără a lăsa în urma ei alterări aparente și grosiere, având caracter comun cu al travaliului de doliu. Am văzut că în acesta este nevoie de timp pentru a fi executat în detaliu comandamentul probei realității, travaliu după care Eul își poate elibera libidoul de obiectul pierdut. *Ne putem gândi că în timpul melancoliei, Eul este ocupat cu un*

[4] S. Freud, Deuil et mélancolie, în *Métapsychologie*, Paris, Gallimard, 1968, p. 172-173. Subl. de mine.

[5] S. Freud, op.cit., p. 169. Subliniat de mine.

[6] *Op. cit.*, p. 170-171, subliniat de mine.

travaliu analog; atât într-un caz cât şi în celălalt, procesul scapă *din punct de vedere economic*, înţelegerii noastre.[7]

Regăsim şi aici comparaţia cu travaliul de doliu, dar regăsim de asemenea şi problema despre care am vorbit la începutul studiului nostru, adică legătura dintre travaliul de melancolie subiacent şi sfârşitul accesului melancolic. Dar ceea ce ne interesează este faptul că se pune problema punctului de vedere economic, ceea ce completează trecerea în revistă a celor trei puncte de vedere (topic, dinamic, economic) în abordarea travaliul de melancolie.

Vom folosi un ultim citat, lăsând de o parte toate celelalte pasaje în care este prezent travaliul de melancolie pentru că, acest ultim citat pune o problemă care se află în centrul diferenţei dintre travaliul de doliu şi cel de melancolie: „Găseam că în doliu absenţa interesului şi inhibiţia erau complet explicate prin travaliul de doliu, care absoarbe Eul. Consecinţa pierderii necunoscute care se produce în melancolie va fi *un travaliu interior asemănător şi care va fi responsabil de inhibiţia din melancolie.*"[8]

Noi credem, bineînţeles, că acest „asemănător travaliu interior" este travaliul de melancolie opus-comparat cu travaliul de doliu, dar ceea ce ne interesează este ceea ce urmează imediat în acest citat: „Singura diferenţă este că inhibiţia melancolică ne dă impresia unei enigme, pentru că nu putem vedea ce îi absoarbe atât de total pe bolnavi. Melancolicul mai prezintă o trăsătură complet absentă în doliu, respectiv o diminuare extraordinară a stimei de sine, o imensă sărăcire a Eului. În doliu lumea a devenit săracă şi vidă, în melancolie este însuşi Eul (devenit sărac şi vid)".[9]

Ceea ce ni se pare important în acest text, în care travaliul de melancolie este citat ca un „travaliu interior asemănător", este legătura care se face între acesta şi stima de sine negativă, legătură care va constitui nucleul unei mari părţi din

[7] *Op.cit.*, p. 163-164, Subliniat de mine.
[8] *Op. cit.*, p. 151, Subliniat de mine.
[9] *Op. cit.* p. 151-152.

acest studiu şi care, cred, ne va face să înţelegem specificitatea travaliului de melancolie.

2/ TRAVALIUL DE MELANCOLIE: IPOTEZA GENERALĂ DESPRE TRAVAIUL DE MELANCOLIE ŞI SOLUŢIA FREUDIANĂ PRIVIND PROBLEMATICA ŞI ÎNŢELEGEREA TRAVALIULUI DE MELANCOLIE.

A – Problematica şi scopul travaliului de melancolie

a) Detaşare (de obiect) şi detaşabilitate

Aşa cum ştim, travaliul de doliu constă în detaşarea de obiectul pierdut, dezinvestirea sa şi reinvestirea unui alt obiect. A spune asta, presupune că, deşi dificilă, această detaşare este, în principiu, posibilă; această posibilitate de detaşare o vom numi, printr-un cuvânt poate puţin barbar: detaşabilitate.

Problema care se pune este următoarea: dacă în doliu această detaşabilitate este în principiu asigurată, în melancolie ea este imposibilă, sau cel puţin extrem de dificilă. Dacă este adevărat, înseamnă că travaliul de doliu al melancolicului devine problematic într-o asemenea măsură încât pentru ca detaşarea de obiect să fie posibilă, trebuie să fie vorba despre *un alt tip de travaliu*. Definim, deci, ipotetic diferenţa dintre travaliul de doliu şi travaliul de melancolie spunând că în primul este vorba de a realiza detaşarea de obiectul pierdut (încă odată: chiar cu dificultate), în timp ce în *travaliul de melancolie este vorba, înainte ca detaşarea să fie posibilă, de a asigura detaşabilitatea*. Spunând acestea cu cuvintele noastre, nu facem decât să revenim asupra unei idei exprimate într-un important şi fundamental articol de Nacht şi Racamier, care afirmă: „Această introiecţie atât de caracteristică este în acord cu relaţia depresivului cu obiectul său. Particularitatea majoră este lipirea strânsă – spunem bine lipire, şi nu fuziune – a reprezentărilor subiectului şi ale obiectului".[10]

[10] S. Nacht şi P.C.Racamier, Les etats dépressifs: étude psychanalytique, în S. Nacht, *La présence du psychanalyste*, Paris, PUF, 1963, p. 109.

Această „lipire" a subiectului (a Eului) de obiectul său punctează exact această non-detaşabilitate de care vorbeam, şi credem că cere, pentru a fi depăşită, un travaliu specific care este cel pe care Freud l-a numit travaliul de melancolie.

Freud exprima această situaţie într-un text în care arată că rezoluţia conflictului ambivalenţial al melancolicului întâlneşte obstacole pe care doliul nu le întâlneşte. Este vorba despre un text pe care l-am citat deja, dar la care trebuie să revenim acum: „Aceste bătălii singulare, bătăliile ambivalenţiale, nu le putem situa în alt sistem decât în Icş. regatul urmelor mnezice de lucru... Tot aici se joacă, în doliu, tentativele de detaşare, *dar în acesta nimic nu se opune propagării procesului pe calea normală ce trece prin preconştient până la conştient. Această cale este barată pentru travaliul de melancolie...* "[11]

Astfel problema pe care travaliul de melancolie trebuie să o rezolve este cu totul alta şi, dacă putem spune aşa, preliminară celui de doliu: în timp ce doliul poate beneficia de o integrare în preconştient-conştient şi, deci, să ajungă la detaşarea de obiect, travaliul de melancolie *este obligat să treacă printr-o altă cale* pentru a ridica aceste baraje care împiedică conflictul să se integreze în preconştient, şi astfel să poată ajunge să se detaşeze de obiect. Travaliul de melancolie este deci obligat, dacă vrem să acceptăm această terminologie, să asigure detaşabilitatea înaintea detaşării şi asta prin ridicarea barajului şi utilizând căi singulare şi caracteristice. Întrebarea care trebuie să ne preocupe acum este aceea privind cauza non-detaşabilităţii.

b) Investirea narcisică a obiectului, cauză a non-detaşabilităţii

Cauza dificultăţii melancolicului de a se detaşa de obiect provine din maniera în care acest obiect este investit, înainte de a fi pierdut: tocmai pentru că el investeşte aceste obiecte într-un anumit fel, melancolicul nu poate, sau în orice caz îi este greu să le dezinvestească. Acest tip de investire de obiect este cel numit de Freud, încă din 1913 („Pentru a introduce

[11] S. Freud, Deuil et mélancolie, op.cit. p. 171.

narcisismul"*) *alegere narcisică de obiect*, terminologie pe care o păstrează în „Doliu şi melancolie"* şi pe care noi preferăm să o numim *investire narcisică de obiect.* Investirea narcisică de obiect devine, practic, predispoziţie la melancolie pentru că, aşa cum o să vedem, ea face imposibil travaliul de doliu.

În „Doliu şi melancolie"*, Freud vorbeşte, cel puţin de două ori, de alegere narcisică de obiect în melancolie, şi anume o dată pentru a spune că este o exigenţă a teoriei psihanalitice de a o considera drept constituind predispoziţia la melancolie: „Concluzia pe care o impune teoria, şi după care predispoziţia la melancolie rezidă în predominanţa tipului narcisic de alegere de obiect, nu este, din nefericire, confirmată de investigaţiile noastre"[12]. De atunci, clinica a verificat-o complet.

Prin ce fondează alegerea de obiect narcisică non-detaşabilitatea de obiect? A investi narcisic un obiect înseamnă a se investi pe sine prin acel obiect sau, dacă vrem, a se investi pe sine în oglinda obiectului. *Dacă acestea sunt adevărate, a dezinvesti obiectul înseamnă a se dezinvesti pe sine; a accepta că obiectul este pierdut, înseamnă a se pierde pe sine. Melancolicul resimte pierderea obiectului ca pe o pierdere de sine, ca o dezinvestire narcisică de sine.*

Din acest punct de vedere, este interesant să privim diferenţa rolului jucat de narcisism în travaliul de doliu în opoziţie cu cel jucat în travaliul de melancolie. Freud este foarte clar în acest punct: „Asupra fiecăreia dintre amintirile şi situaţiile de aşteptare care arată că libidoul este legat de obiectul pierdut, realitatea îşi pronunţă verdictul: obiectul nu mai există: şi Eul, cvasiplasat în faţa întrebării dacă vrea să împărtăşească aceste destin, *se decide datorită sumei de satisfacţii narcisice să rămână în viaţă şi să rupă legătura cu obiectul aneantizat.*

În acest citat este vorba despre travaliul de doliu şi se vede bine cum narcisismul este *levierul detaşării de obiect.* Să spunem că atunci când este vorba despre investire obiectuală propriu zisă, travaliul de detaşare este facilitat de narcisism: Eul joacă investirea narcisică de sine, contra investirii obiectului. În travaliul de melancolie, tocmai narcisismul, investirea narcisică a obiectului, este cel care împiedică dezinvestirea

[12] *Op. cit.* p. 159.

obiectului, căci, încă o dată, dezinvestirea obiectului devine dezinvestire (narcisică) de sine.

Am făcut până acum, din motive de claritate şi de definire, efortul de a opune cât mai mult posibil travaliul de melancolie şi travaliul de doliu, detaşarea şi detaşabilitatea, investirea narcisică de obiect şi investirea de obiect propriu-zisă. A venit momentul să spunem că, în clinică, lucrurile nu se prezintă la fel de clar şi în aceeaşi netă opoziţie şi trebuie, deci, să facem acum o oarecare relativizare. Există de altfel şi motive teoretice pentru a opera această relativizare. Ştim cu toţii că problematica narcisică este strict intricată cu problematica obiectuală, şi asta nu numai la subiecţii cu structură melancolică. Ce poate fi mai obiectual decât problematica oedipiană a castrării? Şi, totuşi, ştim bine că ea nu este comprehensibilă fără investirea narcisică a penisului. Aceasta însă nu alterează diferenţa, dacă nu chiar opoziţia, dintre investirea obiectuală propriu zisă şi investirea narcisică de obiect; este vorba aici de mai mult decât de accentul pus pe una sau alta.

La subiecţii cu structură melancolică prevalentă, ca pacienta (Ariane) la care ne gândim – care nu a făcut până acum accese melancolice evidente – sunt mereu mirat de diferenţele dintre o funcţionare isterică, după care urmează, în alte momente, o funcţionare melancolică. Investirii narcisice a analistului i se succede, după o perioadă, şi uneori de la o şedinţă la alta, o investire obiectuală, antrenând o relaţie isterică de obiect. Trebuie să adăugăm că însuşi conceptul de investire narcisică de obiect este un concept având o tensiune internă în care partea de investire narcisică şi partea necesară de investire obiectuală variază după cazuri şi momente. Această pacientă avea nevoie de medicul ei şi de un tratament medicamentos de fiecare dată când plecam în concediu şi a făcut ceva care semăna cu o tentativă de suicid la una din plecările mele: a luat medicamente „ca să se liniştească". Chiar în afara vacanţelor ea are nevoie, în anumite momente, să-mi manifest prezenţa prin intervenţii fără de care are sentimentul că mă pierde. Pentru această pacientă, absenţa mea echivalează cu o distrugere a ei însăşi; este mereu neliniştită în privinţa sănătăţii mele şi dă impresia că „dispariţia mea" şi a ei sunt indisolubil legate.

Nu pot să pun la îndoială investirea narcisică. Ceea ce ea resimte în momentul absenţelor mele este calitativ diferit de ceea ce se întâmplă altor pacienţi (esenţialmente nevrotici), care pot reacţiona tot atât de intens; există însă la ea o calitate diferită, care depune mărturie despre organizarea ei melancolică. Şi, contrar acestui lucru, în alte momente ea prezintă acest amestec de seducţie-castrare care atestă capacitatea ei de funcţionare nevrotic-isterică.

Să revenim la travaliul de melancolie: l-am definit ca fiind *travaliul psihic elaborativ al „non-detaşabilităţii"*. Putem să-l definim acum ca vizând *lichidarea unei investiri narcisice de obiect*. În acest mod de exprimare persistă o ambiguitate: este vorba oare aici de depăşirea unei predispoziţii la melancolie, adică de o schimbare profundă pornind de la care melancolicul nu va mai investi obiectul în mod narcisic? Credem că, în mod obişnuit, nu este vorba despre aceasta. Este mai degrabă vorba, mai simplu, de a efectua o altă alegere de obiect, fiind subînţeles faptul că acest nou obiect va fi şi el, ca şi celălalt, investit narcisic. Repetarea acceselor melancolice arată bine că este vorba despre această a doua posibilitate. Travaliul de melancolie din cursul unui acces melancolic nu schimbă maniera de a investi a melancolicului; îi permite numai, printr-o deplasare afectuos realizată, să repete modul de investire al unui alt obiect. Cu alte cuvinte, când nu este vorba despre ieşire spontană din accesul melancolic, ci de un tratament analitic, putem spera, şi acesta va fi scopul nostru fundamental cu acest tip de pacienţi, să „obiectualizăm" cât se poate tipul lor de investire.

În legătură cu asta, să citâm acum un alt caz. Este vorba despre un pacient care s-a apărat toată viaţa de un acces melancolic printr-un comportament homosexual-pervers. Dar, într-un anumit moment, din cauza unei probleme importante din viaţa sa profesională, a făcut un acces melancolic franc şi grav la şaizeci de ani. Dacă vorbim despre acest caz este pentru că Freud vorbeşte despre homosexuali ca despre cei care-şi investesc narcisic obiectul. În „Pentru a introduce narcisismul", Freud spune: „Dar alături de acest tip şi de această sursă de alegere de obiect, pe care am putea să o numim tip *anaclitic* (etayage în fr. n.tr.), cercetarea psihanalitică ne-a făcut

să recunoaştem un al doilea tip pe care nu ne aşteptam să-l întâlnim. Am găsit, fiind în mod particular evident la indivizi cu dezvoltare libidinală perturbată, ca *perverşii şi homosexualii*, că ei nu-şi aleg obiectul iubirii pe modelul mamei, ci pe cel al propriei persoane. În mod evident ei se caută pe ei înşişi ca obiect de dragoste, prezentând tipul de alegere de obiect pe care l-am putea numi *narcisic*"[13]

Comunitatea de tip de investire narcisică între homosexuali şi melancolici face ca homosexualitatea să poată fi o apărare împotriva melancoliei. Dar ea poate reprezenta mai mult decât asta: ni se pare că face parte din tratamentul melancolicului ca homosexualitatea (manifestă sau nu) să poată reprezenta axul prin care putem face să evolueze tipul de investire narcisică spre o investire obiectuală propriu zisă. Homosexualitatea fiind, în analiză, una dintre căile regale ale regresiei de la investirea de obiect la narcisism, ea poate fi şi calea de „reîntoarcere", calea de obiectualizare a tipului de investire.

Am încercat să prezentăm problematica şi scopul travaliului de melancolie. Trebuie să arătăm acum modul lui de a opera. Vom vorbi mai întâi despre ceea ce numim noi soluţia freudiană, sau despre descrierea pe care a făcut-o Freud în „Doliu şi melancolie"*.

B – Soluţia freudiană sau modul în care Freud a descris travaliul de melancolie.

a) Modul în care Freud a descris travaliul de melancolie.

Să ne reamintim, încă o dată, problema pusă de textul deja citat în care Freud spunea că bătăliile ambivalenţiale şi, în spatele lor, conflictul specific melancoliei nu pot trece bariera care separă inconştientul de preconştient. Ne-am pus deja întrebarea privind modul în care este posibil travaliul de melancolie, dacă ambivalenţa şi conflictualitatea melancolică

[13] S. Freud, Pour introduire le narcissisme, în *La vie sexuelle*, p. 93. Subliniat de mine.

nu se pot integra în preconştient şi să fie astfel lucrate, elaborate. Vom privi acum ceea ce urmează imediat în acest text. Să spunem imediat că este vorba despre identificare, pentru că ea este cea care va face posibil travaliul de melancolie. „Astfel, tot ce are legătură cu aceste bătălii ambivalenţiale rămâne sustras conştientului atâta timp cât *ieşirea caracteristică melancoliei nu a survenit*. Această ieşire constă, ştim, în aceea că investirea libidinală ameninţată abandonează în final obiectul, dar numai pentru a se retrage pe locul din Eu din care a plecat. Iubirea s-a sustras astfel suprimării sale prin fuga în Eu. *După această regresie a libidoului, procesul poate deveni conştient şi el se prezintă conştiinţei sub forma unui conflict dintre o parte a Eului şi instanţa critică*"[14]

Ştim bine cum se realizează această retragere în Eu a unei investiri libidinale, această „fugă în Eu" care ajunge să împiedice suprimarea iubirii pentru obiect: este vorba despre introiectarea obiectului în Eu, despre care Freud a vorbit în alte părţi ale articolului şi pe care nu ni se pare util să le citâm. Ceea ce se întâmplă acolo poate fi rezumat printr-o formulă care face legătura între investire de obiect, înaintea declanşării accesului melancolic, şi aceeaşi investire în timpul accesului: *în vreme ce, înainte de acces, prin investirea narcisică a obiectului Eul se investeşte el însuşi prin intermediul obiectului, în timpul accesului Eul investeşte obiectul prin intermediul lui însuşi*, urmare a introiecţiei obiectului în Eu.

Să revenim la problema noastră principală: ceea ce se vede în acest citat din Freud este că introiecţia-identificarea poate lua aparent cel puţin locul unui preconştient pus în afara jocului. *Identificarea devine aici condiţia posibilităţii de elaborare*, condiţia posibilităţii travaliului de melancolie. *Ceea ce apare aici este caracterul elaborativ (perlaborativ) al identificării.* Dar rolul travaliului psihic elaborativ al identificării ne este cunoscut de mult timp: dialectica lui „a fi" înlocuind pe „a avea", în care identificarea înlocuieşte investirea de obiect este o modalitate de a ieşi dintr-o situaţie imposibilă sau dificilă pe care subiectul o trăieşte în raport cu obiectul. Identificarea poate constitui o soluţie tranzitorie pentru a reveni la obiect, la inves-

[14] S. Freud, Deuil et mélancolie, *op. cit.* p. 171. Subliniat de mine.

tirea de obiect propriu-zisă, după ce dificultățile obiectuale au fost astfel prelucrate. Dar ceea ce ne arată travaliul de melancolie *este o situație în care identificarea rămâne singura posibilitate de elaborare.* Din acest punct de vedere, travaliul de melancolie este o experiență crucială în care identificarea este singură la lucru, singură capabilă să furnizeze o cale de ieşire Eului prins între imposibilitatea de a dezinvesti obiectul şi imposibilitatea de a continua să-l investească.

O comparație ni se pare utilă în acest punct, dar nu trebuie să ne aşteptăm la mai mult de la ea decât la ceea ce poate să dea o comparație. Să ne închipuim un tâmplar care a fabricat la comandă o mobilă frumoasă pe care a transportat-o la cumpărător. După un timp, proprietarul-cumpărător îşi dă seama de un defect important la această mobilă, defect care face imposibilă utilizarea normală a acestei mobile. El cheamă tâmplarul care confirmă existența acestui defect şi acceptă să-l repare dar, dată fiind importanța defectului, *el nu-l poate repara pe loc şi are nevoie să-l ia la atelier pentru a-l lucra. Numai după ce munca la atelierul propriu al tâmplarului a fost făcută, proprietarul poate reveni cu mobila şi o poate pune în locul în care ea trebuie să fie.* Rolul identificării ca travaliu psihic elaborativ ni se pare comparabil cu nevoia tâmplarului de a relua obiectul în atelierul său: există un moment în care dificultățile de investire obiectuală sunt de aşa natură încât o retragere introiectiv-identificatorie este necesară pentru a putea reveni şi relua investirea obiectuală propriu-zisă. Toată dialectica lui „a fi" şi „a avea" poate fi reprezentată prin acest du-te-vino al mobilei la atelierul tâmplarului şi de la atelier spre exterior.

Nu suntem, deci, mirați când Freud scrie că „după această regresie a libidoului, procesul poate deveni conştient", adică integrat în sistemul preconştient-conştient, mulțumită identificării. Dar trebuie să fim atenți şi la ce urmează: „...şi se prezintă conştiinței ca un conflict dintre o parte a Eului şi instanța critică". Ceea ce vedem aici nu este numai faptul că prin intermediul identificării preconştientul-conştient poate să-şi joace din nou rolul, dar şi că acest proces face apel la instanțele ultimei topici. Din acest punct de vedere „Doliu şi melancolie", apropo tocmai de travaliul de melancolie, operează trecerea de la prima topică la a doua topică. Vedem astfel că această trecere este o necesitate: travaliul de melancolie nu este posibil fără identificare şi aceasta, când joacă de una singură, nu poate decât să facă apel la a două topică.

Cunoaştem urmarea acestei schimbări; mania pe care Freud a înțeles-o cu dificultate, în ciuda încercărilor sale din prima parte din „Doliu şi melancolie", se va explica mai târziu prin jocul Eului şi al Supraeului, şi însăşi melancolia va deveni mai târziu („Nevroze şi psihoze"*, 1924) o „psihonevroză narcisică", definită ca o afecțiune bazată pe un conflict între Eu şi Supraeu.[15]

Ne-ar plăcea să cităm, apropo de aceasta, legătura dintre identificare, caracterul el perlaborativ şi conflictul Eu-Supraeu la care ea duce, un text din „Psihologia maselor şi analiza Eului"* în care Freud, vorbind despre Idealul Eului (lucrurile se aplică desigur şi Supraeului...), ne spune: „În scrierea mea «Pentru a introduce narcisismul»* am adunat tot ceea ce, în materialul patologic, permitea mai întâi să fundamentăm această separație [între Eu şi Idealul Eului]. Dar ne este permisă speranța că importanța acesteia se va revela cu mult mai mare cu ocazia unei aprofundări ulterioare a psihologiei psihozelor. Să ne gândim că Eul adoptă de aici încolo o relație de obiect cu Idealul Eului format din el însuşi şi că, eventual, *toate interacțiunile dintre obiectul exterior şi Eul total pe care le-am cunoscut în teoria nevrozelor se repetă în acest nou teatru, în interiorul Eului*"[16] Acest teatru al Eului care repetă relațiile dintre subiect şi obiect şi care, prin aceasta, face un travaliu psihic elaborativ, nu este posibil decât pentru că Eul a introiectat obiectul, s-a identificat cu el.

b) Paradoxalitatea travaliului psihic

Înainte de a continua, adică de a încerca să arătăm cum identificarea-introiecția face posibil travaliul de melancolie şi constituie, de fapt, motorul său principal, trebuie să ne punem problema identificării în melancolie.

---

15 S. Freud, Névroses et psychoses, în *Névroses, psychoses et perversions*, Paris, PUF, p. 285-286.

16 S. Freud, *Psychologie des foules et analyse du moi*, Paris. Petite Bibliothèque Payot, p. 199-200. Subliniat de mine.

Identificarea, luând locul investirii de obiect în dialectica cunoscută şi centrală pentru funcţionarea psihismului, care este dialectica lui „a fi" şi „a avea", această identificare deci reprezintă, se ştie, *o regresie narcisică* în raport cu investirea de obiect. Că identificarea ar fi o regresie narcisică în raport cu alegerea de obiect pe care o înlocuieşte, Freud o spune şi în „Doliu şi melancolie"* precum şi în alte lucrări posterioare („Eul şi Sinele"(*))[17]. Noi vom cita în special „Doliu şi melancolie"(*) pentru a rămâne în acelaşi moment al evoluţiei freudiene, adică în momentul în care a vorbit despre travaliul de melancolie: „Substituirea identificării în locul iubirii de obiect este un mecanism spontan în afecţiunile narcisice (...) Natural, ea corespunde regresiei, pornit de la un tip de alegere de obiect până la narcisismul originar".[18]

Ori, noi am insistat destul spunând că travaliul de melancolie vizează lichidarea investirii narcisice de obiect, pentru a ne mira că acest travaliu psihic utilizează tocmai un proces psihic care reprezintă o regresie narcisică. Toate acestea pot părea paradoxale, şi am putea vorbi de caracterul paradoxal al travaliului de melancolie din acest punct de vedere. Dar ni se pare că nu îl găsim numai în travaliul de melancolie. Să luăm ca exemplu travaliul vecin, dacă putem spune aşa, travaliul de doliu. El vizează, aşa cum ştim, dezinvestirea obiectului pierdut. Ori, ceea ce poate părea şi aici paradoxal este că, pentru a-l dezinvesti, în travaliul de doliu trebuie să-l reinvestim şi chiar să-l suprainvestim. Iată ce spune Freud apropo de această chestiune în „Doliu şi melancolie": „Dar sarcina [în travaliul de doliu] pe care o impune nu poate fi imediat îndeplinită. De fapt, ea este îndeplinită în detaliu *cu o mare cheltuială de timp şi de investire* şi, în acest timp, existenţa obiectului pierdut se menţine psihic. Fiecare dintre amintiri, fiecare dintre speranţele prin care libidoul era legat de obiect sunt puse la lucru, *suprainvestite*, şi detaşarea libidoului este îndeplinită pe ele."[19]

[17] S. Freud, Le Moi et le Ça în *Essais de psychanalyse*, Paris, Petite Bibliothèque Payot, p. 242.

[18] S. Freud, Deuil et mélancolie, *op.cit.* p. 159.

[19] *Op.cit.* p. 150. Subliniat de mine.

La ce corespunde, dacă ni se permite acest termen, această paradoxalitate a travaliului psihic care constă în travaliul de doliu, în a investi pentru a dezinvesti şi, în travaliul de melancolie, în a utiliza un mijloc care este de ordinul regresiei narcisice, atunci când problema este de a lichida o investire narcisică de obiect? Poate că economic corespunde necesităţii de a merge până la capătul conflictualităţii, de a încerca epuizarea ei, dar în acelaşi timp de a o dezgoli, de a face să apară semnificaţia ei profundă. De altfel, noi cunoaştem bine în analiză acest fenomen, deoarece ştim bine că nu există răspuns mai bun din partea pacientului, la o interpretare ce i-a fost făcută, decât denegarea care este martora mai mult decât altceva, mai mult decât alt răspuns, martora întegrării interpretării. Prin denegare, pacientul continuând prin alte mijloace rezistenţa sa, îşi oferă în acelaşi timp, paradoxal, posibilitatea unui travaliu elaborativ al conflictualităţii sale, până la epuizarea acesteia. Poate că aici se află o caracteristică a curei psihanalitice sau a tratamentului psihanalitic al conflictualităţii: *ea arată necesitatea, în psihanaliză, de a regresa pentru a elabora sau, altfel spus, de a merge până la capătul conflictelor care stau la baza simptomelor.*

c) Soluţia freudiană: descrierea freudiană a lichidării investirii narcisice de obiect prin travaliul de melancolie.

Vom reveni în mai multe reprize asupra rolului identificării în travaliul de melancolie. Vrem să adăugăm aici un alt aspect: am văzut în citatul de mai sus că prin identificare şi regresia narcisică pe care o reprezintă, „procesul poate deveni conştient..."[20] Dar dacă identificarea asigură posibilitatea unei conştientizări şi, deci, a unei includeri a problematicii melancolice în inconştient (deci în preconştient-conştient), această conştientizare nu este bineînţeles o conştientizare veritabilă, autentică a conflictului melancolic. De altfel, Freud ne-o spune imediat în text: „Ceea ce conştientul cunoaşte din travaliul de melancolie nu este partea esenţială a acestuia şi nici aceea

[20] *Op. cit.* p. 171.

căreia îi putem atribui o influență asupra rezoluției suferinței"[21]

Şi cred că putem face aici o comparație care va lămuri, poate, modul de conştientizare prin identificare cu ceea ce se petrece atunci când în procesul analitic ne lovim de o denegare a interpretărilor noastre de către pacient. Putem spune, pe de o parte, că ceea ce se petrece aici seamănă cu denegarea: că în denegare conținutul refulat apare în conştient, dar denegat, adică neasumat de către pacient; pe de altă parte, există o diferență esențială. De obicei, denegarea constă (ca şi proiecția)[22] într-un „nu eu sunt..." la care se adaugă uneori la modul proiectiv „este el, este celălalt, este obiectul...". Ceea ce se întâmplă însă în melancolie, adică în travaliul de melancolie, este că aici avem de-a face cu contrariul: atacurile contra obiectului sunt mascate în atacuri contra sine însuşi. Negarea merge aici în sens invers: deprecierea obiectului se maschează în auto-depreciere, absența stimei de obiect în absența stimei de sine. Frontul este inversat aici, ca şi cum atacul împotriva obiectului ar fi mai greu de suportat decât atacul împotriva sinelui.

Cu asta, respectiv cu chestiunea deprecierii de sine şi a atacului împotriva obiectului suntem în inima descrierii freudiene a travaliului de melancolie. Vom cita un text relativ lung care rezumă, credem, ceea ce gândea Freud despre travaliul de melancolie (în comparație cu travaliul de doliu), o descriere care are totuşi nevoie de completările care vor face obiectul capitolului următor.

Iată, deci, acest citat (care de altfel urmează celui pe care l-am dat mai înainte): „Vedem Eul *depreciindu-se şi înfuriindu-se contra lui însuşi* şi înțelegem la fel de puțin ca şi bolnavul la ce duce asta şi cum s-ar putea schimba. Putem atribui această funcție mai degrabă părții inconştiente a travaliului, căci nu este dificil să descoperi *o analogie între travaliul de melancolie şi acela de doliu*"[23]. Oprim aici citatul un moment pentru a spune că ne aflăm în centrul comparației dintre travaliul de

[21] *Op. cit.* p. 171-172.
[22] B. Rosenberg, La négation, în *Les cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychothérapie*, no.2, 3-e partie.
[23] *Op. cit.* p. 171-172. Subliniat de mine.

melancolie şi cel de doliu şi că este vorba de a arăta, pe de o parte, analogia şi, pe de altă parte, diferența care aici ne va interesa mai mult. Continui citatul: „Aşa cum doliul duce Eul la renunțarea la obiect pe care îl declară mort şi aşa cum îi oferă Eului premiul de a rămâne în viață, tot aşa (se subînțelege în travaliul de melancolie) fiecare din bătăliile ambivalențiale singulare relaxează fixația libidoului la obiect *devalorizându-l, umilindu-l şi chiar lovindu-l de moarte*"[24]. Şi, mai departe, vorbind despre obiect el spune: „*...că obiectul sfârşeşte prin a fi abandonat, ca fiind fără valoare*"[25].

Analogia între cele două tipuri de travaliu este clară: este vorba, şi într-un caz şi în celălalt, de a dezinvesti obiectul, sau dacă vrem, de moartea obiectului ca obiect. Ceea ce ne interesează aici este modul cum travaliul de melancolie procedează aici pentru dezinvestirea obiectului.

Am văzut că travaliul de melancolie are ca scop dezinvestirea *narcisică* a obiectului; ori, devalorizarea obiectului descrisă în acest text, deprecierea lui, umilirea, sau scopul de a face obiectul nedemn de investire narcisică în ochii subiectului. *Investirea narcisică de obiect fiind legată de idealizarea obiectului, la melancolic cu siguranță, această devalorizare are scopul de a ataca această idealizare, de a o face imposibilă.* Metapsihologic vorbind, este vorba aici despre a mobiliza Idealul Eului pentru a distruge idealizarea obiectului, făcându-l neconform cu acest Ideal al Eului. Dar nu trebuie să uităm că acest atac devalorizant asupra subiectului trece prin introiecția obiectului, ceea ce face ca ceea ce vedem în clinică să fie o autodevalorizare, negativă stimă de sine, care dau impresia că Idealul Eului subiectului îl zdrobeşte pe acesta, când de fapt în realitate el este mobilizat pentru a zdrobi obiectul (a-l lovi mortal, cum spune Freud). Nu suntem, deci mirați că lipsa de stimă de sine este un simptom central şi diferențial (în raport cu doliul) în melancolie, dar trebuie să spunem că el este rezultatul aparent al travaliului de melancolie, care se petrece în culise.

Să citățm acum sfârşitul pasajului care reprezintă, pentru Freud, sfârşitul accesului melancolic sau momentul în care

[24] *Ibid.*
[25] *Ibid.*

travaliul de melancolie şi-a atins scopul: „Eul îşi poate savura atunci satisfacţia *de a se recunoaşte ca cel mai bun, ca superior obiectului*"[26] Iată acum un alt text mergând în acelaşi sens cu cel citat mai sus, dar care aduce un exemplu clinic concret şi o importantă nuanţă: „Astfel, ţinem în mână cheia tabloului clinic când recunoaştem că autoreproşurile sunt reproşuri contra unui obiect de iubire care sunt întoarse de acesta asupra Eului propriu. Femeia care deplânge cu voce tare faptul că soţul ei este legat de o femeie atât de incapabilă, vrea, de fapt să se plângă împotriva incapacităţii soţului ei în toate sensurile în care putem înţelege asta"[27] Şi mai departe: „Comportamentul bolnavilor devine şi el de aici încolo mai comprehensibil. Plângerile lor sunt plângeri, după sensul vechi al cuvântului german: *Anklage*; lor nu le este ruşine şi nu se ascund, căci toate cuvintele depreciative pe care le pronunţă împotriva lor înşişi sunt în fond pronunţate împotriva altuia..."[28]

Regăsim acelaşi lucru în reproşuri şi depreciere, dar există aceste plângeri împotrivă, *Anklage* în germană, care semnifică după traducător punere sub acuzaţie. Trebuie să deducem că în joc nu este numai Idealul Eului, ci şi Supraeul şi că nu este vorba numai de deprecierea obiectului, ci şi de acuzarea lui, de culpabilizarea lui. Dacă Idealul Eului are un rol preponderent în distrugerea obiectului prin devalorizare, nu mică parte are şi Supraeul în *acuzaţia contra obiectului de a se fi prezentat ca având valoare, când de fapt nu era vorba decât de falsuri.*

Ariane, despre care am vorbit arătând că îmi simţea absenţele la modul melancolic, vorbea îndelung despre familia sa, cu detalii puternice (pe care nu le putem cita aici din motive de discreţie) în scopul de a o deprecia complet, ca şi pe familia şi mediul ei de origine. Existau în asta cel puţin trei aspecte: primul consta în a-mi spune că ea însăşi, ca membră a familiei şi mediului său, era la fel de puţin preţuită ca şi ei; în al doilea rând, exista şi un atac direct împotriva mediului, familiei şi, în centrul acesteia, a mamei ei; dar trebuie să ne reamintim că nu era vorba în cazul ei de un acces melancolic

[26] *Op. cit.*. p. 172, Subliniat de mine
[27] *Op. cit.* p. 156.
[28] Op. cit. pp. 156-157.

franc, ci de un fel de melancolie larvară, de un discurs melancolic ce nu atacă (prin identificare) familia decât prin atacul asupra ei înşişi; în fine, există în al treilea rând, prin efectul transferului, o idealizare implicită şi explicită a mea şi discursul de tip melancolic mi se adresa mai degrabă mie, eu pe care ea nu-l atacă – cel puţin la început – niciodată şi în raport cu care ea se simţea complet zdrobită şi devalorizată. Ariane, de altfel, nu visa decât la un singur lucru: să-şi schimbe meseria pentru a obţine una echivalentă cu a mea, fiind în acelaşi timp convinsă, cel puţin la un moment dat, că acest proiect era inaccesibil pentru ea. Numai în ultima perioadă ea şi-a putut permite să mă atace, dar cu reacţii de culpabilitate consecutive care o aduceau de fiecare dată înapoi. Numai cu ocazia tentativei de suicid, din fericire nu foarte grave, ea m-a putut acuza că nu mă ocup destul de ea, că nu-mi fac bine meseria, tentativa de suicid având loc când urma să plec în vacanţă.

Pentru a clarifica puţin mai mult travaliul de melancolie, trebuie să reconsiderăm procesul descris de Freud, acela al unui atac devalorizant şi culpabilizant împotriva obiectului introiectat. Prima observaţie este că acest atac este de o violenţă şi o virulenţă neobişnuite, judecând după suferinţa melancolicului. Apropo de asta, Freud vorbeşte de „tortură", de „sadism", şi de „ură", adăugând că acest sadism poate fi cauza suicidului la melancolic.[29] Freud face aceste descrieri vorbind de ambivalenţa melancolicului, care este cu totul altă natură decât ambivalenţa obişnuită a nevroticului sau chiar a obsesionalului cu care Freud ajunge să o compare. Iată ce ne spune Freud despre ambivalenţă: „Acest conflict ambivalenţial ale cărui origini pot fi legate la fel de mult de realitate cât şi de factori constituţionali, *nu trebuie neglijat printre condiţiile presupuse de melancolie.*"[30]

Ambivalenţa fiind, deci, după Freud una din „presupusele condiţii ale melancoliei" înseamnă a spune că ea face parte din predispoziţia la melancolie complementară cu alegerea narcisică de obiect. Ceea ce ne interesează aici este polul „ură" al

[29] *Op. cit.* pp. 161-162.
[30] *Op. cit.* p. 161. Subliniat de mine.

ambivalenței. Formidabila ură a melancolicului față de obiect ni se pare a fi moștenitorul și vestigiul urii implicate în constituirea obiectului primar. Ne amintim ce spune Freud despre acest subiect în „Pulsiuni și destine ale pulsiunilor"*: „...pentru Eul-plăcere pură, obiectul coincide din nou cu *străinul și urâtul*"[31]. Dar melancolicul nu poate să exprime această ură primară față de obiect și mai ales să o trăiască în afara acceselor sale de frică de a distruge obiectul și de a-l pierde. Compromisul care caracterizează melancolicii este de a compensa această ură distructivă față de obiect cu investirea narcisică idealizantă a aceluiași obiect. Predispoziția la melancolie nu se constituie, deci, numai prin investirea narcisică de obiect, ci și printr-un ansamblu constituit din ură față de obiect și investirea narcisică de obiect. Ultima reprezintă, în cel mai bun caz, o încercare disperată de a lega ura față de obiect și, în cel mai rău caz, un obstacol împiedicând ura subiectului să distrugă obiectul. Acest compromis caracterizând melancolia poate funcționa un anumit timp cu condiția ca nimic să nu vină să-l tulbure trezind ura subiacentă. Dar când pierderea de obiect soseşte (pierderea de obiect în sensul cel mai larg...), ura față de obiect se trezeşte din nou, creşte chiar împotriva obiectului care se refuză subiectului și iubirii sale narcisice. Accesul melancolic se declanşează atunci, dar melancolicul va reacționa așa cum a făcut-o întotdeauna: în fața creşterii urii de obiect, el va mări investirea narcisică a obiectului. Această mărire a investirii narcisice de obiect se realizează prin identificare, ce reprezintă în același timp, așa cum am văzut, o regresie narcisică și o lipire-atașare și mai strânsă a subiectului de obiect. Astfel se realizează în accesul melancolic ceea ce noi putem numi imperativul categoric al melancolicului, imperativ care a stat întotdeauna la baza organizării sale psihice și care se afirmă din nou: tu nu vei urî și nu vei distruge obiectul pentru că împreună cu el te vei distruge tu însuți!

În funcție de aceste considerații asupra urii de obiect a melancolicului, putem da o a treia definiție a travaliului de melancolie, echivalentă în fond, primelor două: în primul rând l-am definit ca o elaborare a detașabilității, înainte ca

[31] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Métapsychologie*, p. 39

detașarea de obiect să fie posibilă; în al doilea rând, ne-a apărut ca o încercare de a lichida investirea narcisică de obiect, cel puțin în măsura în care va permite o deplasare asupra altui obiect, chiar dacă acesta va fi la fel de narcisic investit; acum îl definim ca o încercare *de a lega ura față de obiect, ură a cărei intensificare a provocat accesul melancolic.*

În cea de-a treia parte a acestui studiu vom încerca să arătăm prin ce mijloace poate travaliul de melancolie, dacă reuşeşte, să lege ura melancolicului față de obiect.

Vom termina acest capitol cu un citat din Freud, care arată bine legătura dintre ură, pe de o parte, și investirea narcisică, pe de altă parte. În acest text, Freud nu vorbeşte despre ură, ci despre sadism și vom reveni asupra acestei diferențe în cea de-a treia parte. Dar dacă facem abstracție de aceasta textul lui Freud arată cele două aspecte fundamentale ale travaliului de melancolie: identificarea, pe de o parte (adică investirea narcisică) și ura (sau sadismul), pe de altă parte. „Astfel, investiția de iubire pe care melancolicul a făcut-o în obiectul său a avut un dublu destin; *o parte a regresat la identificare, o altă parte a fost redusă, sub influența conflictului ambivalențial, la stadiul sadismului, care este mai aproape de acesta*"[32]. Vedem aici două aspecte complementare ale travaliului de melancolie: pe de o parte identificarea și retragerea narcisică pe care o reprezintă și pe de altă parte ura-sadismul.

3/ TRAVALIU DE MELANCOLIE ŞI SADISM-MASOCHISM *sau* TRAVALIU DE MELANCOLIE ŞI REGĂSIREA CU (NOUL) OBIECT

A – Travaliul de melancolie și masochism

Am vorbit în ultimul capitol mai degrabă de ură decât de sadism, apropo de atacul devalorizant și culpabilizant al obiectului introiectat. Și am văzut în textul citat la sfârșitul capitolului că Freud vorbeşte mai degrabă despre sadism decât despre ură. Dacă am vorbit despre ură este pentru că i se întâmplă și lui Freud să vorbească despre asta („...ura intră în

[32] *Op. cit.* p. 162. Subliniat de mine.

acțiune asupra acestui obiect substitutiv...")[33], dar şi pentru că Freud vorbeşte despre ambivalență – şi el vorbeşte mult despre asta – ura fiind subînțeleasă. Dar motivul fundamental care ne-a făcut să vorbim despre ură, este dorința de a pune în evidență sursele prime, dacă nu chiar primare, ale structurii melancolice. Dar este adevărat că melancolicul îşi trăieşte ura de obiect ca pe o ură erotizată, legată, cel puțin în parte, printr-o investire libidinală (narcisică) a aceluiaşi obiect, ceea ce vrea să însemne că o trăieşte sub formă de sadism. Acest sadism, nonaparent în afara accesului melancolic, izbucneşte cu virulență în momentul accesului.

Prima întrebare pe care trebuie să ne-o punem este ce sadism, sau, mai simplu, despre care sadism este vorba. Dacă ne ocupăm de această problemă este pentru că travaliul de melancolie nu şi-ar îndeplini sarcina dacă n-ar ajunge decât la detaşarea de obiectul pierdut: travaliul de melancolie, pentru a putea fi motorul ieşirii melancolicului din acces, trebuie în acelaşi timp să reuşească investirea unui obiect, regăsirea cu un (nou) obiect.

Pentru a caracteriza sadismul despre care vorbeşte Freud, vom cita un text care ni se pare important şi la care vom reveni în mai multe reprize, pentru că ni se pare că el conține ceea ce avem nevoie, atât pentru a caracteriza sadismul melancolic, cât şi pentru a arăta calea reinvestirii obiectului. Iată acest text: „Acest conflict ambivalențial (...) nu trebuie neglijat printre condițiile presupuse de melancolie. Dacă dragostea pentru obiect care nu poate fi abandonată cât obiectul însuşi este abandonat, s-a refugiat în identificare narcisică, ura intră în acțiune asupra acestui obiect substitutiv injuriindu-l, făcându-l să sufere şi obținând din această suferință o satisfacție sadică. Tortura pe care şi-o aplică melancolicul şi care, indubitabil, îi procură plăcere, reprezintă, ca şi fenomenul corespunzător din nevroza obsesională, satisfacerea tendințelor sadice şi de ură care, vizând un obiect, au suferit în acest mod o întoarcere asupra persoanei proprii".[34]

[33] S. Freud, Deuil et mélancolie, *op. cit.* p. 161.
[34] *Op. cit.* pp. 161-162.

Vom reveni la acest text dar pentru a răspunde la prima noastră întrebare privitoare la tipul de sadism despre care este vorba vom cita, pentru a-l compara cu acest text, un fragment din *„Metapsihologie"**: „pentru cuplul de opoziții sadism-masochism, ne putem reprezenta procesul în felul următor:

a) Sadismul constă într-o activitate de violență, o manifestare de putere împotriva unei alte persoane luate ca obiect.

b) Acest obiect este abandonat şi înlocuit de persoana proprie. În acelaşi timp cu întoarcerea asupra propriei persoane are loc o transformare a scopului pulsional activ în scop pasiv.

c) Din nou este căutată ca obiect o persoană străină care, din cauza transformării scopului, trebuie să-şi asume rolul de subiect.

Cazul (c) este ceea ce numim masochism"[35]

Este evident că sadismul despre care este vorba în timpul accesului melancolic nu este, cel puțin manifest, cel care se adresează altei persoane. Acest sadism există în inconştientul melancolicului, dar structura acestuia face ca ceea ce apare să fie investirea narcisică şi idealizantă a obiectului, investire ce ia simptomatic locul sadismului. Din contră, este evident că sadismul despre care este vorba *în timpul accesului melancolic* este auto-sadismul, descris la punctul (b), în care obiectul este abandonat şi înlocuit prin persoana proprie: întoarcerea asupra persoanei proprii este în mod special citată în ambele texte.

Toate acestea sunt evidente, dar trebuie să observăm că nu sunt posibile fără introiecție-identificare. De-a lungul întregului articol am vorbit despre introiecție şi identificare pentru a desemna această interiorizare a obiectului în Eu, dar fără a distinge cei doi termeni. A venit momentul să o facem. Introiecția ni se pare a fi un proces corelativ proiecției, care face ca Eul să adăpostească în el însuşi un introiect pe care poate în orice moment să-l reproiecteze fără ca Eul însuşi să fie profund schimbat prin asta; identificarea, din contra, nu este numai un introiect adăpostit în Eu, ea este o transformare, o remodelare a Eului însuşi după modelul obiectului. Această remodelare poate deveni în anumite cazuri o trăsătură

35 S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, *Op. cit.* pp. 26-27.

de caracter definitivă a Eului. Dar, în ciuda acestei distincții, Freud utilizează pe rând un termen sau altul: ceea ce predomină în „Doliu şi melancolie"* este „identificarea", din contră însă, când în „Psihologia mulțimii şi analiza Eului"* vrea să dea exemple psihopatologice în care se aplică identificarea el spune: „Un alt exemplu al unei asemenea *introiectări* a obiectului ne-a fost dat în analiza melancoliei..."[36]

Credem că în mintea lui Freud introiecția şi identificarea, fără a fi identice, se găsesc în aceeaşi secvență în care, ceea ce începe prin a fi „introiect" în Eu, poate deveni un remodelaj al Eului pe modelul obiectului introiectat şi atunci introiecția devine identificare. Ni se pare că în accesul de melancolie este vorba mai degrabă despre introiecție, *dar o introiecție care are tendința de a se transforma în identificare dacă travaliul de melancolie reuşeşte*. Dacă melancolicul introiectează obiectul, este pentru a da curs liber sadismului său împotriva obiectului, introiecția fiind o condiție necesară şi de neocolit pentru ca sadismul să poată fi trăit. Fără introiecție, culpabilitatea melancolicului face ca sadismul să rămână mut; după introiecție, sadismul se poate exersa liber pentru că devine în acelaşi timp un atac împotriva subiectului, deci devine astfel autopunitiv. Vom cita un text din „Doliu şi melancolie"* care urmează imediat celui citat mai sus: „De obicei în ambele afecțiuni (melancolie şi nevroză obsesională) bolnavii parvin încă, *prin ocolirea dată de autopedeapsă*, să se răzbune pe obiectele originare şi să-i tortureze pe cei pe care îi iubesc".[37]

Culpabilitatea (inconştientă) care interzice melancolicului să atace obiectul atâta timp cât nu este introiectat în Eul propriu este trăită conştient atunci când se realizează contrapartida (auto) punitivă rezultată din această introiecție.

Avansăm ipoteza că travaliul de melancolie poate ajunge la o reinvestire a unui (nou) obiect (extern), a unei alte persoane, *cu condiția ca introiecția să evolueze şi să se transforme în identificare* şi că, astfel, *culpabilitatea față de obiectul pierdut să poată fi trăită. Cele două lucruri sunt legate.* Ştim, şi Freud nu

[36] S. Freud, Psychologie des foules et analyse du moi, *Op. cit.* p. 172. Subliniat de mine.

[37] S. Freud, Deuil et mélancolie, *Op. cit.* p. 162. Subliniat de mine.

a omis să ne facă să observăm că culpabilitatea este aceea care transformă sadismul în masochism[38].

Dacă ne referim la cele trei etape descrise în „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor", trecem de la punctul (b) la punctul (c), cel despre care Freud spune că este legat de întoarcerea spre obiect: „...(c) este din nou căutat un obiect, o persoană străină care, din cauza transformării de scop intervenite, trebuie să-şi asume rolul de subiect".[39] Altfel spus, de îndată ce nivelul masochist este atins se produce o reîntoarcere spre obiectul extern, spre o altă persoană care va asuma, în raport cu subiectul melancolic, rolul de personaj sadic.

Cu Ariane nu mă simt niciodată atât de prezent, contratransferențial, ca atunci când ea mă acuză că o fac să sufere sau, mai degrabă, atunci când mă acuză că nu se poate debarasa de mine (că este deci „la cheremul meu") şi că o fac să sufere prin prezența mea. Ea resimte ceea ce ea numeşte „calmul meu" ca pe o modalitate rece şi deliberată de a o face să sufere. Asta înseamnă, cu alte cuvinte, că nu mă simt niciodată atât de existent pentru ea ca atunci când ea mă investeşte ca pe un personaj sadic, partener indispensabil ale schemelor de masochism pe care este pe cale să le constituie.

Dacă travaliul de melancolie trebuie să asigure detaşabilitatea de obiect (prima definiție), trebuie să asigure lichidarea investirii narcisice idealizante a obiectului pierdut (a doua definiție), trebuie să asigure expresia urii-sadismului pentru a o lega şi elabora (a treia definiție), el trebuie în plus să asigure regăsirea cu obiectul prin intermediul *transformării autosadismului în masochism*, care este astfel a patra caracteristică sau definiție.

Dar, ni se va spune, Freud nu vorbeşte despre masochism în „Doliu şi melancolie". Chiar dacă este adevărat că el nu utilizează termenul, el face o descriere a torturii pe care şi-o aplică melancolicul şi care, indubitabil, merită numele de masochism. Astfel, în textul deja citat, Freud spune: *„Tortura*

[38] În „Un enfant est battu" Freud spune: „din câte ştiu, întotdeauna este aşa, de fiecare dată conştiința culpabilității transformă sadismul în masochism" (S. Freud, Un enfant est battu, în *Névroses psychoses et perversions*, Paris, PUF, p. 229).

[39] *Op. cit.* p. 27

pe care şi-o aplică melancolicul şi care îi procură indubitabil plăcere reprezintă (...) satisfacerea tendinţelor sadice şi de ură..."[40]. Ce este altceva, dacă nu masochism, această tortură care *indubitabil* produce juisare? Dacă Freud vorbeşte despre tendinţe sadice şi de ură în legătură cu aceasta, este pentru că la nivelul *Metapsihologiei*(*) şi a lucrării „Doliu şi melancolie"(*), sadismul era primul şi fundamental, iar masochismul era secundar, un rezultat al întoarcerii sadismului asupra persoanei proprii.

B – Masochism şi economie a travaliului de melancolie

Am vorbit mult, în legătură cu travaliul de melancolie, despre legarea urii şi transformarea audosadismului în masochism. Pentru a clarifica mai departe lucrurile, nu putem să nu vorbim despre modul în care Freud a înţeles ura, ambivalenţa şi sado-masochismul după 1920, adică în funcţie de a doua teorie a pulsiunilor. Aceasta ne va da ocazia de a privi travaliul de melancolie din punct de vedere economic, şi ne amintim că Freud mărturisea în „Doliu şi melancolie"* într-un pasaj pe care l-am citat, că îi scapă înţelegerea procesului din punct de vedere economic.

Am văzut că, pentru a înţelege procesul travaliului de melancolie din punct de vedere topic, Freud a fost nevoit să treacă de la prima la a doua topică; o să vedem în cele ce urmează că, pentru a înţelege acest proces din punct de vedere economic, va trebui să facem apel la cea de-a doua teorie a pulsiunilor. Din acest punct de vedere se poate spune că problemele puse de travaliul de melancolie în „Doliu şi melancolie"* deschid calea şi implică transformările radicale ce s-au produs în teoria freudiană după 1920.

Să începem traducerea, în terminologia celei de a doua topici, cu ambivalenţa şi ura conţinută în ambivalenţă. Din punctul de vedere al celei de a doua teorii a pulsiunilor, ambivalenţa este o stare de *relativă* dezintricare (sau intricare) pulsională. Freud spune în „Eul şi Sinele"*, în al patrulea capitol, în care tratează despre „cele două specii de pulsiuni": „Ne putem întreba dacă ambivalenţa comună, care este adesea

[40] Subliniat de mine.

întărită în predispoziţia constituţională la nevroză, nu poate fi concepută ca rezultat al unei dezuniuni (pulsionale); totuşi, aceasta este atât de originară, încât ar trebui mai degrabă să o considerăm ca o uniune pulsională care nu s-a realizat".[41]

Ambivalenţa melancolicului, am pus-o deja, este mai polarizată decât aceea pe care o găsim în mod obişnuit în nevroze, ceea ce vrea să însemne, din punctul de vedere al acestui text, că dezintricarea pulsională (dezuniunea în această nouă traducere) este mai polarizată sau, altfel spus, că pulsiunea de distrugere (pulsiunea de moarte) reprezentată prin ură nu este decât à minima legată. Această stare de dezlegare extremă a urii o vom regăsi apropo de sadism.

Pentru Freud, sadismul (şi masochismul) este reprezentantul clinic prin excelenţă a pulsiunii de moarte: „Vom întâlni dificultăţi în punerea în evidenţă a celei de a doua forme de pulsiune (de moarte); *în final, am ajuns să considerăm sadismul ca fiind reprezentantul său*".[42]

Freud face o diferenţă în interiorul sadismului între un sadism, care ar dovedi mai degrabă o puternică uniune pulsională şi un altul (sadismul pervers), care ar reprezenta mai degrabă o stare de dezintricare pulsională accentuată.[43] Sadismul melancolicului este mai degrabă mortifer pentru că poate duce la suicidul melancolicului dacă travaliul de melancolie eşuează.[44] În „Eul şi Sinele"(*) Freud propune, în ceea ce priveşte sadismul melancolicului şi Supraeul care îl pune în aplicare, o viziune ce ne face să ne gândim nu numai la o stare de dezintricare pulsională extremă, ci şi la starea de dezintricare pulsională cea mai accentuată din patologie: „Dacă ne întoarcem mai întâi spre melancolie vom descoperi că Supraeul excesiv de puternic, care s-a anexat conştiinţei, se înfurie împotriva Eului cu o violenţă nemiloasă *ca şi cum s-ar fi înarmat cu tot sadismul disponibil în individ.* După concepţia noastră asupra sadismului vom spune că componenta distructivă s-a adăpostit în Supraeu şi s-a întors împotriva Eului. *Ceea*

[41] S. Freud, Le Moi et le Ça, *op.cit.* p. 255
[42] *Op. cit.* p. 254. Subliniat de mine.
[43] *Op. cit.* p. 255
[44] S. Freud, Deuil et mélancolie, *op.cit.* pp. 162-163.

ce domneşte în Supraeu acum este o pură cultură a pulsiunii de moarte ce reuşeşte în fapt adesea să ducă Eul la moarte..."[45]

După cum se vede, fie că luăm în considerare ambivalenţa şi ura conţinută în ea, fie că ne întoarcem spre sadismul melancolic, problema fundamentală pe care trebuie să o rezolve travaliul de melancolie este aceea a dezintricării, a defuziunii pulsionale extreme. Travaliul de melancolie reuşeşte sau eşuează după cum reuşeşte, sau nu, să lege pulsiunea de distrugere cu Erosul, pentru a reuşi un nivel de dezintricare destul de bun ca accesul melancolic să înceteze. Să ne reamintim: accesul de melancolie a început cu o creştere notabilă a urii şi a sadismului care clocea sub investirea narcisică idealizantă a obiectului, ca urmare a pierderii lui; accesul melancolic este o criză deschisă de această creştere a urii şi a sadismului, iar derularea lui constă într-un travaliu psihic care trebuie să realizeze legarea acestei supradestructivităţi. Pentru a realiza reintricarea pulsională, această legare a distructivităţii, Eul cheltuieşte propriul său libido narcisic şi înţelegem mai bine rolul introiecţiei-identificării dacă ne gândim că prin ea este atacat însuşi Eul, ceea ce reprezintă pentru el o indubitabilă solicitare să investească propriul său libido narcisic în legarea distructivităţii ce se revarsă asupra lui. Această cheltuială de libido narcisic reprezintă un mare pericol pentru Eu; el se poate epuiza în această sarcină, se poate vida de libido narcisic şi astfel să se simtă el însuşi atât de devalorizat (şi culpabilizat), încât sinuciderea să devină ultima soluţie care-i mai rămâne. Dar, din acest punct de vedere, rolul introiecţiei-identificării nu se limitează la solicitarea de a investi libidoul narcisic în legarea distructivităţii. Identificarea cu obiectul are, de asemenea, drept consecinţă creşterea aportului libidinal pe care Eul îl poate primi de la Sine. Freud a pus în evidenţă acest lucru în „Eul şi Sinele"*: „când Eul adoptă trăsăturile obiectului „identificare", el se impune Sinelui ca obiect de dragoste, caută să înlocuiască pentru el ceea ce a pierdut spunând: „Mă poţi iubi şi pe mine, vezi cum semăn cu obiectul"[46].

[45] S. Freud, Le Moi et le Ca, *op.cit.* p. 268. Subliniat de mine.
[46] *Op. cit.* p. 242.

Prin introiecţie-identificare, Eul este solicitat să cheltuiască propriul său libido şi, în acelaşi timp, profită de un aport libidinal din partea Sinelui. *În ultimă instanţă, balanţa economică dintre ceea ce este câştigat şi ceea ce este pierdut este cea care decide reuşita sau eşecul travaliului de melancolie.*

Toate aceste dezvoltări nu există în „Doliu şi melancolie"(*). Problema importantă pentru noi este de a afla dacă dezvoltările şi descrierile din „Doliu şi melancolie"(*) pregătesc sau nu evoluţia ulterioară. Vorbind despre insomnia melancolicului, Freud afirmă: „Insomnia melancolicului ne arată că această stare este încremenită, că este imposibilă retragerea necesară a investirilor, retragere necesară somnului. *Complexul melancolic se comportă ca o rană deschisă, atrăgând spre el energii de investire* (cele pe care le-am numit în nevrozele de transfer, „contrainvestiri") *şi vidând Eul până a-l sărăci complet...*"[47]. Nu este vorba aici bineînţeles de pulsiune de distrugere, dar chiar la nivelul „Doliu şi melancolie"* Eul încearcă să echilibreze, să vindece această „rană" cauzată de atacurile sadice ale Supraeului, investind propriul său libido narcisic. Freud repetă la sfârşitul articolului această comparaţie dintre melancolie şi o rană provocată din interior: „Conflictul din Eu, cu care melancolia schimbă lupta pentru obiect, acţionează în mod necesar ca o rană dureroasă care solicită o contrainvestire extraordinar de ridicată"[48]. Freud vorbise deja în „Pentru a introduce narcisismul"* despre retragerea narcisică pe care o provoacă maladia organică şi va vorbi din nou despre ea în „Dincolo de principiul plăcerii"*, în legătură cu traumele suferite. Cu toate acestea, nu avem mai puţin impresia că rana despre care vorbeşte aici şi „contrainvestirea" narcisică fac aluzie la un atac din interior, ceea ce duce cu gândul la ceea ce va fi mai târziu pulsiunea de distrugere, pulsiunea de moarte.

Spunând că punctul fundamental ce caracterizează travaliul de melancolie este reintricarea pulsională, nu facem decât să repetăm importanţa trecerii de la auto-sadism la masochism pe care am subliniat-o mai sus. Într-adevăr, legarea prin libido

[47] S. Freud, Deuil et mélancolie, *op. cit.* p. 164. Subliniat de mine.
[48] *Op. cit.* p. 173.

a pulsiunii de moarte este definiția pe care Freud o dă masochismului erogen primar – şi noi ştim că masochismul erogen fiind o formă de masochism este, în acelaşi timp, esența tuturor celorlalte forme. În „Problema economică a masochismului"* Freud ne spune că pulsiunea de moarte este în mare parte derivată spre exterior, dar că „o altă parte nu participă la această deplasare spre exterior, ea rămâne în organism, unde este legată cu ajutorul coexcitației sexuale despre care am vorbit; în ea trebuie să recunoaştem masochismul originar erogen."[49]

Astfel, reuşita travaliului de melancolie se bazează pe posibilitatea trecerii de la sadismul dezintricat pulsional al melancolicului la masochism, un proces echivalent cu intricarea pulsională. Toate acestea pun problema mai generală a relației dintre melancolie şi masochism pe care trebuie să o reexaminăm din punctul de vedere al travaliului de melancolie. Ceea ce vom încerca să facem în concluziile noastre.

C – Concluzii

a) Melancolie (depresie) şi masochism

Problema relației melancoliei cu masochismul este complexă. Pe de o parte, impresia pe care ne-o dă suferința extremă a melancolicului (mai ales melancolia anxioasă) este de aşa natură încât nu putem să nu ne gândim la masochism. Suferința şi masochismul nu sunt, desigur, identice, dar nu ne putem împiedica să ne gândim că această suferință este măcar în parte erotizată, deci masochistă. Am văzut că şi Freud avea aceeaşi impresie când scria că tortura pe care şi-o aplică melancolicul îi procură plăcere. Dar mai există şi sadismul melancolicului pe care l-am evocat îndelung. Sadismul este intim legat de masochism, iar Freud a susținut asta întotdeauna. Dar, chiar din momentul în care masochismul a devenit primar şi sadismul secundar („Problema economică a masochismului"*), nu mai putem, când avem de-a face cu sadismul, să nu presupunem masochismul care îl alimentează. Bineînțeles, autodevalorizarea şi culpabilitatea melancolicului nu pot să nu ne facă să ne gândim la masochismul moral. Dar, pe de altă parte, prin ceea ce ştim – şi am văzut asta în textul citat din „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor"* – *masochismul este obiectual, legat de prezența unui obiect sadic: asta face ca ceea ce numim pierdere de obiect în melancolie să i se opună ca un contrariu al său.*

Credem că în fața acestei situații, dacă ne punem problema de o manieră statică sau vrem să dăm un răspuns tranşant cu da sau nu, problema devine insolubilă: nu vom putea spune nici că există, nici că nu există masochism în melancolie. Dar, dacă punem problema din punct de vedere al unei dinamici a procesului, al unui travaliu psihic intern care se derulează în timp, *adică din punctul de vedere al travaliului de melancolie*, întrebarea, credem noi, poate avea un răspuns.

Astfel, din punct de vedere al travaliului de melancolie, putem spune că masochismul este efectiv implicat în autosadismul melancolicului dar că, pe de altă parte, în momentul apariției (lente şi laborioase) masochismului, trăit ca atare, accesul de melancolie este pe cale de a lua sfârşit (masochismul şi melancolia fiind opuse), de vreme ce prin masochism are loc regăsirea cu obiectul. Cea care face posibil acest răspuns este chiar dialectica internă a travaliului de melancolie, pentru că travaliul de melancolie prin aparenta sa paradoxalitate ne facem să înțelegem, ca să zicem aşa, cum se trece din teză în antiteză. În spatele acestei dialectici a travaliului de melancolie există, aşa cum am văzut, continuitatea unui proces de legare a distructivității interne care pleacă de la un nivel foarte scăzut, dar nu nul (deci existență a unui masochism à minima), spre o legare a acestei distructivități, atingând un nivel în care masochismul devine preponderent.

b) Cele două nivele de travaliu psihic

Am plecat de la comparația dintre travaliul de doliu şi travaliul de melancolie. Problematica doliului normal ni s-a părut, în ciuda intricării strânse dintre aspectele narcisice şi

[49] S. Freud, Le problème économique du masochisme, în *Névroses, psychoses et pérversions*, p. 291.

cele obiectuale, o problematică esențialmente obiectuală. Dezinvestirea şi reinvestirea de obiect în doliu nu ni se părea esențial diferită de problematica nevrotică pusă de investirea pulsională a reprezentărilor. Travaliul psihic, în acest caz, constă în regăsirea (reîntâlnirea) afectului (pulsiunii) cu reprezentarea (refulată). Din contră, problematica travaliului de melancolie ne-a apărut ca esențialmente narcisică şi am găsit în spatele investirii (defensive) narcisice de obiect o problematică a distructivității, travaliul de melancolie care se adresează obiectului şi se întoarce, secundar, împotriva subiectului. Nu trebuie oare să vedem în aceste două tipuri de travaliu psihic două nivele de travaliu elaborativ? Într-unul legarea distructivității fiind asigurată – dată de istoria şi structura subiectului, în timp ce în celălalt problema legării distructivității devine primordială, dacă nu chiar vitală, impunându-se astfel subiectului şi analistului ca o primă sarcină de neocolit. Credem că acest al doilea tip de travaliu sau, dacă vrem, acest nivel preliminar de travaliu elaborativ se impune mai mult sau mai puțin la psihotici, iar amenințările de moarte şi violență care se simt subiacent în viața spitalelor psihiatrice par a depune mărturie în acest sens. Bineînțeles, gradele de dezlegare a distructivității adresându-se obiectului sau întorcându-se împotriva subiectului nu sunt aceleaşi în toate psihozele: psihozele delirante asigură, chiar prin delir, o anumită legare a distructivității, legare mai mică în psihozele non-delirante ce se apropie, din acest punct de vedere, de ceea ce am găsit la melancolic.

Această distincție dintre două nivele de travaliu psihic nu trebuie luată, bineînțeles, într-un mod prea formal. După cum ştim cu toții, în curele nevroticilor se întâmplă ca problematica narcisică să se impună în primul plan, aşa cum au loc, câteodată, momente de funcționare psihotică (clivaj, proiecție, etc.) ce se pot manifesta prin treceri la acte violente sau amenințări de autodistrugere. Dar, de obicei, aceste momente dovedesc mai degrabă emergența unei problematici pregenitale, mai ales anale, în care sado-masochismul legat de analitate reprezintă un grad de legare a distructivității mai important decât apare la prima vedere.

Dacă studiul travaliului de melancolie a putut să ne incite să facem această distincție între cele două nivele de travaliu psihic despre care am vorbit, este pentru că el posedă o dublă caracteristică: în primul rând pentru că el uneşte într-un fascicol *o problematică obiectuală* (pierdere de obiect), *o problematică narcisică* (investire narcisică de obiect şi regresie narcisică favorizată de identificare) şi *o problematică a distructivității* (a dezintricării pulsionale). În al doilea rând, travaliul de melancolie arată cu o oarecare „puritate" că elaborarea primelor două tematici nu se poate face decât cu condiția ca a doua să fie lucrată. Această a doua caracteristică constând în dependența rezolvării dificultăților obiectuale şi narcisice de legarea distructivității, îl transformă într-un pol extrem de referință, în raport cu care vor putea fi făcute şi alte distincții de tip şi de nivel de travaliu psihic. Din acest punct de vedere, travaliul de melancolie ar putea servi ca punct de plecare pentru această nosografie psihanalitică construită în jurul noțiunii de travaliu psihic despre care vorbeam la începutul acestui articol.

CAPITOLUL IV

PULSIUNE DE MOARTE ŞI INTRICARE PULSIONALĂ SAU PULSIUNEA DE MOARTE ÎN CONSTRUIREA OBIECTULUI ŞI APARATUL PSIHIC SAU PULSIUNEA DE MOARTE ŞI DIMENSIUNEA MASOCHISTĂ A EXISTENŢEI[1]

Cum să vorbeşti despre pulsiunea de moarte? Pentru a o putea face trebuie să surmontăm două dificultăţi.

Prima se referă la pledoariile pentru sau contra pe care această noţiune le stârneşte mai mult decât altele. Trebuie să o spunem clar: în această lucrare nu va exista pledoarie pentru pulsiunea de moarte. Ceea ce ne propunem să facem este să luăm în considerare implicaţiile pe care le are *pentru teoria* psihanalitică introducerea de către Freud a acestui important concept. Credem că aceste implicaţii sunt considerabile şi că gândirea psihanalitică este departe de a le fi integrat în sânul ei. Dar aceste schimbări sunt atât teoretice, cât şi *clinice*, cel puţin în ceea ce priveşte înţelegerea psihopatologiei, aceasta fiind în orice caz opinia lui Freud: „prin această ipoteză a noii teorii a pulsiunilor şi a intricării pulsiunilor am deschis perspectiva unor investigaţii ce se vor putea dovedi odată de o mare importanţă în înţelegerea proceselor patologice."[2]

A doua dificultate constă în faptul că pulsiunea de moarte nu apare niciodată ca atare, că ea este, în sine, mută, că nu apare decât intricată cu pulsiunea de viaţă. Aceasta este desigur una din explicaţiile dificultăţii de a accepta existenţa pulsiunii de moarte, ca de altfel şi a apariţiei relativ tardive a

[1] Apărut în RF, t. LIII, no2, 1989.

[2] S. Freud, *Nouvelles conferences d'introduction à la psychanalyse* Paris, Gallimard, 1986, p. 141.

acestui concept în opera lui Freud. Deci, dacă pulsiunea de moarte nu este detectabilă decât prin intricarea sa cu pulsiunea de viaţă, problema intricării pulsionale devine condiţie obligatorie, mod de abordare de neocolit al oricărui studiu privitor la ea.

În plus însă: dacă Freud a afirmat de nenumărate ori *existenţa* intricării pulsionale şi dacă a utilizat-o pentru reinterpretarea pulsională a fenomenelor bazale ca ambivalenţa[3], regresia[4], identificarea[5], şi, bineînţeles, sadismul şi masochismul, el nu ne-a descris totuşi *procesul de legare* al celor două pulsiuni. Era de altfel conştient că lăsa aici câmp deschis de investigare viitorilor cercetători, că ne lasă moştenire o problemă dificilă şi de neocolit: „Recunoaştem două pulsiuni fundamentale şi lăsăm fiecăreia propriul său scop. *A afla cum se împletesc ele în procesul vieţii, cum este pusă pulsiunea de moarte în serviciul intenţiilor Erosului, mai ales atunci când se întoarce spre exterior ca agresiune, sunt sarcini rezervate cercetării viitoare.* Noi nu vom merge mai departe de locul în care ni se deschide o asemenea perspectivă". Noi suntem obligaţi să mergem mai departe şi vom face din problematica intricării pulsionale prima parte a lucrării, încercând să arătăm care sunt implicaţiile sale metapsihologice. Va fi bineînţeles, vorba despre *intricare dar, de asemenea, mai ales despre dezintricare (relativă),* pentru că în aceasta se exprimă pulsiunea de moarte cu specificitatea ei şi se face mai bine simţită contribuţia sa *efectivă* la viaţă şi la viaţa psihică.

Vom pune în evidenţă, într-o a doua parte, relaţiile dintre intricarea pulsională şi masochism, pentru a arăta existenţa unei *dimensiuni masochiste* a sexualităţii, a psihopatologiei şi în ultimă instanţă a existenţei umane. Vom încerca să arătăm ce este această dimensiune masochistă inconturnabilă în clinică şi în nevroza de transfer, dimensiune pe care se bazează validitatea conceptului de pulsiune de moarte. Ni se pare că l-am citat prea mult pe Freud *la debutul reflecţiei sale despre pulsiunea de moarte* pentru a spune că nu este decât „specu-

[3] Cf. Le Moi et le Ça.

[4] Cf. Le Moi et le Ça, *Inhibitions, sympthômes et angoisse.*

[5] *Ibid.*

laţie" şi pentru a nu fi tentaţi să reamintim că şi-a schimbat opinia şi că, deci, nu avem nici un motiv să rămânem legaţi de ceea ce a scris în 1920.

1/ INTRICARE ŞI DEZINTRICARE PULSIONALĂ; CONSECINŢE METAPSIHOLOGICE ŞI CLINICE

A – Problematica intricării pulsionale: pulsiunea de moarte şi structurarea internă a obiectului

De îndată ce vrem să-i înţelegem modalităţile, intricarea pulsională apare ca paradoxală, dacă nu chiar contradictorie; dar dacă nu reuşim să surmontăm acest caracter contradictoriu al intricării pulsionale, conceptul de pulsiune de moarte şi, cu el, ultima teorie a pulsiunilor îşi pierde toată validitatea.

Posibilitatea intricării depinde de concepţia pe care o avem despre pulsiuni şi mai precis despre scopul lor. Ori, din acest punct de vedere, ambele pulsiuni apar una în raport cu cealaltă, în acelaşi timp, *heterogene şi antagoniste* ceea ce evident – şi e puţin spus – nu ne facilitează sarcina. La asta se adaugă o altă dificultate, care constă în faptul că intricarea nu poate fi *un fel de amestec care ar transforma cele două pulsiuni într-una singură*, deoarece tocmai posibilitatea dezintricării trebuie să rămână întotdeauna deschisă şi chiar mereu prezentă, căci atât timp cât viaţa continuă, nu există nici intricare, nici dezintricare absolute.

Opoziţia-antagonismul celor două pulsiuni a fost întotdeauna afirmată de Freud şi chiar de-a lungul anilor ni se pare că în Compendiu (*) (1938) *opoziţia scopurilor celor două pulsiuni este cea mai netă*: „După lungi ezitări şi lungi tergiversări am decis să nu admitem decât existenţa a două pulsiuni fundamentale: Eros şi pulsiunea de distrugere...*scopul Erosului este să stabilească unităţi din ce în ce mai mari, deci de a conserva, de a lega.* Scopul celeilalte pulsiuni este, *din contră, să spargă raporturi, să distrugă lucruri.* Ne este permis să considerăm că scopul final al pulsiunii de distrugere este să aducă tot cea ce este viu în starea anorganică şi *de aceea o numim şi*

pulsiune de moarte"[6]. Sau iată un alt text în care Freud vorbeşte despre antagonismul celor două pulsiuni: „...devine verosimil că trebuie să recunoaştem două feluri de pulsiuni corespunzând proceselor antagoniste de construcţie şi de deconstrucţie în organism"[7] ne-am putea gândi că antagonismul celor două pulsiuni ar ajunge, fără a adăuga heterogenitatea, dar trebuie să ne păzim bine de orice tentaţie de a reduce o pulsiune la alta, tentaţie care, chiar lăsând un spaţiu de joc dialectic-antagonist, îl poate confirma în interiorul unei singure şi aceleiaşi pulsiuni. Să spunem în trecere că tocmai pentru a surmonta acest tip de tentaţie monistă, apărută odată cu descoperirea narcisismului, a formulat Freud ipoteza pulsiunii de moarte, restabilind astfel concepţia dualistă a vieţii pulsionale. Freud nu vorbeşte despre heterogenitatea pulsiunilor, ci despre „autonomie" ceea ce este acelaşi lucru: „La fel de bucuros aş fi... dacă s-ar adeveri că aceste rânduri au adus o oarecare schimbare în teoria psihanalitică a instinctelor, stabilind existenţa *unui instinct agresiv special şi autonom*"[8].

Este posibil să fim aici în inima dificultăţilor pe care le ridică orice concepţie dualistă, dar ştim că Freud îi era ataşat, şi că dualismul face parte din intuiţiile fundamentale pe care le-a avut în privinţa psihicului uman. Când în *Noile conferinţe** Freud povesteşte succesiunea teoriilor sale pulsionale şi compară vechea opoziţie dintre pulsiunile Eului şi pulsiunile sexuale, cu cea nouă, el spune: *„Presentimentul unei opoziţii în interiorul vieţii pulsionale şi-a găsit de curând o altă expresie, încă şi mai tranşantă"*[9].

Iată, deci, problema dacă nu chiar miza: cum să concepi uniunea a două unităţi antagoniste şi heterogene? Nu este însă vorba de o uniune a celor două pulsiuni; *este mereu vorba, după noi, despre două acţiuni opuse-antagoniste asupra aceluiaşi obiect şi dând rezultate diverse, după forţa (economică) acestor acţiuni provenite din cele două pulsiuni.* Intricarea pulsională se face,

6 S. Freud, *Abrégé de psychanalyse*, p. 8,subliniat de mine.
7 S. Freud, Théorie de la libido, articol de enciclopedie, în *Résultats, idées, problèmes*, II, Paris, PUF, 1987, p. 76.
8 S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, p. 71, subliniat de mine.
9 S. Freud, *Nouvelles conferences, op. cit.* p. 139, subliniat de mine.

deci, prin intermediul obiectului, fără de care este imposibilă: o uniune-fuziune directă a pulsiunilor înseşi este incompatibilă cu heterogeneitatea lor. Şi antagonismul lor, de altfel, se poate revela numai pe terenul obiectului.

Trebuie să luăm aici cuvântul obiect în sensul analitic al termenului, pentru că este vorba atât de investire „liant" al libidoului, ca şi de atacuri dezagregante ale pulsiunii de distrugere. Această concepţie despre intricarea pulsională are avantajul de a lăsa liberă posibilitatea dezintricării, şi *chiar coexistenţa ambelor,* după cum libidoul reuşeşte să lege – mai mult sau mai puţin – să limiteze efectele pulsiunii de distrugere asupra obiectului, ceea ce, aşa cum vom vedea, îi va imprima marca în structura internă a acestuia.

Îşi poate găsi oare această concepţie fundamentul în ultima teorie a pulsiunilor? Credem că răspunsul este afirmativ. Şi dacă Freud spune în *Noile conferinţe** că nu ştie cum se amestecă pulsiunile, vorbind despre diverse subiecte, mai ales despre masochism, ne dă de înţeles care era *teoria sa implicită despre intricarea pulsională,* teorie pe care nu a formulat-o niciodată explicit, ca atare, adică în toată generalitatea ei. Voi cita un text din „Problema economică a masochismului"*, un text capital pentru teoria masochismului, pe care-l voi comenta din punctul de vedere care ne interesează.[10] Freud spune: *„Libidoul întâlneşte în fiinţele vii (pluricelulare) pulsiunea de moarte sau de distrugere* care domneşte aici şi care ar vrea să facă bucăţi această fiinţă celulară şi să o aducă la starea de stabilitate anorganică (chiar dacă aceasta nu este decât relativă). *Libidoul are ca sarcină să facă inofensivă această pulsiune distructivă..."*[11] Închei aici acest citat pentru a remarca faptul că întâlnirea libidoului şi a pulsiunii de moarte, întâlnire pe care o presupune orice intricare pulsională *se petrece pe un alt teren în raport cu pulsiunile înseşi.* În acest caz, pe cel al „fiinţelor vii pluricelulare", fiinţe investite prin libido şi atacate de pulsiunea de moarte. Şi în acest caz libidoul are ca sarcină să facă *inofensivă pulsiunea de moarte,* adică *inofensivă în raport cu acel obiect,* pe acest al treilea teren de întâlnire.

[10] Am comentat îndelung acest text în articolul: Masochisme mortifère et masochisme gardien de la vie, cf. cap. II.

[11] S. Freud, Le problème économique du masochisme, în *Névroses, psychoses, pérversions,* Paris, PUF, 1973, p. 291, subliniat de mine.

Ni se pare că găsim aici punctul fundamental pentru înţelegerea intricării pulsionale sau mai degrabă a procesului care duce la ea (legarea): de fiecare dată când se vorbeşte de amestecul pulsiunilor, sau de fuziune, sau de uniune sau de intricare, cuvântul contează mai puţin, avem de-a face cu o scurtătură: pulsiunile rămân heterogene şi doar efectele lor asupra obiectului se combină pentru a da o rezultantă comună. De altfel, trebuie adăugat că dacă este adevărat că conflictualitatea psihică atât de importantă în clinică îşi are sursa în antagonismul pulsiunilor, iar antagonismul pulsiunilor şi conflictualitatea pe care le constatăm *nu sunt identificabile,* deoarece antagonismul pulsiunilor nu devine conflict decât în cadrul oferit de obiect, adică în relaţia Eului cu obiectul şi a investirii bi-pulsionale a acestuia. Ambivalenţa, relaţia urăiubire este cel mai bun exemplu al acestei duble relaţii pulsionale cu obiectul. Freud vedea în dezintricarea relativă (şi de aici în intricarea relativă) a celor două pulsiuni motorul ambivalenţei[12].

Care este rezultatul acestui conflict-antagonism al pulsiunilor în inima obiectului? Bineînţeles, pentru constituirea „unităţii" obiectului, pentru legarea-coerenţa sa internă trebuie ca libidoul să reuşească să-l constituie şi să-l conserve, aşa cum trebuie ca pulsiunea de moarte să nu reuşească să-l „facă bucăţi", să nu reuşească dezagregarea obiectului; dar este necesar ca în interiorul obiectului menţinut de libido, pulsiunea de moarte să poată, ca efect al unei dezintricări bine temperate, nu să dezagrege, ci să stabilească diferenţieri interne ce vor constitui bogăţia obiectului. Pulsiunea de moarte împreună cu

[12] „Ne putem întreba de asemenea dacă *ambivalenţa* comună care se găseşte adesea întărită în predispoziţia constituţională la nevroză nu poate fi concepută ca rezultat al unei dezuniuni; totuşi aceasta este atât de originară încât trebuie mai degrabă să o considerăm ca o uniune pulsională care nu s-a desăvârşit". (S. Freud, Le Moi et le Ça, în *Essais de Psychanalyse,* Petite Bibliothèque Payot, 1981, p. 255)

structurarea internă pe care o produce dă posibilitatea unei structurări complexe a obiectului făcând astfel posibilă pentru Eu o relație nuanțată cu obiectul. Relația de obiect a Eului și structura-textura obiectului reprezintă una oglinda celeilalte: unui obiect bogat în diferențieri interne, bogat în fațete reprezentând un „apel" neîncetat la investire bi-pulsională îi corespunde o relație de obiect cuprinzând în forța ei o gamă de atitudini variate. Dar intricarea-dezintricarea, lăsând o parte de acțiune pulsiunii de moarte, introduce varietatea-diversitatea nu numai în interiorul obiectului ci, din aproape în aproape în ansamblul lumii obiectuale așa cum a subliniat Freud în „Compendiu(*)": „Acest acord și acest antagonism al celor două pulsiuni fundamentale conferă tocmai fenomenelor vieții toată diversitatea care le este proprie"[13].

Poate că cititorul se gândește la o obiecție: am încercat să spunem că modul nostru de a vedea este freudian utilizând maniera în care Freud vorbește despre intricare pulsională în legătură cu masochismul. Dar nu cumva masochismul este un caz particular? Noi credem contrariul, din motive asupra cărora vom reveni. Să-l interogăm pe Freud despre ce gândea el în legătură cu exemplaritatea intricării pulsionale așa cum se realizează ea în masochism și în sadism. Iată ce spune el în *Noile conferințe**: „Noi credem deci că împreună cu sadismul și masochismul suntem în prezența *a două excelente exemple de amestec al celor două specii de pulsiuni,* a Erosului cu agresivitatea și emitem ipoteza *că acest raport este exemplar,* că toate mișcările pulsionale pe care le putem studia constau într-un asemenea amestec sau aliaj al celor două feluri de pulsiuni"[14].

B – Dezintricări. Rolul pulsiunii de moarte în construcția (deconstrucția) aparatului psihic, al obiectului și al opoziției înăuntru-afară.

Ne vom ocupa de dezintricare căci prin ea se exprimă pulsiunea de moarte și se fac simțite efectele sale. Dar dezintricările nu sunt întotdeauna aceleași: ele pot fi, după gradul pe care îl ating, pozitive sau patologice, atât pentru constituirea obiectului, cât și a aparatului psihic. Vom insista mai degrabă în această parte pe efectele pulsiunii de moarte asupra constituirii aparatului psihic, mai bine zis asupra efectelor negative pe care ea le poate avea asupra acestuia.

[13] S. Freud, *Abrégé de psychanalyse, op. cit.* p. 141, subliniat de mine.

[14] *Nouvelles conferences d'introduction à la psychanalyse, op. cit.* p. 141 subliniat de mine

a) Pulsiune de moarte și psihism

(1) Refuz al realității*, clivaj al Eului, pulsiune de moarte.

Vom începe cu efectele negativ-patologice ale pulsiunii de moarte. Cunoaștem rolul pe care îl joacă refuzul realității ca mecanism de apărare fundamental în psihoze. Refuzul realității este o formă de negație diferită de denegarea nevrotică dar rămânând în același cadru general al negației. Noi afirmăm că refuzul realității în raport cu denegarea nevrotică este o formă de negație mai dezintricată și în care acțiunea pulsiunii de moarte se face cu atât mai mult simțită. Ne amintim ce spunea Freud despre negație ca atare în raport cu baza sa pulsională: „Afirmația, ca substitut al unei unificări, aparține Erosului, negația, succesor al expulzării aparține pulsiunii de distrugere".[15] Dar Freud știa de asemenea că această apartenență a negației (și a predecesorilor săi, expulzia, proiecția) nu presupune că negația reprezintă pulsiunea de moarte „pură", ci mai degrabă că este intricată cu Erosul[16].

* Echivalentul românesc pentru termenul german VERLEVGANUNG, francez - déni (de la realité) englez - disavowal sau denial, spaniol - negacion, italian - diniego și portughez - recuza, definit ca „mod de apărare care constă în refuzul subiectului de recunoaște realitatea unei percepții traumatizante..." Vocabularul psihanalizei de J. Laplanche și J.-B. Pontalis, București, Humanitas, 1994. În această traducere apar în funcție de nevoi și termeni echivalenți ca negare, renegare, recuzare. (Nota traducătorului)

[15] S. Freud, La négation, în *Résultats, idées, problèmes,* II, *op. cit.* p. 138-139.

[16] Avem ca probă ceea ce spunea Freud despre negativism și anume că acesta comportă o dezintricare pulsională care-l opune negației: „Plăcerea generală a negației, negativismul atâtor psihotici poate fi înțeles ca indice al demixării (al dezintricării) pulsiunilor prin retragerea componentelor libidinale" (*Op. cit.p. 139*)

Cum am putea arăta că refuzul realităţii este o formă mai dezintricată decât denegarea nevrotică? Contrar a ceea ce gândea la un moment dat Freud („Fetişismul")(*), refuzul nu înseamnă ştergerea din psihism a obiectului refuzat (recuzat), dar este adevărat că remanenţa sa în psihism nu este de ordinul refulării, care comportă rejetoane ale refulatului, ce ar fi probabil insuportabile pentru psihismul psihoticului: ceea ce a fost refuzat (recuzat) se găseşte într-un sector al Eului *clivat de restul Eului* şi aparenţa de ştergere provine din faptul că *clivajul Eului apără psihoticul să aibă de-a face cu acel obiect*, probabil prea excitant pentru a fi suportabil. Refuzul (recuzarea) nu poate fi deci conceput fără clivajul Eului, deoarece se realizează prin intermediul lui. *Ori, ce este clivajul Eului dacă nu o rupere, o sfâşiere cum spunea Freud, o decompoziţie a entităţii Eului care corespunde total scopului şi definiţiei pulsiunii de moarte.* Bineînţeles, în psihoză nu este vorba niciodată de un clivaj perfect. Ceva din unitatea Eului este păstrat (altfel ce sens ar avea psihoterapia psihoticilor?), iar ceea ce mai rămâne încă din unitatea Eului este, deci, o intricare pulsională, dar la un nivel destul de scăzut pentru a se elibera acţiunea clivantă-dezagregantă a pulsiunii de moarte. *Clivajul Eului, sau refuzul şi clivajul Eului pare a fi una din formele extreme ale acţiunii pulsiunii de moarte în interiorul „Eului" şi, deci, a aparatului psihic*[17].

(2) Dezintricarea pulsională şi efectele sale asupra libidoului

Vom vedea alte exemple de „clivaj" mai relative, care nu atacă fundamental unitatea Eului, dar care produc diferenţieri în interiorul Eului. Trebuie însă să ne punem mai întâi o chestiune de principiu: care sunt *efectele libidoului* şi acţiunea sa în dezintricare? Suntem obişnuiţi să ne gândim la dezintricare ca la o eliberare relativă a puterii distructive a pulsiunii de moarte, ca şi cum intricarea sau dezintricarea celor două pulsiuni n-ar avea efect decât numai asupra uneia dintre ele. Ori, ni se pare că adevărat este tocmai contrariul: pentru o bună funcţionare libidinală şi, în general, pulsională avem

[17] Cf. B. Rosenberg, Réflexions sur le clivage du moi dans l'oeuvre de Freud în *Cahiers du Centre*, no1/1980 şi B. Rosenberg, La négation, în *Cahiers du Centre*, no2/1981.

nevoie atât de pulsiunea de moarte legată, cât şi de libidoul folosit pentru a lega pulsiunea de moarte.

Dezintricarea pulsională plasează libidoul în faţa unui obiect non-structurat, non-diferenţiat înăuntrul lui însuşi, pe care libidoul nu-l poate investi decât masiv cu tot sau nimic şi imediat. Investirea poate fi atât de masivă, încât subiectul are dificultăţi în a se simţi diferit de obiect şi se simte mai degrabă investit-invadat de obiect. Ca urmare a acestei investiri masive, directe, nemediate, subiectul trăieşte o formidabilă excitaţie, care devine repede insuportabilă. *Aceste două aspecte al dezintricării pulsionale, refuzul şi clivajul Eului, pe de o parte, lucrare a unei pulsiuni de moarte dezintricate şi investirea masivă şi excitaţia insuportabilă, operă a unui libido dezintricat pe de altă parte*, sunt bineînţeles cele două aspecte complementare ale tabloului pe care ni-l prezintă psihoticii. Ca urmare a dezintricării pulsionale există, deci, în primul rând, o investire masivă a obiectului (incestuos, de exemplu), care devine repede insuportabilă şi care aduce cu sine refuzul obiectului şi clivajul Eului, ca o apărare majoră a psihoticului. Dacă lucrurile stau aşa cum încercăm să le descriem, şi noi credem că aşa sunt, se adevereşte că în caz de dezintricare pulsională importantă, *ceea ce deranjează subiectul sunt în primul rând efectele acestei dezintricări asupra libidoului şi că refuzul-clivajul este secundar şi defensiv în derularea procesului.*

Putem trage de aici o concluzie generală, şi anume că *o bună relaţie între libido şi obiectul său*, sau ceea ce rezultă de aici, între dorinţă şi obiect al dorinţei, comportă în mod necesar un aport al pulsiunii de moarte: pulsiunea de moarte este aceea care le pune la o distanţă suportabilă unul faţă de altul, făcând astfel posibilă o elaborare a dorinţei, aşa cum asta se întâmplă în nevroză, evitând coliziunea directă între dorinţă şi obiectul ei, aşa cum este câteodată evident în trecerile psihotice la act. Dar aceasta implică, de asemenea, că *în nevroză* există prezenţa poate imperceptibilă, *dar nu mai puţin metapsihologic necesară*, a pulsiunii de moarte. Am ales să vorbim în primul rând despre psihoză pentru că ea revelă prin dezintricarea pulsională care o caracterizează, contrariul său, adică prezenţa mută şi pozitivă a pulsiunii de moarte în nevroză. *Mutismul pulsiunii de moarte în nevroză este opera unei intricări pulsionale reuşite.*

I-a trebuit mult timp lui Freud să o constate şi mi se pare că, şi în prezent, acest aspect al lucrurilor nu ne este întotdeauna atât de clar cât ar fi de dorit.

b) Clivajele relative: separarea între Eu şi Supraeu

Ne vom ocupa acum de formele de dezintricare mai puţin excesive de în parte decât acelea pe care le întâlnim în psihoză şi neavând deci ca efect clivajul Eului. Vom studia rolul pulsiunii de moarte în constituirea unui aparat psihic aşa cum l-a descris Freud, adică în acelaşi timp unitar şi diferenţiat, dând dovadă astfel de acţiunea (intricată) a celor două pulsiuni. Vom numi *clivaj relativ* diferenţierea în interiorul aparatului psihic, distincţia între instanţe, pentru a pune astfel în evidenţă continuitatea diferitelor forme de separare în interiorul psihismului şi a le lega astfel de acţiunea pulsiunii de moarte şi a le plasa ca grade diferite de dezintricare-intricare pulsională.

Vom vorbi în primul rând de separare în interiorul Eului între Eu şi Supraeu. Nu va fi, bineînţeles, vorba de a dezbate despre Supraeu, ci numai despre baza pulsională a acestei separări şi mai ales despre pulsiunea de moarte. Am ales două aspecte: primul priveşte reintroiectarea pulsiunii de moarte primar proiectată în exterior; al doilea va trata despre efectele identificării care, aşa cum ştim cu toţii, joacă un rol considerabil în constituirea Supraeului.

(1) Supraeul şi reintroiectarea pulsiunii de moarte sau Supraeul ca legare (protectoare) a pulsiunii de moarte.

In *Disconfort în cultură* Freud spune: „Agresiunea[18] este introiectată, interiorizată, dar şi *retrimisă în acelaşi punct din care a plecat*: în alţi termeni, întoarsă împotriva Eului. Aici, ea va fi reluată în parte de acest Eu, care, în calitate de Supraeu se va pune în opoziţie cu cealaltă parte. Atunci, în calitate de „conştiinţă morală" (Supraeu) ea va manifesta faţă de Eu aceeaşi agresivitate riguroasă pe care Eului i-ar fi plăcut să şi-o satisfacă faţă de indivizi străini"[19]. Pentru a studia sensul acestei introiecţii sau mai degrabă a acestei reîntoarceri a pulsiunii de moarte-agresivitate în Eu trebuie să revenim şi să citâm locul în care Freud formulează pentru prima oară, după câte ştim noi, două sisteme de apărare (şi de legare) fundamentale pe care le adoptă Eul pentru a se apăra de distructivitatea ivită din pulsiunea de moarte: „Libidoul are ca sarcină de a face inofensivă această pulsiune distructivă şi se achită de ea derivând această pulsiune în cea mai mare parte spre exterior..."

„...O altă parte nu participă la această deplasare spre exterior, ea rămâne în organism şi aici ea este legată libidinal cu ajutorul coexcitaţiei sexuale despre care am vorbit: în ea trebuie să recunoaştem masochismul primar erogen"[20]. Ne-am obişnuit să numim această parte a pulsiunii distructive (= pulsiune de moarte), rămasă în interior pentru totdeauna, nucleul masochist erogen al Eului.

Această introiecţie de care vorbeşte Freud în *Disconfort în cultură*,(*) această întoarcere din partea pulsiunii de moarte derivate-proiectate în exterior, echivalează, oare, cu o întărire-creştere a părţii care a rămas de la început în Eu şi care a format nucleul masochist erogen primar al Eului? Dacă se întâmplă aşa, avem de-a face cu o întărire a masochismului (Eului) cu toate consecinţele, eventual mortifere, pe care acest lucru le poate avea. Dar dacă agresiunea introiectată se investeşte în Supraeu, îl întăreşte şi, în mod primar, îl crează atunci avem de-a face cu o a treia soluţie originală: este vorba într-adevăr de un nou mod de legare a pulsiunii de moarte diferit de primele două şi în acelaşi timp înrudit cu ele.

Astfel, crearea instanţei Supraeului este *în interiorul aparatului psihic* precum nucleul masochist erogen-primar, *dar în exteriorul Eului* este precum pulsiunea de moarte derivată-proiectată în exterior. Este, din punct de vedere al Eului, *un fel de proiecţie în afară de sine*, dar o proiecţie dacă putem spune aşa, în interiorul aparatului psihic, un fel de *proiecţie internă*. Bineînţeles, Eul sacrifică pentru asta o parte din el ce va deveni o altă instanţă în aparatul psihic, dar cu acest sacrificiu se găseşte el însuşi la adăpostul efectelor directe şi dis-

[18] Agresiune în acest text este pulsiunea de moarte care, derivată primar în exterior, ia forma de agresivitate.

[19] S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, Paris, PUF, p. 80, subl.

[20] S. Freud, Le problème économique du masochisme, în *Névroses, psychoses, pérversions*, Paris, PUF, p. 291

tructive ale pulsiunii de moarte. Logica nu este departe de aceea a clivajului, dar fiind date relațiile, cert, de opoziție, dar frecvente şi intime între Eu şi Supraeu aveam de-a face cu ceea ce numim un clivaj relativ. „Clivajul relativ" şi „proiecția internă" sunt două expresii paradoxale care subliniază, credem, prin paradoxalitatea lor interioritatea-exterioritatea în raport cu Eul a acestui loc în care pulsiunea de moarte este plasată-legată în interiorul aparatului psihic.

Bineînțeles, agresivitatea întoarsă poate, cel puțin în parte, să revină la locul său de plecare, Eul, dar în măsura în care se dirijează spre Supraeu există *legarea* pulsiunii de moarte, şi astfel vedea şi Freud lucrurile: „În mod teoretic ezităm să facem ipoteza că orice agresiune revenită din lumea exterioară este *legată prin Supraeu* şi că este astfel dirijată împotriva Eului, sau că o parte din ea îşi exersează activitatea mută şi neliniştitoare ca liberă pulsiune de distrugere în Eu şi Sine. O asemenea împărțire este probabilă, dar noi nu ştim nimic despre ea"[21]. Freud dă o altă imagine faptului că Supraeul leagă pulsiunea de moarte şi aşa înțelegem mai bine sensul pulsional al protecției pe care Supraeul o reprezintă pentru Eu: „Instaurarea Supraeului care atrage spre el impulsuri agresive periculoase aduce într-un fel o garnizoană într-un loc care ar înclina spre rebeliune"[22].

(2) Identificare, Supraeu şi pulsiune de moarte; *polarizarea investirilor bi-pulsionale* ca proces de dezintricare şi de separare-clivaj.

Relațiile dintre pulsiunea de moarte şi Supraeu nu se rezumă la ceea ce am spus până aici: dacă este adevărat că Supraeul se constituie prin întoarcerea (introiecția) pulsiunii de moarte expulzate-proiectate în exterior şi că această întoarcere alimentează continuu Supraeul cu pulsiune de moarte, este de asemenea adevărat că acesta, odată constituit prin această întoarcere, se înrădăcinează în Sine şi pulsiunea de moarte poate investi Supraeul fără nici un ocol prin exterior. Astfel, protecția *pulsională* pe care Supraeul o acordă

[21] S. Freud, *Nouvelles conferences d'introduction à la psychanalyse*, p. 147, subliniat de mine.

[22] *Ibid.* p. 149.

Eului este mult mai întinsă decât părea la prima vedere şi cruzimea Supraeului nu este decât prețul pe care Eul îl plăteşte Supraeului în schimbul funcției de legare a pulsiunii de moarte pe care acesta o exercită. Nu este mai puțin adevărat, însă, că Supraeul nu poate să se constituie primar decât prin întoarcerea pulsiunii de moarte proiectată în exterior şi de aceea trebuie să aprofundăm mecanismul de întoarcere, motiv pentru care ni se pare inevitabil să vorbim despre identificare, al cărei rol în constituirea Supraeului ne este tuturor cunoscut. Să ni-l reamintim totuşi aşa cum este expus în „Eul şi Seul"*: „Am spus şi am repetat că Eul se formează în mare parte pornind de la identificări, care înlocuiesc investirile abandonate de Sine şi că primele identificări *se comportă în mod frecvent ca nişte instanțe particulare în Eu, se opun Eului ca Supraeu...*" şi, mai departe: „Supraeul îşi datorează poziția particulară în Eu sau în raport cu Eul unui factor care trebuie să fie apreciat din două puncte de vedere: în primul rând este prima identificare, ce se produce atunci când Eul este încă slab şi, în al doilea rând, este moştenitorul complexului Oedip, care a introdus în Eu obiectele de cea mai mare importanță"[23].

Dând la o parte importanța identificării pentru constituirea Supraeului, ceea ce ne interesează aici pentru a înțelege aspectul pulsional al lucrurilor este faptul că este vorba, prin intermediul identificării, de introducerea în Eu a „obiectelor". Ori, noi am presupus încă de la începutul acestei lucrări că obiectele sunt investite în mod bi-pulsional, adică de libido şi de pulsiunea de moarte în acelaşi timp, că aceasta se manifestă prin ambivalență şi este evident că obiectele oedipiene sunt oricum investite în mod ambivalent.

Ce se întâmplă, deci, cu această investire bipulsională în momentul introducerii în Eu a acestor obiecte prin intermediul identificării? Noi cunoaştem raportul identificării cu dezintricarea pulsională. O să citățm un text în care acest raport cu dezintricarea pulsională este expus în contextul constituirii Supraeului prin identificare: „Supraeul, cum ştim, se naşte prin identificarea cu modelul patern. Orice identificare *de acest*

[23] S. Freud, Le Moi et le Ça, în *Essais de psychanalyse*, Paris, Petite bibliothèque Payot, 1981, p. 162, subliniat de mine.

gen are caracterul unei desexualizări sau chiar al unei sublimări. *Ori, se pare că într-o asemenea transpoziție se produce de asemenea o dezuniune pulsională.* Componenta erotică nu mai are, după sublimare, forța de a lega totalitatea distrugerii care rezultă *și aceasta devine liberă ca tendință la agresiune și la distrugere.* Din această dezuniune și-ar trage idealul în general [Supraeul] trăsătura sa de duritate și cruzime, aceea a unei datorii imperative"[24].

Este vorba deci, prin intermediul identificării, de introducerea-introiecția în Eu a unui obiect investit, cum sunt obiectele oedipiene, dar a căror investire bipulsională nu rămâne în această stare: investirea libidinală este, prin această retroiecție, recuperată de Eu și transformată în libido narcisic, după gradul de identificare; pulsiunea de moarte, din contră, se detașează de obiect, integrează Supraeul și-i întărește distructivitatea. Avem deci de a face în cazul identificării cu o *polarizare a investirii bipulsionale,* polarizare care, credem noi, este esența a ceea ce noi numim dezintricare pulsională. Se vede bine în cazul Eului și al Supraeului cum această polarizare, libidoul mergând spre polul „Eu" propriu zis și pulsiunea de moarte spre Supraeu, vedem bine deci cum *această polarizare a investirii bipulsionale* întărește diferențierea și chiar opoziția celor două instanțe. Ne putem pune problema de a ști dacă polarizarea este posibilă din cauza existenței celor două instanțe ca instanțe independente sau dacă ea stă, primar, la baza diferențierii celor două instanțe. Noi alegem, așa cum probabil cititorul a ghicit deja, cea de-a doua posibilitate: polarizarea investirilor pulsionale este cea care scindează Eul primar în două instanțe: Eul propriu zis și Supraeul.

Aceasta ne pare în acord cu faptul că Supraeul este fructul identificării și primele schițe de Supraeu sunt fructul identificărilor primare, așa cum am văzut că și Freud credea, scriind rândurile pe care le-am citat din „Eul și Seul"(*) Secvența este aceasta: „Introducerea obiectului în Eu prin identificare determină o dezintricare pulsională care *constă* într-o polarizare a investirilor pulsionale; atingând un anumit nivel această polarizare a investirilor pulsionale determină, printr-un

[24] *Ibid.* p. 270, subliniat de mine.

fel de „diviziune celulară", spargerea Eului primar și crearea Eului și Supraeului.

Problema care se pune acum este de a ști dacă acest proces de constituire a Supraeului poate fi generalizat și pentru definirea dezintricării pulsionale ca polarizare a investirilor libidinale și distructive (pulsiune de moarte), cât și pentru consecințele acestei polarizări pulsionale în raport cu obiectul. În raport cu obiectul aceste consecințe se vor eșalona pe un continuu, după cum dezintricarea și polarizarea pulsională care-l susțin devin din ce în ce mai importante: în cazul unei dezintricări obișnuite ce însoțește întotdeauna orice intricare pulsională, este vorba mai degrabă, așa cum am văzut deja, de diferențieri în interiorul obiectului; dacă, din contră, dezintricarea și polarizarea pulsională devin net mai importante, putem avea de-a face cu o separare-divizare a obiectului, ca în cazul divizării Eului primar în Eu și Supraeu; gradul de dezintricare maxim rămânând compatibil cu viața, ne pare a fi pe de o parte *clivajul obiectului* în bun și rău descris mai ales de Melanie Klein și (mai ales) *clivajul Eului.* Toate acestea ni se par paliere de dezintricare, rezultate ale polarizării pulsionale, adică pulsiunea de moarte devenind relativ independentă și manifestându-și opera de separare-delegare ce este în natura sa.

Încă o observație: știm cu toții că experiența noastră analitică nu ne arată niciodată o relație veritabil duală, ci mai degrabă o triangulare și aceasta chiar la nivelele cele mai arhaice în care terțul nu este decât vag bănuit. N-am putea spune că aceste diferențieri necesare în interiorul obiectului primar sunt rezultatul existenței obligate-necesare a unei oarecari dezintricări, deci polarizări a investirilor pulsionale? Sau pentru a spune asta mai simplu: triangularea nu este cel puțin în parte rezultatul dualismului pulsional?

c) Clivajele relative: pulsiunea de moarte, obiectul și distincția înăuntru-afară

Pornind de aici, ni se deschid două căi: să urmărim aceeași logică și să încercăm să înțelegem diferențierea în sânul Sinelui a acestei părți ce va deveni Eul; sau să vorbim mai

degrabă despre constituirea opoziției interior-exterior, înăuntru-afară. Ne vom ocupa de al doilea subiect şi nu de primul pe care-l rezervăm pentru un alt studiu privind relația dintre a doua teorie a pulsiunilor, narcisism şi Eu.

Dacă alegem să vorbim despre opoziția interior-exterior, înăuntru-afară este şi pentru că acesta este un frumos exemplu de dezintricare pe care Freud l-a descris ca pe o polarizare, înainte ca a doua teorie a pulsiunilor să existe pentru a-i da o bază pulsională şi un alt sens, ceea ce demonstrează complexitatea „filiațiilor" teoretice în opera lui Freud.

Ne amintim că în *Metapsihologie"*(*) Freud spunea despre Eu „că nu are nevoie de lumea exterioară, atât timp cât este auto-erotic", dar că sub imperiul principiului plăcerii în momentul desemnat de Freud ca „Eu-plăcere pură": „Eul cuprinde în el, în măsura în care sunt surse de plăcere, obiectele care se prezintă, le introiectează... şi, pe de altă parte, expulzează în afara lui ceea ce în interiorul lui îi provoacă neplăcere".[25] Şi Freud adaugă că, pentru Eu, în acest moment de dezvoltare: „Exteriorul, obiectul, *urâtul*"[26] ar fi la început identice".[27]

În privința polarizării, nu există nici o îndoială: neplăcere contra plăcere, ceea ce este urât în opoziție cu ceea ce este iubit, definesc exteriorul şi obiectul în raport cu interiorul Eului. Dar toată această descriere ia un alt sens mai târziu, când *ura devine reprezentant al pulsiunii de moarte*[28]: obiectul urât şi provocând neplăcere este încărcat-investit de pulsiunea de distrugere proiectată în el de către Eul care, astfel, se debarasează de ea din interiorul lui. Polarizarea descrisă de Freud devine deci, în realitate, polarizarea dintre ceea ce a fost proiectat din pulsiunea de moarte în exterior şi libidoul narcisic locuind, investind Eul; este această polarizare, cea care în interiorul auto-erotismului include obiectul primar (sau, ceea ce este echivalent în interiorul diadei mama-copil) cea care operează acest clivaj primar între subiect şi obiect, între interior şi exterior, între înăuntru şi afară. Vedem aici că polarizarea pulsională – mecanism fundamental al dezlegării-dezintricării pulsionale – este aceea care face să apară distincția înăuntru-afară.

[25] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Métapsychologie*, Paris, Gallimard, 1968, p. 37-38.

[26] Subliniat de mine.

[27] *Ibid.* p. 39.

[28] În „Le Moi et le Ça"

2/ MASOCHISMUL: RELAȚIA SA CU INTRICAREA PULSIONALĂ ŞI CA FUNDAMENT CLINIC AL PULSIUNII DE MOARTE

Pentru noi, psihanaliştii, rămâne însă o problemă esențială: ne-am aventurat să tratăm intricarea-dezintricarea pulsională pentru că numai prin ea se poate manifesta pulsiunea de moarte; trebuie acum să arătăm cum se manifestă intricarea pulsională în general în clinica noastră şi, ceea ce este şi mai crucial, în experiența noastră analitică. Ori, există un fenomen clinic fundamental deja citat în „Dincolo de..."*, dar care ia pe firul operelor lui Freud o importanță din ce în ce mai mare până la a deveni fenomenul clinic fundamental care, în ochii lui Freud, depune mărturie despre intricarea pulsională şi pulsiunea de moarte, chiar şi în experiența analitică: sadismul-masochismul sau mai degrabă şi mai fundamental, masochismul.

Să citățm *Noile conferințe** în care Freud, după ce a polemizat cu cei care nu acceptă pulsiunea de moarte, spune: „Nu avem nevoie să continuăm această polemică, căci nu din cauza învățămintelor istoriei sau a experienței de viață am recomandat ipoteza unei pulsiuni particulare de agresiune şi de distrugere la ființa umană, ci pe baza unor considerații generale la care ne-au condus fenomenele de sadism şi de masochism"[29]. Şi Freud adaugă câteva rânduri mai departe „o oarecare asociere a acestor două tendințe (sadismul şi masochismul) intră în relația sexuală normală..." ceea ce însemna că în ochii lui există *o dimensiune sado-masochistă a oricărei sexualități* şi, pornind de aici, în orice patologie. Dar dacă sadismul şi masochismul sunt pentru Freud fenomenele clinice care stau la baza ipotezei unei pulsiuni de moarte, ele sunt în acelaşi timp şi cele care au făcut să se clatine vechea teorie a

[29] S. Freud, *Nouvelles conferences d'introduction à la psychanalyse, op. cit.* p. 140

libidoului: „Pentru teoria libidoului sadismul şi masochismul sunt două fenomene foarte enigmatice, mai ales masochismul, şi este de la sine înţeles că ceea ce a constituit pentru o teorie piatra de încercare, trebuie să constituie piatra angulară a acelei teorii care o înlocuieşte"[30]

În privinţa intricării-dezintricării pulsionale, am văzut deja că pentru Freud intricarea-dezintricarea pulsională, aşa cum se realizează ea în sadism şi masochism, era exemplară pentru orice aliaj al celor două pulsiuni. Şi mai mult: una dintre formele masochismului, adică masochismul erogen primar, *este ea însăşi definită* prin legarea dintre cele două pulsiuni: „O altă parte (o parte a pulsiunii de moarte) nu participă la această deplasare spre exterior, ea rămâne în organism şi aici este legată libidinal cu ajutorul coexcitaţiei sexuale despre care am vorbit; în ea trebuie să recunoaştem masochismul erogen primar"[31]. Masochismul erogen primar este deci definit prin legarea celor două pulsiuni, este identic cu prima dintre legările celor două pulsiuni în aparatul psihic, ceea ce constituie o legătură esenţială, identitatea primară între intricare primară şi masochism: *în acest moment ele sunt identice şi una o defineşte pe cealaltă.* Dar când ştim că masochismul erogen, fiind una din formele de masochism, reprezintă şi esenţialul tuturor celorlalte forme, se dovedeşte, credem, că în profunzimea tuturor formelor de intricare pulsională, ea însăşi sursă a tuturor fenomenelor vieţii, există întotdeauna *o dimensiune masochistă a existenţei umane,* care urmează dimensiunii masochiste a oricărei sexualităţi. Nu este vorba de a căuta în experienţa noastră forme dovedite de masochism şi încă şi mai puţin o perversiune masochistă, ci o dimensiune masochistă care, atât prin absenţa, cât şi prin prezenţa sa simptomatică, depune mărturie despre avatarurile intricării pulsionale. Insistăm iar: apariţia pulsiunii de moarte în teoria pulsională a permis definirea sensului masochismului ca legare pulsională, legarea pulsiunii de moarte de către pulsiunea de viaţă (erotizarea distructivităţii); în sens contrar, dimensiunea masochistă a oricărui fenomen psihic produs prin intricare pulsională, adică a *tuturor fenomenelor psihice,* dovedeşte la rândul său existenţa şi eficienţa acţiunii pulsiunii de moarte. Am

[30] *Ibid.* p. 141.

[31] S. Freud, Le problème économique du masochisme, *op. cit.* p. 291

pus implicit în evidenţă dimensiunea masochistă a existenţei psihice, arătând *rolul intricării pulsionale* în construirea obiectului şi a aparatului psihic.

Cu aceasta ne obligăm însă să arătăm că această dimensiune masochistă există cu adevărat, chiar şi atunci când simptomatic nu există masochism, şi să arătăm mai ales că această dimensiune masochistă există în nevroze şi în ceea ce numim curele tip. Încă o dată, Freud va fi cel care ne va ajuta să punem în evidenţă un aspect de o generalitate indubitabilă în toate curele noastre chiar dacă este modulat după caz. Punând în evidenţă aceste fenomen sau acest aspect al curelor noastre vom răspunde şi la o întrebare ce s-ar putea pune, şi anume: ce l-a împins pe Freud să introducă pulsiunea de moarte? Este vorba, cum scria el însuşi la început, de speculaţie, de o speculaţie teoretică? Sau este vorba despre o concepţie avându-şi sursa în experienţa analitică propriu-zisă, în experienţa curei. Răspunsul ne este dat de un text din *Noile conferinţe**, de ultimele pagini ale celei de a XXXII-a conferinţe, care tratează despre angoasă şi despre teoria pulsiunilor: „Ne-am depărtat puţin prea mult de baza noastră. Vreau să vă dau retroactiv *punctul de plecare a acestor reflecţii asupra teoriei pulsiunilor.* Este acelaşi care ne-a condus la revizuirea relaţiei dintre Eu şi inconştient, impresia rezultată din travaliul analitic şi anume că pacientul care face rezistenţă, adesea nu ştie nimic despre această rezistenţă. Dar nu numai rezistenţa este inconştientă; sunt şi motivele ei. A trebuit să căutăm aceste motive sau acest motiv *şi l-am găsit, spre surprinderea noastră, într-o puternică nevoie de pedeapsă pe care nu am putut să o punem decât pe seama numărului de dorinţe masochiste.* Importanţa practică a acestei descoperiri nu este cu nimic mai prejos de importanţa ei teoretică, căci această nevoie de pedeapsă este cel mai rău duşman al efortului nostru terapeutic. Ea este satisfăcută prin suferinţa care este legată de nevroză şi care se agaţă, din acest motiv, de starea de boală. *Se pare că acest factor, nevoia de pedeapsă inconştientă, participă la orice maladie nevrotică*"[32].

Punctul de plecare al lui Freud nu era deci nici în speculaţie, nici în teoria pură. Faptul că nu regăsim acest mod de a prezenta lucrurile în textele de început în care Freud vorbea

[32] S. Freud, *Nouvelles conferences d'introduction à la psychanalyse, op. cit.* p. 145-146, subliniat de mine.

de pulsiunea de moarte nu constituie un motiv pentru a nu crede ceea ce ne spune Freud: este posibil ca noi concepții și noi idei să apară la un autor, el să le justifice într-o manieră sau alta și doar mai târziu, mai ales dacă acest autor este analist, să-și poată da seama care era sursa din clinica analitică a acestor noi concepții. Remarcăm în trecere că toți cei care vorbesc despre speculație, citindu-l pe Freud, uită să citeze acest pasaj în care, la doisprezece ani după introducerea pulsiunii de moarte, Freud este departe, foarte departe de a ne-o prezenta ca pe o speculație. A doua observație este că Freud vorbește despre „nevoia de pedeapsă" și despre „dorințele masochiste" care o susțin ca despre ceva care „participă la orice maladie nevrotică", pentru a sublinia că noua teorie a pulsiunilor, inclusiv pulsiunea de moarte, nu este fructul reflecțiilor privind patologiile marginale, ci că, încă o dată, este vorba despre ceea ce a fost dintotdeauna obiectul predilect al psihanalizei, adică nevroza, orice nevroză. De ce nevoia de pedeapsă, de ce culpabilitatea inconștientă cu tot ce îi este asociat, de ce reacția terapeutică negativă (despre care Freud vorbește în același loc), de ce masochismul moral fac parte din orice cură analitică? Nu putem vorbi aici despre culpabilitate în general, de reacția terapeutică negativă și de masochismul moral.[33] Ni se pare, însă, că trebuie pus în evidență unul din motivele esențiale în această dezbatere: prin transfer și constituirea nevrozei de transfer se produce obligatoriu o resexualizare, inclusiv o resexualizare a Supraeului, adică o regresie de la Supraeu la tatăl oedipian, care este sursa Supraeului, și această regresie este esența însăși a masochismului moral, a nevoii de a fi pedepsit de tatăl oedipian, ca și a anumitor reacții terapeutice negative legate de masochismul moral. Desigur variațiile sunt mari de la un caz la altul, dar această dimensiune masochistă ni se pare inevitabilă oricărei analize care merge suficient de departe.

Care este practic pentru noi, pentru practica noastră analitică, consecința acestei sensibilizări la dimensiunea masochistă în curele noastre și, deci, la pulsiunea de moarte pe care o conține? Credem că, istoric, practica psihanalitică s-a îmbogățit cu referințe noi:

[33] Am făcut-o în altă parte. Cf. B. Rosenberg, Culpabilittate și masochism moral sau culpabilitatea ca „negativ" al masochismului.

Prima dintre aceste referințe a fost cea pe care o putem numi *referința obiectuală*, adică problematica investirii obiectului, chiar și atunci când această investire de obiect este în contradicție cu autoconservarea (pulsiunile eului...) individului, a aparatului psihic, sau pur și simplu a capacităților lui de funcționare.

Practica analitică s-a îmbogățit apoi, după 1913, cu o a doua referință, care este *referința narcisică, ce a adus o lumină nouă și esențială*, mai ales când s-a putut vedea cum referința obiectuală, care rămâne prima bază a practicii noastre, se combină sau se intrică cu referința narcisică necesară și de neocolit. În Franța, Bela Grunberger și școala sa, printre alții, au adus contribuții fundamentale la luarea în considerare a acestei a doua referințe, referința narcisică.

Considerăm că, urmare a introducerii pulsiunii de moarte și a noii teorii a pulsiunilor în 1920, trebuie să avem în vedere ceea ce cred că trebuie să numim *a treia referință a practicii noastre analitice, referința masochistă*: pentru că prin ea poate fi înțeleasă acțiunea negativă, dar și cea pozitivă, a pulsiunii de moarte. A încerca să lucrezi, să înțelegi ce se întâmplă în ședință prin prisma acestei a treia referințe nu este atât de simplu, deoarece nu este vorba de a opera numai pentru eliminarea masochismului. Masochismul, ca și intricarea pulsională despre care am vorbit îndelung și cu care, în ultimă instanță, el se identifică, are atât aspecte pozitive cât și negative, ceea ce dă seama despre complexitatea problemelor.

Dar mai ales, ca și pentru problema combinării referinței obiectuale cu referința narcisică, este vorba aici – ceea ce este cu atât mai complex – de a vedea acționând împreună ceea ce este de ordin obiectual, narcisic și masochist și de a încerca să vedem cum se combină ele în fenomenele importante din analiză. Să luăm ca exemplu regresia care, pornind de la obiect poate regăsi investirile narcisice dar, de asemenea, așa cum a spus Freud, și o dezintricare pulsională implicită în orice regresie și în primul rând în regresia anală, care face să apară cu claritate sado-masochismul.

Freud a început să vorbească despre pulsiunea de moarte un sfert de secol după primele descoperiri ale analizei. I-au trebuit încă patru ani („Problema economică a masochismului"* – 1924) pentru ca legătura bazală între masochism și pulsiunea de moarte să se exprime teoretic. Calea era deschisă pen-

tru ca, pornind de aici, concepțiile asupra pulsiunii de moarte să se dezvolte pe firul operei până în 1938, legând pe de o parte pulsiunea de moarte de clinica analitică și pe de altă parte curățând-o de anumite aspecte „speculative" ale începutului. Mi se pare, dacă nu mă înșel, că sunt încă numeroși cei care ezită, din prudență, să ia în considerare ceea ce noi numim referința masochistă și, prin ea, pulsiunea de moarte.

Mi-am propus la început să nu pledez pentru pulsiunea de moarte. Nu sunt sigur că am reușit.

3/ ULTIMA TEORIE A PULSIUNILOR. ORGANIZĂRILE PSIHICE STABILE ȘI ISTORICITATEA LOR[34]

A – Valoarea istorizantă (exigența de istoricitate) intrinsecă pulsiunilor

Punctul de vedere ales în acest studiu pentru a înțelege posibilitatea organizărilor psihice (relativ) stabile, pe de o parte, și istoricitatea vieții psihice, pe de altă parte este punerea lor în raport cu pulsiunile. Dar este necesară o precizare privind alegerea pe care o fac, referindu-mă la *ultima* teorie a pulsiunilor: această alegere făcută în funcție de convingerile mele personale mi se pare că se impune pentru că această teorie a pulsiunilor este cea care, după mine, este capabilă, mai mult ca oricare alta, să clarifice chestiunea care ne preocupă. Într-adevăr, scopul pulsiunilor în *ultimele formulări ale acestei teorii (Compendiu*)*[35] este astfel definit încât impune implicit *o exigență de istoricitate*: „Scopul Erosului, ne spune Freud, este de a stabili unități din ce în ce mai mari..."[36], ceea ce vrea să spună că Erosul stabilește unități care-i servesc ca *elemente* pentru a stabili unități mai mari, într-o *mișcare integratoare* care implică o *temporalitate,* de vreme ce este „întotdeauna" reînnoită. Și pulsiunea de moarte? Pulsiunea de moarte nu are, oare, ca scop distrugerea vieții și, cu ea, a istoricității care este intim legată de ea? Cu siguranță. Într-adevăr, Freud definește astfel scopul pulsiunii de moarte: „Scopul celeilalte pulsiuni este, din contră, să spargă raporturile, deci să distrugă lucrurile. Ne este permis să considerăm că scopul său final, al pulsiunii de distrugere, este să readucă la starea anorganică ceea ce este viu, și de aceea o numim pulsiune de moarte"[37]. Dar dacă *scopul final al pulsiunii de moarte este distrugerea vieții* nu este mai puțin adevărat că acest scop *nu se poate realiza decât pas cu pas,* prin deconstrucția (ruperea raporturilor) unităților construite de către pulsiunea de viață sau, altfel spus, deconstrucția unei unități face să regăsim elementele – unități care o constituiau, și așa mai departe, *într-o mișcare dezintegratoare* inversă și simetrică cu mișcarea integratoare ivită din pulsiunea de viață. Această mișcare, ce nu se poate realiza decât în timp, face parte din istoria inversă, la fel ca și mișcarea inversă. *Istoria în sens contrar este tot istorie,* regresia este un pol necesar al vieții psihice. Aceasta este cu atât mai adevărat cu cât cele două mișcări, progresivă și regresivă *nu se pot realiza decât cu participarea celor două pulsiuni fundamentale,* prin intricare pulsională, mereu necesară, deci mereu prezentă. Mișcarea progresivă, de exemplu, nu este numai o mișcare integratoare; este de asemenea o mișcare ce diversifică viața psihică, și ca atare are nevoie, pentru a se realiza de pulsiunea de viață care o animă fundamental, dar și de pulsiunea de moarte fără de care diferențierea, diversificare și complexificarea nu ar fi posibile[38]. „Acest acord și acest antagonism al celor două pulsiuni fundamentale conferă fenomenelor vieții toată diversitatea care le este proprie"[39].

Avându-și sursa în pulsiuni, această sursă absolută de istoricitate a vieții psihice este bine pusă în evidență și clarificată în mecanismele ei cele mai intime, dacă suntem atenți (paradoxal...) *la natura fundamental conservatoare* a pulsiunilor. Freud care a revenit de nenumărate ori asupra acestei caracteristici o definește astfel în *Compendiu(*)*: „Deși constituie

---

34 Apărut în *La psychanalyse: questions pour domain,* Paris, PUF, 1990.

35 Aceste formulări, ne spune Freud, s-au conturat după lungi ezitări și tergiversări (S. Freud, *Abrégé de psychanalyse,* Paris, PUF, 1985) ceea ce dovedește toată importanța pe care le-o acordă și toată atenția cu care trebuie să le privim.

36 S. Freud, *Abrégé de psychanalyse,* 1985, Paris, PUF, p.8.

37 S. Freud, *op. cit.* p. 8.

38 Cf. cap. IV, I.

39 S. Freud, *Abrégé de psychanalyse,* op. cit. p. 8, subliniat de mine.

cauza ultimă a oricărei activități, ele (pulsiunile) sunt prin natura lor conservatoare. Într-adevăr, orice stare în care o ființă a ajuns într-o zi tinde să se reinstaureze de îndată ce a fost abandonată"[40].

Această definiție a caracterului conservator al pulsiunilor ne pune şi i-a pus şi lui Freud o problemă: ea convine mişcării dezintegratoare, regresive a pulsiunii de moarte, dar ea pare la prima vedere inadecvată pentru a caracteriza mişcarea integratoare şi progresivă a pulsiunii de viață. Freud notează asta, de altfel, în pagina următoare din *Compendiu*(*): „dacă admitem că ființa vie n-a apărut decât ulterior materiei neanimate şi s-a ivit din ea trebuie să conchidem că *pulsiunea de moarte se conformează formulei date mai sus*, conform căreia tinde să restaureze o stare anterioară." Dar, în ceea ce priveşte pulsiunea de viață Freud ne spune că „...Pentru Eros..., *nu putem aplica aceeaşi formulă*, căci asta ar echivala cu a postula că substanța vie a constituit mai întâi o unitate, care apoi s-a fragmentat şi tinde să se reunească din nou"[41] Freud pune astfel în evidență contradicția care constă în a presupune că pulsiunea de viață poate construi unități, să le organizeze, pentru ca apoi să le fragmenteze şi să reînceapă. Această chestiune a caracterului conservator al pulsiunilor – dar mai ales a pulsiunii de viață – este importantă pentru subiectul nostru, pentru că ea pune *problema stărilor anterioare sau, şi mai simplu, a trecutului, problemă pe care nici o reflecție asupra istoriei şi istoricității nu o poate eluda.* Cum se realizează, deci, caracterul conservator al pulsiunii de viață, cum conservă pulsiunea de viață stările anterioare şi trecutul? Freud ne spune asta în aceeaşi definiție a scopului Erosului, pe care am citat-o deja fragmentar: „Scopul erosului este de a stabili unități din ce în ce mai mari, *deci de a conserva*, este deci legarea"[42]. Ceea ce Freud spune aici este că şi constituirea de „unități mereu mai mari" pornind de la unități deja constituite este prin ea însăşi, ca atare, *echivalentă conservării anteriorului în posterior, a trecutului în prezent*; exemplul clasic este integrarea pre-

[40] S. Freud, *Abrégé de psychanalyse,op. cit.* p. 7.
[41] S. Freud, *Abrégé de psychanalyse,* op. cit. p. 8
[42] S. Freud. *Abrégé de psychanalyse,* op. cit. p. 8

genitalului în genital, fără ca pregenitalul să fie înecat în el, fără să se anuleze, să fie complet de nerecunoscut, pentru că se menține, de exemplu, în acte pregătitoare. Una din diferențele fundamentale între cele două pulsiuni în raport cu caracterul lor conservator se realizează în *identitatea trecutului conservat*: pentru pulsiunea de moarte este vorba de a stabili o stare anterioară, un trecut, *identice cu ceea ce a fost* prin distrugerea a tot ceea ce a apărut posterior; pentru pulsiunea de viață, este vorba de a conserva trecutul integrându-l în structuri-unități mai largi, chiar dacă această integrare nu se poate face decât cu prețul unor anumite transformări. Pentru pulsiunea de viață, conservarea trecutului nu se poate face decât printr-o mişcare integratoare care este un mers înainte, *o expansiune a vieții* care există în însăşi natura Erosului: „...Erosul urmăreşte scopul de a complica viața adunând într-un mod din ce în ce mai extensiv substanța vie explodată în particule şi, fireşte, de a o menține (= conserva)"[43]. Viața nu se poate conserva decât prin expansiunea vieții. Acest caracter al pulsiunii de viață a fost dobândit prin reunirea în interiorul ei a libidoului şi *autoconservării*. Vom reveni ulterior asupra acestei chestiuni.

Toate acestea arată că prin însăşi definiția (scopului) pulsiunii de viață există o remanență a trecutului în prezent, ceea ce fundamentează astfel valoarea istorizantă a acestei pulsiuni. Pulsiunea de moarte reprezentând tendința trecutului de a se reinstaura, adaugă remanenței trecutului *rezistența activă pe care aceasta o opune dispariției sale.* O intricare pulsională relativ reuşită face ca remanența trecutului în prezent să fie *activă* şi de neşters. Ne putem imagina că fără pulsiunea de moarte potențialitatea de legare a pulsiunii de viață ar avea tendința nu numai de a transforma trecutul, ci şi de a-l şterge, reducând istoricitatea vieții psihice la o succesiune de „prezenturi" pure şi discontinue, ceea ce ar echivala cu o anulare a valorii sale istorizante.

Această valoare istorizantă a pulsiunilor (intricate) subliniază „pulsionalitatea" lor, dacă am putea spune aşa, în sen-

[43] S. Freud, Le Moi et le Ça în *Essais de psychanalyse*, Paris, Payot, 1981, p. 254

sul în care pulsiunile astfel descrise se diferențiază net de instincte care sunt caracterizate de fixitatea-receptivitatea exigențelor lor. Toate acestea îmi par a avea o importanță capitală pentru modul în care se poate pune problema celor doi poli ai existenței psihice, adică organizarea și stabilitatea pe de o parte, și istoricitatea pe de altă parte. Într-adevăr, dacă pulsiunile ar fi fost definite într-o manieră în care natura lor să fie apropiată sau identică instinctelor, chestiunea principală s-ar fi pus nu *în raport cu stabilitatea, ci în raport cu istoricitatea* vieții psihice. Din contră, dacă pornim de la pulsiuni spre valoarea lor istorizantă, așa cum sunt ele descrise în ultima teorie freudiană a pulsiunilor *problema cea mai dificilă nu se pune în raport cu istoricitatea ci în raport cu posibilitatea organizărilor dotate cu stabilitate.*

Ne vom ocupa în cele de urmează de această problemă, dar nu înainte de a ne expune convingerea: ultima teorie a pulsiunilor realizează ceva existent încă de la început în intuițiile fundamentale ale lui Freud privind viața psihică, adică faptul că aceasta este, în același timp, *conflictuală și animată de o mișcare istorică.* Aceasta presupune o teorie dualistă a pulsiunilor în care cele două pulsiuni se opun, dar nu static, ci prin *mișcări* opuse de semnificație (integrare-dezintegrare) și de sens (regresiv-progresiv). Noi comparăm implicit aici ultima teorie a pulsiunilor cu prima, punând în evidență ceva ce ni se pare important din punctul de vedere al subiectului nostru și care arată astfel avantajul ultimei teorii a pulsiunilor față de prima: dacă prima teorie a pulsiunilor era dualistă și propunea o opoziție pulsională, alimentând conflictualitatea și constituind o bază explicativă pentru formațiunile psihopatologice, ea nu avea – mai ales la început – valoare istorizantă atașată celor două pulsiuni. Astfel, în unele descrieri *autoconservarea* ia uneori, aliura de pulsiune foarte apropiată de instinct având exigențe sub formă de nevoi predeterminate. Dacă libidoul a fost întotdeauna dotat cu mobilitate și plasticitate și a avut întotdeauna o *oarecare* valoare istorizantă, autoconservarea nu a dobândit caracterul unei *adevărate pulsiuni* și nu a pierdut caracterul său de copie a instinctului decât în momentul în care libidoul și autoconservarea au fost reunite în interiorul pulsiunilor de viață, adică în ultima teorie a pulsiunilor. Putem

adăuga că libidoul însuși nu avea, cel puțin în teorie, o valoare *integral* istorizantă decât în momentul în care, prin reuniunea cu autoconservarea a dobândit, cu pulsiunea de viață, o capacitate de conservare a trecutului, așa cum am încercat să arătăm. Prin asta, funcția de pulsiune opusă libidoului *plus* autoconservarea reunite a fost luată de pulsiunea de moarte dar cu diferența, în raport cu autoconservarea (prima versiune...), că pulsiunea de moarte este, în ultimele formulări, o pulsiune simetric definită în raport cu pulsiunea de viață, adică o pulsiune la fel de îndepărtată (prin valoarea sa istorizantă) de instinct ca și pulsiunea de viață însăși.

Ceea ce facem noi aici nu este *o istorie* a ideilor lui Freud despre pulsiuni, ci un expozeu al relațiilor conceptuale care tind să arate, în raport cu subiectul nostru că, *cu cât definiția pulsiunilor se îndepărtează de modelul instinctual, cu atât mai mult dobândește o valoare istorizantă*, adică de exigență istorizantă de neocolit adresată vieții psihice (cf. Postnotă).

B - Sensul pulsional al organizărilor psihice dotate cu stabilitate

Înainte de a pune problema posibilității organizărilor dotate cu stabilitate, trebuie să luăm în considerare chestiunea prealabilă privind relația dintre organizare, pe de o parte, și stabilitate pe de altă parte. Stabilitatea este cea care crează condițiile constituirii organizărilor psihice sau, din contră organizările sunt cele care determină, prin constituirea și natura lor, stabilitatea și longevitatea? Ceea ce am putut vedea până acum apropo de valoarea istorizantă a pulsiunilor este că dacă pulsiunea de viață imprimă vieții psihice o mișcare progresivă ea o face prin construirea, organizarea de unități psihice și că, simetric, dacă pulsiunea de moarte determină o mișcare regresivă aceasta se face prin deconstruirea, prin dezorganizarea acelorași unități. Stabilitatea mereu relativă fiind o modalitate a mișcării, *organizările sunt cele care determină gradul lor de stabilitate, structurile sunt cele care determină gradul lor de permanență.* Pornind de aici, chestiunea fundamentală a posibilității stabilității și a permanenței în viața psihică se deplasează și devine o problemă a sensului construirii organizărilor

pornind de la pulsiuni. Ne vom ocupa în primul rând de sens, de „de ce-ul" organizărilor în viața psihică şi vom trata şi posibilitatea, „cum-ului", „felului" în care aceste structuri îşi fac drum.

A încerca să punem în evidență sensul pulsional al organizărilor psihice nu este uşor, chiar şi numai din cauza numărului , diversității şi varietății criteriilor pe care le utilizăm pentru a încerca să le clasificăm. Astfel, vorbim despre organizări-structuri (psiho)-patologice caracterizând anumiți pacienți (structura psihotică, structura nevrotică, structura obsesională...), dar vorbim de asemenea despre organizări normale sau genetice pentru că suntem convinşi de generalitatea lor, de prezența lor necesară, circumstanțială într-un moment sau altul al traiectoriei psihice a unui anumit individ (stadii de dezvoltare libidinală, instanțe psihice...); schimbând punctul de vedere, vorbim de asemenea despre structuri dotate cu o mare stabilitate, patologice sau nu (structura psihotică, instanțe psihice...) în raport cu altele care ni se par, cel puțin în principiu, sortite schimbării (stadii pregenitale, patologii reacționale...); în raport cu travaliul psihic, ni se întâmplă să gândim că acesta poate, dacă nu să dizloce anumite structuri, cel puțin să le remanieze în aşa fel încât stabilitatea-durata lor să fie redusă (nevrotizare a structurilor psihotice cel puțin din punctul de vedere al funcționării...), iar travaliul psihic elaborativ va întări anumite organizări în sensul flexibilizării şi îmbogățirii lor (un Eu mai puternic, un Supraeu mai suplu...). Ce înțelegem prin a desemna „sensul pulsional" al organizărilor psihice în raport cu această diversitate de organizări şi de puncte de vedere. *Ni se pare că sensul pulsional al organizărilor psihice nu poate fi decât sensul lor general-bazal şi în acelaşi timp primar,* moştenind astfel ceva din poziția pulsiunilor în raport cu viața psihică. Astfel, sensul pulsional se va regăsi mai mult sau mai puțin în toate organizările psihice, alături de alte caracteristici, avându-şi sursa în funcționarea psihică şi istoria indivizilor, adăugând că *el constituie nucleul în jurul căruia aceste caracteristici se reunesc.*

Noi credem că sensul pulsional al organizărilor psihice comportă două caracteristici fundamentale şi primare: o primă caracteristică pe care o numim *anti-regresivă,* care constă în

faptul că orice organizare „rezistă" mai mult sau mai puțin mişcării dezintegratoare şi, deci, regresive a pulsiunii de moarte; o a doua caracteristică pe care o numim *progresivă,* şi care constă în faptul că orice organizare este capabilă să se transforme pentru a servi ca element constitutiv al unor organizări mai largi, făcând astfel posibilă mişcarea progresivă ivită din pulsiunea de viață. Aceste două caracteristici, ce se regăsesc în toate organizările psihice, pot intra în opoziție în măsura în care o organizare cu scop (defensiv) antiregresiv se rigidizează pentru a rezista mişcării dezintegratoare a pulsiunii de moarte, pierzând prin aceasta capacitatea de a se transforma, ceea ce duce la diminuarea caracterului său progresiv. Ne-am gândit că ceea ce numim fixații la stadii libidinale demonstrează caracteristicile anti-regresive, în timp ce evoluția de la un stadiu la altul exemplifică ceea ce am numit caracteristica progresivă. În funcție de aceste două exemple vom face două observații asupra sensului pulsional al organizărilor psihice.

• Prima observație priveşte investirea în fixații a Erosului – libidoului. Reamintim că pulsiunea de viață reuneşte libidoul, aşa cum a fost conceput el în prima teorie a pulsiunilor şi, autoconservarea. Dar nu este vorba despre o reuniune-juxtapunere: dacă Freud spune că poate utiliza „libido" în locul „pulsiunii de viață", înseamnă că această reuniune este, credem, rezultatul unei mai fine analize *atât* a libidoului *cât şi* a autoconservării. Ni se pare că Freud şi-a dat seama că autoconservarea este rezultatul investirii libidinale sau, altfel spus, că investirea libidinală este cea care în mod fundamental „conservă". Această conştientizare este bineînțeles rezultatul introducerii narcisismului în gândirea psihanalitică, introducere care l-a determinat pe Freud să creadă, începând cu 1913, că *investirea libidinală a Eului şi autoconservarea lui sunt indisociabile.* Dar cu această reuniune – sinteză a celor două, Freud nu renunță la un oarecare „joc" la o oarecare dialectică între aspectul (auto) conservator al libidoului pe de o parte şi al libidoului capabil de mobilitate, de deplasare şi de investire de noi obiecte, pe de altă parte. În cadrul acestei dialectici se situează specificitatea investirii libidinale (pulsiune de viață) în fixații: în acestea cel care are ascendent asupra celuilalt este

aspectul (auto) conservator al libidoului fără ca, bineînțeles, nici unul dintre aspecte să fie absent. Dacă evidențiem acest lucru este pentru a puncta *economia* internă a pulsiunii de viață în care există un joc de balanță (economică) între libidoul care se cheltuie pentru a apăra-conserva pozițiile obiectuale dobândite și libidoul disponibil pentru a investi noi obiecte și a constitui în jurul lor noi organizări. *Credem că în această dialectică internă a pulsiunii de viață se găsește sursa relațiilor și a opoziției dintre caracteristica antiregresivă și caracteristica progresivă a sensului pulsional al organizărilor psihice*; cu cât pulsiunea de viață se cheltuie mai mult defensiv pentru a se opune deconstrucției și regresiei ivite din pulsiunea de moarte, cu atât mai puțin este ea capabilă de construcție, de sinteză și de inovație.

Am văzut în prima parte că conservarea vieții nu se poate face fără expansiunea vițeii. Paradoxul este că cu cât se cheltuie pulsiunea de viață mai mult defensiv într-un efort de autoconservare, cu atât *diminuă sau se epuizează capacitatea ei de a alimenta o mișcare progresivă-expansivă care numai ea singură poate conserva viața pe termen lung.* În *Compendiu*(*) Freud reamintește că: „o fracțiune de auto-distrugere rămâne în toate cazurile în interiorul individului până în momentul în care ea reușește să-l omoare."[44]. Dar, adaugă el, „nu înainte ca libidoul său să fie în întregime epuizat sau *în mod dezavantajos fixat*".[45] Împotriva epuizării (absolute a) pulsiunii de viață nu putem face nimic, dar poate sensul pulsional pe care îl putem atribui analizei este acela de a lupta împotriva epuizării (relative a) capacității constructiv-progresive a pulsiunii de viață, remaniind fixațiile „dezavantajoase", și aceasta în perspectiva dialecticii interne a pulsiunii de viață.

• A doua observație se referă la obiect și, în legătură cu el, la problematica regresiei și în final la problematica intricării pulsionale.

Sub pana lui Freud, fixațiile iau sensuri variate, dar ni se pare că există unul care rămâne esențial: este vorba de inves-

[44] S. Freud, *Abrégé de psychanalyse*, Paris, PUF, 1975, p. 10, subliniat de mine.

[45] *Ibid.*

tirea libidinală a unui obiect, în așa fel încât se limitează capacitatea de deplasare a libidoului. Vorbind despre *obiectul* pulsiunii, Freud spune în „Pulsiuni și destine ale pulsiunilor"*: „Când *legătura pulsiunii cu obiectul este prea intimă*, o distingem prin termenul de *fixație*. Ea se realizează adesea în perioadele de început ale dezvoltării pulsiunii și pune capăt mobilității acesteia, rezistând intens la orice disoluție."[46] Este vorba, aici, sub termenul de pulsiune, despre libido și este ceea ce Freud repetă în 1938 în *Compendiu* în capitolul despre teoria pulsiunilor: „O altă caracteristică importantă a libidoului este mobilitatea lui adică ușurința cu care el trece de la un obiect la altul. Spunem dimpotrivă că există fixația libidoului *când el se atașează, uneori pentru o viață, de anumite obiecte*"[47]. În aceste text, Freud vorbește despre libido, dar este vorba, în 1938, despre pulsiunea de viață. Să adăugăm că vorbind ca Freud despre fixație la un stadiu va fi întotdeauna în același sens adică a unei suprainvestiri stabile-permanente a obiectului specific acelui stadiu.

Fixațiile sunt, prin acest atașament specific de obiect, puncte de apel ale refulării și mai ales ale *regresiei*, dar ele sunt și *o barieră împiedicând o regresie mai importantă și mai profundă*. Astfel, dacă fixațiile joacă un rol important, așa cum știm, în anumite structuri patologice (fixația anală în nevroza obsesională...), ele sunt de asemenea utilizate de către Eu în apărarea sa împotriva patologiilor mai amenințător-angoasante pentru el (obsesionalizarea psihoticilor). S-a subliniat pe bună dreptate că regresiile catastrofice ale anumitor psihotici se datoresc unei lipse de investire-fixație la stadii care ar putea astfel să împiedice sau cel puțin să încetinească acest tip de regresie. *Din punctul de vedere al sensului pulsional, fixațiile reprezintă o întărire a caracterului anti-regresiv* al anumitor organizări-stadii printr-o suprainvestire a Erosului-libido care împiedică disoluția lor, frânând astfel mișcarea regresivă ivită din pulsiunea de moarte.

[46] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Métapsychologie*, Paris, Gallimard, 1968, p. 19, subliniat de mine.

[47] S. Freud, Le Moi et le Ça, în *Essais de psychanalyse*, Paris, Payot, 1981, p. 255, subliniat de mine.

Dar noi ştim, de asemenea, că din punctul de vedere al celei de a doua teorii a pulsiunilor regresia este corelativă unei dezintricări pulsionale: „Pentru a generaliza rapid am putea presupune că *sensul unei regresii a libidoului de exemplu de la faza genitală la faza sadic-anală se bazează pe o dez-uniune pulsională*, şi că, invers, progresul primei faze genitale la faza genitală definitivă are drept condiţie un aport de componente erotice"[48]. Să mai dăm un citat pentru a arăta că ceea ce îi apărea lui Freud în „Eul şi Sinele"* ca o generalizare rapidă, doi ani mai târziu îi apare în *„Inhibiţie, simptom şi angoasă"** ca o explicaţie căreia îi acordă toată încrederea: *„Cât despre explicaţia metapsihologică a regresiei, eu o caut într-o dezintricare a pulsiunilor..."*[49]

• Care este legătura între obiect şi problematica intricării pulsionale? Ni se pare că din punctul de vedere al ultimei teorii a pulsiunilor orice obiect este investit bi-pulsional (pulsiune de viaţă şi pulsiune de moarte) şi că intricarea pulsională se realizează pe terenul obiectului (cu excepţia masochismului erogen primar a problematicii narcisismului primar şi a constituirii Eului primar[50]: în timp ce pulsiunea de moarte atacă obiectul, ca şi organizarea relaţiei de obiect constituite în jurul lui, pulsiunea de viaţă încearcă să menţină relaţia de obiect, să-l conserve investindu-l. Soarta intricării pulsionale şi, cu ea, soarta relaţiei de obiect şi a organizării sale specifice se joacă în legătură cu obiectul şi pe terenul obiectului. Am putea presupune din acest punct de vedere că dacă există fixaţie la obiect este pentru a împiedica o dezintricare pulsională şi cu ea, aşa cum am văzut, o mai profundă regresie.

Înainte de a merge mai departe am putea răspunde întrebării asupra lui „cum" se constituie organizările psihice: intricarea pulsională nu este numai ceea ce le menţine, este şi ceea ce le constituie. A constitui organizări psihice este, aşa cum am văzut, scopul pulsiunii de viaţă, dar această constituire nu

[48] S. Freud, *Inhibiton, symptôme et angoisse*, Paris, PUF, 1965, p. 34, subliniat de mine.

[49] S. Freud, *Inhibition, symptôme et angoisse*, Paris, PUF, 1965, p. 34, subliniat de mine.

[50] Cf. Cap. IV, I.

se poate face decât legând pulsiunea de moarte (intricare) care tinde să le dezagrege. Legarea pulsiunii de moarte, intricarea pulsională şi constituirea în jurul obiectelor a organizărilor psihice nu se pot realiza una fără alta şi sunt, ca atare, concomitente.

Să revenim pentru ultima dată asupra diferenţei dintre caracteristica antiregresivă şi caracteristica progresivă a sensului pulsional al organizării psihice. În textul „Eul şi Sinele"* deja citat am văzut că, în opoziţie cu dezintricarea care caracterizează regresia, Freud consideră că progresul de la un stadiu la altul este legat de „un aport de componente erotice". Acest aport libidinal are bineînţeles ca efect o legare mărită a pulsiunii de moarte, o întărire a intricării pulsionale. Dar, aşa cum am văzut mai sus, acest aport de Eros-libido nu este acelaşi, după cum este vorba despre a împiedica regresia sau de a favoriza trecerea (progresia) de la un stadiu la altul: aceasta se joacă *în economia internă a pulsiunii de viaţă*, în dialectica internă dintre Eros ca (auto)conservator sau Eros-libido făcând să progreseze relaţiile noastre de obiect. Această economie internă a pulsiunii de viaţă care face să prevaleze fie caracteristica antiregresivă, fie caracteristica progresivă a sensului pulsional al organizărilor psihice, depinde la rândul său de *economia intricării pulsionale*, adică de forţa respectivă la un moment dat a pulsiunii de viaţă şi a pulsiunii de moarte, una în raport cu cealaltă.

Am spus mai sus că organizările şi structurile sunt cele care determină gradul de stabilitate şi permanenţa lor în timp. Putem adăuga acum că ultimul factor determinant al stabilităţii şi permanenţei organizărilor psihice este economia intricării pulsionale în inima obiectului şi, deci, a organizărilor psihice.

POSTNOTĂ

Spunând că pulsiunile, după ultima teorie a pulsiunilor, se îndepărtează de modelul instinctual nu vrem să spunem că pulsiunea de viaţă şi pulsiunea de moarte privesc numai viaţa psi-

hică. Abundă textele în care Freud vorbeşte despre pulsiuni ca animând nu numai viaţa psihică, ci şi viaţa, pur şi simplu, în sensul biologic al termenului. Se ştie bine că ultima teorie a pulsiunilor, şi mai ales pulsiunea de moarte, au fost introduse printre altele şi din consideraţii biologice. Chiar dacă aceste consideraţii biologice rămân în urmă pe parcursul anilor şi consideraţiile clinice sunt cele care avansează prin faptul că, din ce în ce mai mult, sadismul şi masochismul sunt cele care fundamentează pulsiunea de moarte, nu rămâne mai puţin adevărat că cele două pulsiuni sunt înţelese şi ca instincte, deoarece ele animă atât viaţa în general, cât şi viaţa psihică. Mai mult: Freud se serveşte de aceste pulsiuni pentru a înţelege, analogic, procesele fundamentale ale lumii anorganice. „Prin analogie cu cuplul nostru de pulsiuni fundamentale, spune Freud, suntem antrenaţi dincolo de domeniul vieţii până la cuplul de opoziţii care domneşte în lumea anorganică: atracţie şi respingere".[51] Toate acestea fiind adevărate, reala problemă care se pune este epistemologică: pulsiunile sunt construite pe modelul instinctelor sau pulsiunile sunt cele care, aşa cum sunt deduse din experienţa noastră clinică şi analitică, servesc ca model pentru Freud pentru a concepe instinctele şi, în final, procesele lumii anorganice? Credem că a doua posibilitate este cea adevărată şi putem astfel continua să afirmăm că pulsiunile nu sunt concepute pornind de la modelul instinctual, chiar dacă câmpul lor de aplicare este larg şi foarte larg. Tot ceea ce noi putem şti ca analişti se referă la câmpul clinic-analitic adăugându-i tot ceea ce ni se pare a fi necesar pentru ca acest câmp să se poată constitui şi în primul rând adăugându-i o teorie a pulsiunilor. Mi se pare că nu trebuie să uităm niciodată în acest context ceea ce afirma Freud în „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor"*: „Cum studiul vieţii pulsionale pornind de la conştiinţă oferă dificultăţi cu greu surmontabile, *investigaţia psihanalitică a tulburărilor psihice rămâne sursa principală a cunoştinţelor noastre*".[52]

[51] S. Freud, *Abrégé de psychanalyse*, Paris, PUF, 1975, p. 8-9.

[52] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Métapsychologie*; Paris, Gallimard, 1968, p. 23, subliniat de mine.

4/ PULSIUNE DE MOARTE, NEGAŢIE ŞI TRAVALIU PSIHIC *sau* PULSIUNEA DE MOARTE PUSĂ ÎN SERVICIUL APĂRĂRII ÎMPOTRIVA PULSIUNII DE MOARTE[53]

Oricare ar fi importanţa şi interesul întrebărilor care se pun în legătură cu pulsiunea de moarte, nu este mai puţin adevărat că pentru noi, psihanaliştii, interesul fundamental al acestei noţiuni rezidă în implicarea pulsiunii de moarte în procesul analitic şi, în special, în travaliul analitic elaborativ pe care îl dorim. Ori, relaţia între pulsiunea de moarte şi travaliul psihic pune aparent probleme insurmontabile, *pentru că orice travaliu psihic este de ordinul legării*, şi, deci, prin definiţie el devine o expresie a pulsiunii de viaţă şi nu a pulsiunii de moarte.

Într-adevăr, după ezitări privind definiţia pulsiunii de moarte şi corelativ a pulsiunii de viaţă, Freud ajunge la concluzia că *legarea* este cea care defineşte pulsiunea de viaţă şi prin ea se defineşte antagonismul celor două pulsiuni. Să insistăm asupra acestui punct: pulsiunea de viaţă nu mai este o pulsiune liberă ce trebuie legată; ea este legare în sine. Să citâm pentru acest punct *Compendiul*(*) sau ceea ce am putea numi ultimul mesaj al lui Freud asupra acestei chestiuni fundamentale: „După lungi ezitări şi lungi tergiversări ne-am hotărât să nu admitem decât existenţa a două pulsiuni fundamentale: Erosul şi pulsiunea de distrugere (...) Scopul Erosului este de a stabili unităţi mereu mai mari, deci de a conserva: *este legarea*. Scopul celeilalte pulsiuni este, dimpotrivă, de a sparge raporturile, deci de a distruge lucrurile".

Ce rol poate avea, deci, o pulsiune de moarte a cărei acţiune este cu siguranţă de ordinul dezlegării, de vreme ce rupe raporturi, în travaliul psihic care este de ordinul unificării şi al legării, pentru că exprimă nevoia, pe care o putem califica existenţială, a Eului de unificare protejând propria sa unitate? Putem, pornind de aici, să ne întrebăm dacă pulsiunea de moarte şi efectele ei pot avea în dialectica internă a travaliului

[53] Apărut în *Pouvoirs du negatif dans la psychanalyse et la culture*, Seyssel, Champ-Vallon,1988.

psihic o altă funcție decât aceea de obstacol ce trebuie surmontat. Rolul de obstacol este desigur adevărat, dar noi credem, în ciuda aparentei contradicții, că pulsiunea de moarte și diversele ei expresii *joacă un rol pozitiv* în travaliul de elaborare al conflictualității pacienților noștri. În această privință trebuie să ne reamintim că Freud a introdus conceptul de pulsiune de moarte în „Dincolo de principiul plăcerii"* prin considerații privind travaliul psihic atunci când a vorbit despre repetiție ca mijloc de a stăpâni anumite situații, cele traumatice de exemplu. Dar fără a nega – chiar din contră – polul repetiției în travaliul psihic nu vom vorbi despre el pentru că, din motive care ar fi prea lung să le expunem aici, ni se pare că ceea ce trebuie repus în discuție este raportul repetiției cu pulsiunea de moarte. Este o altă noțiune psihanalitică ce va juca rolul de intermediar și care va arăta prin asta implicarea pulsiunii de moarte în travaliul psihic: negația.

Într-adevăr, Freud nu se îndoia de raportul negației cu pulsiunea de moarte și este clar afirmat în articolul din 1925 asupra negației. Observăm în trecere, că teoria negației nu a fost formulată (ar trebui să spunem oare că *n-a putut fi formulată*) decât după 1920, adică după introducerea în gândirea psihanalitică a pulsiunii de moarte. Iată ce spune Freud: „A judeca este dezvoltarea ulterioară potrivită cu o finalitate, *a includerii în Eu sau a expulzării în afara Eului care, originar, se produce după principiul plăcerii.* Polaritatea sa pare să corespundă opoziției a două grupuri de pulsiuni din care afirmația ca substitut al unificării aparține Erosului, *negația, succesor al expulzării aparține pulsiunii de distrugere*"[54]. Să remarcăm termenul „aparține" prin care Freud desemnează relația negației cu pulsiunea de moarte: această „apartenență" afirmă ponderea relativ mai importantă, dacă nu chiar decisivă, a pulsiunii de moarte în raport cu pulsiunea de viață în constituirea negației sub toate formele ei (denegare, refuz al realității, proiecție...) Toate acestea pentru apartenența negației la pulsiunea de moarte sau, altfel spus, pentru negația ca expresie a pulsiunii de moarte.

[54] S. Freud, La Négation, în *Résultats, idées, problèmes,* II Paris, PUF, 1985, p. 138-139, subliniat de mine.

Ne mai rămâne să punem în evidență implicația, evidentă ni se pare, a negației în travaliul psihic elaborativ, înainte de a reveni încă o dată asupra relației triangulare: pulsiune de moarte-negație-travaliu psihic. Nu vom vorbi decât sumar (evocând titluri de capitole) despre implicația negației în travaliul psihic, pentru că am făcut-o pe larg în altă parte.[55]

A – Denegarea în funcționarea nevrotică

Este evident că întoarcerea refulatului sub formă de rejetoane ale inconștientului penetrează continuu în preconștient; dar dacă aceste rejetoane sunt reinvestite au tendința de a fi refulate din aceleași motive pentru care au fost și altădată. Ceea ce poate salva un rejeton al refulării este, așa cum a arătat Freud atât în *Métapsihologie*(*), cât și în „Negația"*, este de *a fi negat.* Pentru aceasta, negația devine condiția integrării rejetoanelor în preconștient/conștient și, *în consecință, condiția elaborării lor.*

Unul din exemplele date de Freud arată un alt aspect al problemei: „Întrebați cine ar putea fi această persoană în vis. *Nu este mama mea*"[56]. Există aici „întrebați cine ar putea fi această persoană" și se simte că pacientul presupune *proiectiv* că analistul se gândește că ar putea fi vorba de mama și el vrea să contrazică analistul asupra acestei chestiuni. Există un conflict sau cel puțin o schiță de conflict între el și analist; acest conflict, care este în pacient, devine – proiectiv – un conflict între el și analist. Denegarea nu este, deci, numai o

[55] B. Rosenberg, Sur la négation, în *Cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychothérapie,* no.2, primăvara 1981; B. Rosenberg, Négation et perlaboration în *Revue française de Psychanalyse* no.2 martie-aprilie 1982; B. Rosenberg, Reflexions sur la diversité et les limites de la projection, în *Cahiers du Centre de Psychanalse et de Psychothérapie* no.9/10, toamna 1984 - primăvara 1985.

[56] S. Freud, La négation, în *op. cit.* p. 135

condiție a procesului elaborativ, ci și o posibilitate dată subiectului de a-și asuma conflictualitatea internă sau, cel puțin, de a schița acest proces care este scopul elaborării în analiză.

B – Refuzul realității în funcționare psihotică

Dacă înțelegem bine prin ce anume refuzul realității* (dezavuarea, recuzarea) este o expresie a pulsiunii de moarte (ruptura, cel puțin aparentă, între Eu și obiectul negat...) este și mai dificil să vedem cum poate negarea să ajute travaliul elaborativ. Într-adevăr, cum ar putea Eul (preconștient-conștient) să elaboreze relația cu obiectul negat, de vreme ce prin negare este *clivat* de el? Dacă ne gândim la situația care a precedat refuzul (renegarea) vedem subiectul psihotic invadat de obiect, un obiect foarte, prea excitant și care cel puțin în anumite cazuri perturbă grav funcționarea preconștient-conștientului. Prin refuz (renegare) obiectul, sursă de excitație și de angoasă, este pus în afara câmpului Eului și acesta își procură astfel răgazul necesar pentru a-și îndeplini funcțiile de travaliu și de elaborare a tot ceea ce nu este obiect negat. Refuzul (renegarea) funcționează astfel ca o frontieră ce protejează Eul furnizându-i un sector obiectual în raport cu care el își poate exersa capacitățile de travaliu. Această frontieră este, bineînțeles, clivajul Eului care însoțește refuzul. Refuzul este, deci, la psihotic o condiție pentru ca Eul să-și poată exersa capacitățile elaborative... dar este numai asta?

Dacă revenim acum la obiectul refuzat (renegat) este evident că, dacă era sursa unei mari excitații este pentru că era un obiect foarte investit, deci un obiect de o importanță capitală pentru Eu. Credem că nici cel mai reușit refuz (renegare) nu poate șterge complet un obiect atât de important pentru Eu, fără să lase cel puțin sentimentul inconștient al unei lipse, al unei privațiuni, al unui loc vid, conservând în locul gol forma obiectului refuzat (renegat). Credem că simțirea ce corespunde acestui loc vid n-ar fi suportabilă dacă nu ar fi contrainvestită masochist. Credem că orice refuz (renegare) este

însoțit de o trăire masochistă inconștientă, masochism care leagă și domină suferința inconștientă a vidului lăsat de obiectul refuzat (renegat). Credem că trăirea masochistă pe care o presupune în raport cu obiectul refuzat (renegat) este o schiță de elaborare fără de care psihoterapiile de psihotici ar avea puține șanse.

C – Proiecția delirogenă ca negație elaborativă

Orice proiecție este o negație, dar o negație care nu se exprimă deschis. În proiecție, negația ia adesea forma unei afirmații, obiectul acestei afirmații fiind altcineva: când paranoicul spune „el este cel vinovat" vrea să spună *„nu sunt eu"*. Poate fi proiecția sursa travaliului psihic elaborativ? La prima vedere, răspunsul este negativ și apartenența proiecției la pulsiunea de moarte evidentă: ea strică, în trăirea subiectului raportul de apartenență a conținuturilor psihice de aparatul psihic al subiectului; dar, pe de altă parate, dacă luăm ca exemplu proiecția psihotică fondatoare a delirului, constatăm elaborarea unui neo-obiect și a unei lumi care este cu siguranță o transformare-elaborare a obiectului înainte refuzat (renegat) Nu trebuie să negăm delirului caracterul de travaliu psihic elaborativ doar pentru că are o funcție defensivă, mai ales când ne dăm seama, după calmarea angoasei (Freud spunea „vindecare"), de travaliul de legare pe care proiecția psihotică îl reușește instituind delirul.

D – Proiecția primară ca negație primară

Freud a vorbit despre proiecția primară în două contexte diferite: înainte și după introducerea celei de a doua teorii a pulsiunilor. Astfel, după *Metapsihologie*(*), Eul primar (Eul plăcere pură...) cuprinde în el, în măsura în care sunt surse de plăcere, obiectele care se prezintă, le introiectează... *și, pe de altă parte, expulzează în afara lui ceea ce în interiorul lui însuși provoacă neplăcere* (vezi mai departe mecanismul de pro-

iecție)".[57] Această proiecție-expulzare ajunge la constituirea obiectului extern ale cărui caracteristici sunt importante de vreme ce ele evocă, credem noi, schimbările ce vor veni după 1920: „Exteriorul, obiectul, *urâtul* ar fi la început de tot identice".[58] Se vede în ceea ce Freud descrie aici, dacă îl citim din punctul de vedere al ultimei teorii a pulsiunilor, trei aspecte care ne interesează: — există un clivaj primar care separă în interiorul Eului auto-erotic primar Eul propriu-zis şi obiectul: această rupere sau acest clivaj, *este un efect benefic* al influenței pulsiunii de moarte care, diferențiind astfel subiectul şi obiectul, crează obiectul fără de care viața psihică sau viața pur şi simplu este imposibilă; — obiectul astfel creat devine, după Freud, „Urâtul" şi ştim că ura, după 1920, devine expresia pulsiunii de moarte: avem deja *aici* impresia că obiectul este creat printr-o proiecție a pulsiunii de moarte, sau mai degrabă a efectelor sale distructive; — dar această proiecție primară este în acelaşi timp *o negație* şi în consecință *o negație primară,* de vreme de are caracteristica generală a tuturor formelor de negație adică aceea de a afirma o „dezapartenență" a conținuturilor psihice de aparatul psihic căruia de fapt îi aparțin. Această „dezapartenență" devine aici o veritabilă expulzare şi ne amintim textul deja citat din „Negația"*, în care Freud punea în relație expulzarea originară cu negația, aceasta fiind succesoarea aceleia. Toate acestea ne fac să ne gândim că expulzarea-proiecția-negația primară reprezintă o apărare primară împotriva pulsiunii de moarte şi poate chiar o legare elaborativă a acesteia prin intermediul obiectului asupra căruia este proiectată. Acestea se verifică într-un alt text din perioada de după 1920 care, vorbind despre pulsiunea de moarte ne arată clar acest aspect: „Libidoul întâlneşte în ființele vii (pluricelulare) pulsiunea de moarte sau de distrugere care domneşte aici (...), libidoul are ca sarcină de a face inofensivă această pulsiune distructivă şi se achită de ea derivând în mare parte această pulsiune spre exterior".[59] Această „derivare" este numită la pagina următoare *proiecție.* Ni se pare că, fără să uităm diferențele dintre cele două texte, aşa cum se cuvine, putem spune în final că ceea ce a fost expulzat-proiectat în *Metapsihologie**, ca şi în „Problema economică a masochismului"* este, în ultimă instanță, pulsiunea de moarte. „Neplăcerea de care se vorbeşte în textul din *Metapsihologie** poate fi înțeleasă ca un semnal de alarmă pentru salvarea aparatului psihic de efectele pulsiunii de moarte.

[57] S. Freud, Pulsions et destins des pulsions, în *Métapsychologie,* Paris, Gallimard, 1968, p. 38, subliniat de mine.

[58] *Ibid.* p. 39. Subliniat de mine.

[59] S. Freud, Le problème économique du masochisme, în *Névroses, psychoses et pérversions,* Paris, PUF, 1973.

Credem că avem aici toate elementele unui paradox, dar poate şi răspunsul la problema pe care o punea posibilitatea unui rol al pulsiunii de moarte în travaliul psihic elaborativ. Într-adevăr, pe de o parte, negația sub forma sa primară de proiecție primară are o funcție de defensă-legare a pulsiunii de moarte, dar pe de altă parte ea însăşi, este aşa cum am văzut, una din expresiile pulsiunii de moarte... Cum se face că ceva care este derivat din pulsiunea de moarte, care „aparține" pulsiunii de moarte, cum spunea Freud, poate să funcționeze ca defensă şi chiar ca legare a efectelor distructive ale pulsiunii de moarte? Are pulsiunea de moarte un efect de legare? Vom reveni astfel la întrebarea pe care am pus-o la începutul acestui text.

Credem că putem să dăm un răspuns aproximativ pe care vom încerca să-l explicăm: ni se pare că Eul primar are această posibilitate uimitoare de a deturna o parte din pulsiunea de moarte şi de a se servi de aceasta pentru a se apăra de pulsiunea de moarte. Chestiunea este de a afla cum este posibilă această „deturnare", dar vrem să subliniem mai întâi că nu este vorba numai de captare de energie pură, ci de o captare a pulsiunii de moarte, de vreme ce este vorba de a utiliza maniera sa de a fi şi scopurile specifice prin separarea-clivajul dat de proiecție. Se poate spune despre această „deturnare" a pulsiunii de moarte în beneficiul Eului şi al libidoului că are o valoare existențială pentru Eu şi aparatul psihic de vreme ce ne putem gândi că, fără aceasta, pulsiunea de moarte ar distruge schițele de Eu primar. Se poate, de asemenea, pune problema de a ştii dacă victoria finală a pulsiunii de moarte (de care a vorbit Freud) nu este cumva epuizarea acestei capacități a Eului de a deturna în profitul său o parte a pulsiunii de moarte.

Dar în ce constă această „deturnare" despre care vorbim? Freud ne indică asta în textul citat din „Problema economică a masochismului"*: era vorba despre libidoul care „întâlneşte" pulsiunea de moarte şi care are ca sarcină „de a o face inofensivă" derivând-o spre exterior... Nu înseamnă asta că deturnarea pulsiunii de moarte este prima formă de intricare pulsională, prima formă prin care se pune pulsiunea de moarte în serviciul scopurilor libidoului? Avem tendința să credem că este vorba aici, în această „deturnare", de un act capital: este actul prin care o primă legare a pulsiunii de moarte de către libido face posibilă existența psihică şi existența pur şi simplu. Este, oare, vorba aici de considerații metapsihologice, neavând nimic de a face cu clinica? Nu credem asta, de vreme ce în anumite patologii grele în care violența şi moartea ne pândesc pacienții avem de-a face cu modalități de intricare pulsională, care n-au ajuns la această dominare de către Eu a distructivității pulsiunii de moarte. Şi, dacă în aceste patologii identitatea Eului este amenințată, aceasta nu se datorează, aşa cum fals am afirmat lăsându-ne tentați de o oarecare uşurință, faptului că Eul deturnează o parte a pulsiunii de moarte... În realitate, dacă Eul există şi dacă poate fi factor secundar de intricare pulsională, este pentru că el însuşi este rezultatul unei intricări pulsionale care-i condiționează existența. Din cauza asta, în „Problema economică a masochismului", Freud vorbeşte de întâlnirea libidoului cu pulsiunea de moarte, înainte de a vorbi despre Eu. Logica ar cere ca în acest punct al aplicației clinice să se studieze raporturile intricării pulsionale cu masochismul[60] ca şi relațiile negației cu masochismul: o vom face în altă parte, studiind din acest punct de vedere anumite patologii severe şi, în primul rând, psihoza.

Pornind din acest punct, putem poate să dăm o definiție, desigur parțială şi părtinitoare, a ceea ce alții înaintea noastră (J. Guillaumin şi A.Green) au numit travaliul negativului:

1/Travaliul negativului are în concepția noastră ca obiect apărarea împotriva pulsiunii de moarte sau mai degrabă, apărarea-elaborare a efectelor sale negative, distructive;

[60] Am tratat această problemă în B. Rosenberg Masochism mortifere et masochism gardien de la vie, cf. cap. II

2/paradoxul fundamental şi esențial al travaliului negativului este că scopul său nu este realizabil decât dacă Eul reuşeşte să „deturneze" în profitul său o parte a pulsiunii de moarte şi a efectelor sale;

3/partea deturnată a pulsiunii de moarte este negația, mijlocul de realizare a deturnării este intricarea pulsională: libidoul reuşeşte să transforme o parte a pulsiunii de moarte şi să o transforme în negație, şi în primul rând în negație primară, adică expulzare-proiecție. Negația, fruct al unei prime legări pulsionale, devine factor de legare la rândul său şi chiar factor de creație a unor forme de negație din ce în ce mai legate-intricate pulsional şi, deci, din ce în ce mai capabile să fie factor de legare-elaborare. Este ceea ce diferențiază din punct de vedere pulsional diversele forme de negație, dintre care cea mai „legată" şi „liantă" este denegarea nevrotică.

Mişcarea primară şi fundamentală a acestui travaliu al negației este schimbarea şi chiar inversarea orientării date în natura pulsiunii de moarte care este, cum se ştie, orientată spre interiorul aparatului psihic într-o mişcare de *auto*-distrugere. Proiecția spre exterior este o schimbare fundamentală privind cea „mai mare parte"[61] a pulsiunii de moarte, care se orientează astfel spre obiect. Este interesant de subliniat că aceeaşi mişcare de inversare-negativizare a orientării naturale şi primare a pulsiunilor se aplică şi la pulsiunea de viață şi la libido: libidoul, care este prin natură orientat spre obiect, rămâne „majoritar"[62] în interior sub forma de libido narcisic, în sensul cel mai larg. Această inversare a tendințelor naturale ale celor două pulsiuni care este opera, prin intermediul negației a uneia dintre ele, pulsiuneii de moarte, este probabil mişcarea defensivă şi elaborativă fundamentală a aparatului psihic, o condiție fundamentală şi paradoxală pornind de la care decurge tot restul travaliului. Aceasta defineşte, în mare măsură, soarta psihopatologică a subiectului, după cum această inversare-negativare a pulsiunilor reuşeşte, şi măsura în care aceasta reuşeşte. Ştim bine ce se întâmplă când inves-

[61] Cf. S. Freud, Le problème économique du masochisme, în *Op.cit.* p. 291

[62] Cf. S. Freud, *Nouvelles conferences d'introduction à la psychanalyse*, Paris, Gallimard, 1984, p. 138.

tirile prea masive absorb libidoul spre obiect şi videază în mod periculos Eul de un libido narcisic de care el are nevoie pentru a se apăra de atacurile din interior; ştim de asemenea ce se întâmplă în întoarcerea masivă a pulsiunii de distrugere din exterior, ca în melancolie. Această condiţie paradoxală ar putea fi tradusă prin această formulă: fiinţa umană nu există decât dacă reuşeşte să deturneze, cel puţin în mare parte, pulsiunile de la scopurile lor. Este foarte improbabil ca ea să poată exista dacă reuşeşte prea bine în această sarcină.

3
EDITURA TREI

C.P 27-40, BUCUREŞTI
Tel.: 617 54 80, 746 72 26, Fax: 413 28 86

CARTEA CARE TE AJUTĂ
Editura TREI
vă oferă următoarele titluri încă disponibile:

Sigmund Freud, *Omul cu şobolani* ..... 19 900 lei
Marie Cardinal, *Cuvinte care eliberează. Romanul unei psihanalize* ..... 24 900 lei
Wilhelm Reich, *Funcţia orgasmului* ..... 24 900 lei
Vasile Dem. Zamfirescu, *Nedreptatea ontică* ..... 9 900 lei
Karl R. Popper, *Viitorul este deschis* ..... 19 900 lei
Georgeta Smeu, *Dicţionar de istoria românilor* ..... 39 900 lei
J.-B. Pontalis, *După Freud* ..... 29 900 lei
Peter Gay, *Freud. O viaţă pentru timpul nostru* ..... 79 900 lei
Max Scheler, *Omul resentimentului* ..... 19 900 lei
Elisabeth Roudinesco, *Jacques Lacan. Schiţa unei vieţi, istoria unui sistem de gândire* ..... 69 900 lei
Alvin Plantinga, *Natura necesităţii* ..... 29 900 lei
R. G. Collingwood, *O autobiografie filosofică* ..... 19 900 lei
Vasile Dem. Zamfirescu, *Filosofia inconştientului* ..... 19 900 lei
Jaques Caïn, *Psihanaliză şi psihosomatică* ..... 24 900 lei
Paul Ricoeur, *Despre interpretare. Eseu asupra lui Freud* 49 900 lei
Ion Ianoşi, *Vârstele omului* ..... 24 900 lei

„Problema durerii, a suferinței și a neplăcerii în general este crucială în psihanaliză și bineînțeles în viața noastră, a tuturor. Dacă viața noastră este reglată de principiul plăcerii, ne putem întreba cum este posibilă, acceptabilă și suportabilă neplăcerea, de vreme ce suntem făcuți în așa fel încât să fugim de ea la nesfârșit. Răspunsul, căruia voi încerca să-i găsesc bazele metapsihologice în această carte, este că neplăcerea este posibilă pentru că ea presupune întotdeauna și în mod necesar o parte de plăcere, ceea ce o face, în mod secret sau nu, acceptabilă pentru noi și conformă principiului plăcerii. Neplăcerea comportând o parte de plăcere este definiția fundamentală a masochismului, care devine astfel necesar vieții noastre psihice.“

Benno Rosenberg